

Olof H. Selling

PEDRO NISSER, 1799—1878

Svensk guldletare, uppfinnare och utställningsarrangör
i Sydamerika och Australien

Om Pedro Nissers liv och verk har Professor Olof H. Selling systematiskt samlat ett omfattande material, som ligger till grund för efterföljande levnadsskildring.

Pedro Nisser, den svensk-colombianske bergsmannen, guldletaren och mångfrestaren, som medaljerades av ryske tsaren och senare länge sökte sin lycka i Australien, initiativtagaren till den första svenska industriutställningen i Sydamerika, levde i 50 år utanför Sveriges gränser och dog i fjärran land men är långt ifrån bortglömd här hemma. Särskilt under det senaste kvartssekle har han oupphörligt fångat eftervärldens intresse. Med ord som Ciceros »oleam et operam perdidit» — min olja och min möda har jag förspillt — kunde han väl anklaga sig, när ålder och felslagna förhoppningar tyngde. Av livets växlingar prövade han i rikt mått de bittra. Ingen efterlämnade han som inträngande skildrade det som varit, hans projekt och arbeten, hans oro, sorger och glädjeämnen. Hans papper skingrades, och bara delar finns numer kvar för den som vill söka ett säkert omdöme.

Åsikterna om hans gärning ha också växlat. »En av Sydamerikas märkligaste svenskar», så summerade minister Axel Paullin sin, i boken »Svenska öden i Sydamerika» (1951). Greve Adolf Eugène von Rosen, »de svenska järnvägarnas fader», som sett vindarna växla även över sin väg, var mer återhållsam, då han efter Nissers död i ett brev till S. A. Hedlund återkallade sina intryck: »en ganska intelligent och intressant man, ehuru något excentrisk», heter det hos honom (2/II 1878). S. A. Hedlund själv, den kände liberalen och publicisten, som också på ett vänligt förstående sätt umgicks med Nisser under senare år, var förvissad om att en skildring av hans liv »skulle erbjuda många ting av intresse» (ledare i Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning 8/II 1873) och kallade honom senare »denne ganska märkvärdige gamle man» (ibid. 18/7 1878). Redan 1844 hade den briljanta pennan Magnus Jacob Crusenstolpe i fjärde delen av sin »Portefeuille», såvitt man kan förstå, ansett honom vara en av de colombiafarare, som var »ganska aktningvärda för sina talanger» och »vilkas arbeten blifva troligen en gång kända». Svensk-norska utrikesdepartementet, slutligen, tvekade att kalla honom »ce compatriote distingué», när man på hösten 1878 skulle tacka konsul Hitchens på Jamaica, som underlättat hans sista tid. Där strök man »distingué» i konceptet men lät det ändå till sist stå kvar. Utan intresse blev Pedro Nissers levnadsdata aldrig för samtiden, och eftervärlden har inte ändrat synsätt, låt vara att uppmärksamheten länge i stort sett legat nere.

Den första svenska bok, som närmare sysselsatt sig med hans liv, är veterligen P. G. Bergs anonymt utgivna »Svenska minnen på utländska orter» (Stockholm 1874, s. 85—87). Den följer tämligen ordagrant S. A. Hedlunds också anonyma ledare i GHT den 8 november året innan, som i sin tur går tillbaka på Pedro Nissers för Hedlund iordningställda självbiografiska anteckningar av den 23 oktober s.å., nu i Göteborgs Stadsbibliotek. Nekrologer i svensk press följde några år senare (GHT 18/7 1878, Nya Dagl. Alleh. s.d., etc.). S. A. Hedlund ställde i utsikt att återkomma till ämnet, men det dröjde till den 19 januari 1895, då han i GHT ägnade Nisser en artikel i serien »Ur minnet».

Bortsett från några sporadiska och inte alltför exakta notiser i Linnströms boklexikon (1884) och Leijonhufvuds släktbok (1906) tycks minnet annars ha fått förblekna i bortåt femtio år.

Några notiser kom 1924 i Elsbeth Funchs bok »Jag minns ett land . . .», i föreliggande fall en romantisk utbyggnad kring en kärna av sanning. I Vecko-Journalen 1926, nr 8, kom Gustaf Bolinder in på ämnet i en populärartikel, som mest bygger på litteratören Lunds artikel om Nissers fru i Svenska Familj-Journalen 1874. Kompilatorisk och rent populär är också den av signaturen L-m författade artikel, som den 14 augusti 1928 trycktes i Stockholms-Tidningens söndagsbilaga med rubriken »En kvinnlig karolin» och som skildrade Nisser och hans hustru, den modiga donna Marucha. I sina sydamerikaforskningar tangerade Erland Nordenskiöld Nissers liv, först i ett radioföredrag den 2 februari 1931 och samma år i en avhandling »Origin of the Indian Civilizations in South America» (tr. i hans Comparative ethnographical studies 9), dock utan att göra någon mer inträngande värdering eller utredning. Hans betydelse för Nissers biografi var egentligen, att han stimulerade dennes släkting Rosa Nisser-Andersson till de första närmare undersökningarna i ämnet, åtta år senare framlagda i den charmerande boken »Guld och gröna skogar» (Stockholm 1939), med intressanta nyheter även ur teknik-historisk synpunkt. Ämnet hade tidigare sysselsatt Carl Sahlin, såsom Tekniska Museets arkiv och Rosa Nissers förord visa. I »Guld och gröna skogar» är det dock påfallande, att Nisser snart upphör att fånga författarinnans intresse: det är den unge emigranten och egentligen bara ett kort skede av hans liv som åskådliggörs, och därutöver ges några glimtar av den åldrande mannen, allt vänligt och generöst och mestadels också riktigt i de speciella avsnitt som skildras. Skug-

gorna i levnadsloppet är likväl bara antydda och knappast det, och trots den aktningvärda materialsamling som gjordes, förblev stora delar av hans biografi okända. Rosa Nisser hade annan målsättning: familjen von Greiff intog skildringens centrum, och hon var inte, som hon trodde, den första som klarlade colombiaäventyrets bakgrund. Där var Crusenstolpe (1844), Hedlund (1873) och Berg (1874) föregångare. Likväl har hennes bok förblivit huvudkällan om don Pedros liv.

I Svenska Män och Kvinnor (5, s. 462; 1949) lämnade senare S. O. Swärd en koncis översikt av de väsentliga biografiska data som då var kända, och samma år hade han i sin avhandling, det stora debattinlägget »Latinamerika i svensk politik under 1810- och 20-talen» på några punkter kompletterat också den nisserska biografien. I M. Mörners skildring av »Svensk-colombianska förbindelser före skeppshandeln (1820—1825)» (Forum Navale, 8, 1947) är inte Nisser men väl expeditionen nämnd. Axel Paullins bok (1951) är inledningsvis nämnd. Huvudsakligen bygger den på Rosa Nisser och på Svenska Familj-Journalens artikel 1874, förut nämnd, ävensom på en artikel om Nissers största framgång, utställningen i Bogotá, i Ny Illustrerad Tidning 1875, varom mera nedan. Paullins bidrag, presenterat på spanska i artikeln »Suecos en Colombia» i Boletim de Historia y Antigüedades 39 (Bogotá 1952), är flyhänt och underhållande men även där är skuggorna, det realistiska greppet, inte aktuella. Martin Rogbergs omnämnande av Nisser i »Kring ett experiment i tropiskt storlantbruk», tryckt 1953 i tredje delen av A. Boëthius & Å. Olauson (red.), »Vår svenska stam på utländsk mark», bygger, liksom Rogbergs »Svenskar i Latinamerika. Pionjäröden och nutida insatser» (1954), på Rosa Nisser och på Paullin. Phanor Eders »Notas bibliograficas sobre viajeros suecos en Colombia» (Bol. Hist. Ant., 41, 1954) presenterar kända svenska data om Nisser för spansk publik. Samma gäller det som sägs om Nisser i G. Giraldo Jaramillos värdefulla översikt »Colombia y Suecia» (Madrid 1960), varöver S. H. Wasséns artikel med samma titel (Bol. Hist. Ant., 47, 1960) är en — i fråga om Nisser refererande — recension, ursprungligen i Göteborgs-Posten den 23 april 1960.

Förut opublicerade data, främst ur Nissers tidigare inte utnyttjade korrespondens med S. A. Hedlund (i Göteborgs Stadsbibliotek) och även personliga meddelanden av dr Heriberto Zapata Cuencar i Medellin, förutom litteraturen i ämnet, låg till grund för ett föredrag

(om Nisser och hans fru), som jag den 21 juni och 24 augusti 1959 höll i Sveriges radio som preliminär till föreliggande studie. Nissers korrespondens med Hedlund jämte ett annat dokument, som jag nedan återkommer till, har i vetenskapligt sammanhang först utnyttjats av M. Mörner i en uppsats om »C. A. Gosselmans resor i Sydamerika 1836—1838 som svensk regeringsagent» (Hist. Tidskr. [2] 24, 1961). Samma korrespondens har även använts av S. H. Wassén i två tidningsartiklar, huvudsakligen byggda på Nordenskiöld, Rosa Nisser och Paullin: »Pedro Nisser — en av deltagarna i svenska guldexpeditionen till Colombia på 1820-talet» och »Pedro Nisser och Colombias Jeanne d'Arc» (Göteborgs-Posten den 31 okt. resp. 2 nov. 1961). De återger med vissa modifikationer ett föredrag på Travelers Club i Göteborg den 31 oktober s.å., översatt i föredraget »Pedro Nisser — un ingeniero sueco en Colombia en el siglo XIX», i La Sociedad Sueco-Hispano-Americana i Göteborg den 2 mars 1962.

De sista 25 åren har sålunda medfört en uppsjö av bidrag, som dock mest röjer intresset för det exotiska, på avstånd pittoreska levnadsödet. Spridda data ha tillkommit men i stort sett har forskningen om Pedro Nisser stått stilla sedan »Guld och gröna skogar» utkom, och en på allsidiga undersökningar och närmare analys av personligheten grundad levnadsskildring har alltså inte försökts. Då här ett steg i den riktningen tas, sker det i fullt medvetande om de luckor, som trots allt ännu kvarstå, särskilt beträffande åren på utländsk mark. Det vore väl om forskare i Colombia och Australien skulle stimuleras att söka vidare i de spår, som inte låter sig följas från min svenska observationspunkt, trots bistånd av personer som nämns efter texten och trots de australiensiska erfarenheter jag för 14 år sedan hade tillfälle att samla. I görligaste mån bygger jag på materialet i svenska offentliga och aktuella enskilda arkiv, på de samlingar av minnesföremål, som ställts till mitt förfogande, på mikrofilm utländskt material och på den svenska och i svenska bibliotek befintliga litteratur av mycket skiftande art, som bidrar att belysa olika sidor av Pedro Nissers brokiga levnad. Tyngdpunkten har lagts vid teknikern Pedro Nisser, hans utveckling och arbeten, och på människan, den rastlösa, oroliga, hela livet sökande, splittrade människan, som levde i skuggan av en orolig barndom och ett delvis oroligt påbrå och som bara delvis kom till rätta med de många svårigheter han mötte på sin väg. Trots allt det som hans aktivitet efterlämnat på olika områden är det till slut människan Pedro Nisser och hans problem som

mest intresserar och i viss mån griper en sentida betraktare, när granskningen är över, mer än teknikern som i sitt liv speglade en industriell brytningstid, mer än geologen, mineralogen, handelspionjären, konsuln, utställningskommissarien och resenären, och mer än guldletaren och författaren, den naturvetenskaplige samlaren och den självärde läkaren sedd ur varje enskild vädjobanas aspekt.

Den bibliografi, till vilken numren i texten hänvisar och som följer sist, har inte tillkommit som tidsfördriv men måste trots allt anses ofullständig. Om jag förstått Pedro Nissers natur rätt, har han skrivit mer. Likväl vidgar den kännedomen om hans skrivande mödor; så vitt bekant var antalet tidigare kända skrifter 11 (2, 6, 9, 10, 13, 19, 20, 26—28, 38).

Bakgrund och uppväxtår (1799—1816).

Pedro Nissers påbrå uppvisar en fullständig provkarta på de intressen, som dominerade hans liv: industri och handel, strävan efter främmande marknader och främmande handelsrepresentation, och vid sidan därav sjukvårdens huvudsakligen praktiska aspekter. Fadern, Samuel Conradsson Nisser, var visserligen präst, modern, Sara Margareta Brunnmark, prästdotter, och på mormoderns linje fanns flera generationer präster bland förfäderna. Men det finns ingen anledning att trycka på detta prästerliga påbrå. Väsentligt var uppenbarligen arv och tradition från farfadern, som var brukspatron på Diö i Linnés hemsocken Stenbrohult och grosshandlare i Stockholm, och från dennes svärfar, brukspatronen och mångfrestaren Samuel Unéer, vars levnad jag nyligen skildrat i Svenska Linné-Sällskapets Årsskrift och med vars läggning Pedro Nisser hade många drag gemensamma. Unéer tillhörde en hantverks- och industrisläkt, medan i släkten Nissers tidigare led inriktningen mot köpenskap varit framträdande. Pedros farfar grosshandlaren hade en bror, som en stor del av sitt liv drev handel i Frankrike och Spanien, fick förord till konsulatet i Cette och Montpellier och som dog som handlande i det spanska Cartagena. En annan drogs till ädla metaller på annat sätt, nådde titeln svensk hovjuvelerare utan lön och sökte sin bärgrning också till stor del utomlands, i Frankrike, Spanien, Italien, Ryssland och Tyskland. I närmast yngre generation hade Pedro en farbror som var kapten i Svenska Ostindiska Kompaniet och dog i Batavia (nuv. Djakarta) 1800 och en som — efter bl.a. medicinska studier — blev handlande i Stockholm. Andra släktingar blev också handlande och

sjökaptener på fjärran hav. Farfarsfadern, som invandrade från Riga till Stockholm och antagligen var av tysk köpmanssläkt, blev regementsfältskär liksom äldste sonen, och främst på dennes linje har släktens medicinska anlag på olika sätt givit sig till känna.

Pedro Nisser föddes i London den 31 oktober 1799, ute i Stepney, i fastigheten 13 Princes Square invid dåvarande svenska kyrkan, där Emanuel Swedenborg vilade innan kyrkan i början av 1900-talet revs och platsen omdöptes till Swedenborg Square. Fadern var då legationspredikant och kyrkoherde i Ulrica Eleonora 40-hövdade svenska församling. Dagarna kring Pedros, andre sonens, födelse levde han i oro för sin framtid. I London hade han råkat ta sig an den i Sverige dödsdömde Jan Anders Jägerhorn, känd från högförräderiet i Anjala, nu dessutom fransk-irländsk förbindelseofficer och svartlistad i England. På våren 1799 hade Jägerhorn häktats och satt nu i Towern och hade berättat om sitt samröre med Nisser, som därför plågades av tanken på ovilja från både svenska och engelska regeringen, känslig som han var. Tre dagar innan Pedro (»Petrus») föddes åstadkom han en PM till sitt försvar inför svenska utrikesledningen. Bara några dagar efter Jägerhorns arrestering hade familjen blivit uppskärriad av en annan händelse detta olyckliga krigets och polisbevakningens år: den nära vännen Gustaf Broling, teknikern, det blivande bergsrådet och chefen för Kungl. Myntet i Stockholm, hade blivit arresterad på order av hertigen av Portland och utvisad ur landet (en episod som Broling synes ha bevarat så väl, att den ännu inte tycks ha nått hans levnadstecknare). Trots riskerna för onåd hade familjen tagit majorskan Jägerhorn till sig.

Så kom det sig, att när Petrus Nisser den 18 november s.å. döptes i svenska kyrkan, bars han till dopet av »den estimabla och hyggeliga fast olyckliga majorskan Jägerhorn» — orden är pastor Nissers i nyssnämnda PM — och en av faddrarna var Gustaf Broling med herr Gustaf Rothstein som stand in, eftersom Broling var i Sverige »fägnad öfver att väl hafva undsluppit alla slags kapare både till Lands och Sjöss». Dopet förrättades av morbrodern, dåvarande magister Gustaf Brunnmark, senare översättare av Berzelius' *Animal Chemistry*. Bland faddrarna, utöver de nyssnämnda, var Sveriges chargé d'affaires baron Jöran Silfverhjelm, två affärsmän och en kofferdikapten. Närvarande var också den londonensiske urfabrikören Niclas Lindh. Man kan tryggt säga, att även den skaran var representativ för Nissers miljö och blivande öden. Broling blev 17 år

senare Nissers styvfar. Också den yttre miljön var representativ: bortom den låga bebyggelsen kring svenska kyrkan reste sig mot ena horisonten vid Themsens strand en skog av master och segel från världens alla hav.

Tiden i London blev kort. På hösten 1802 flyttade familjen, nu med tre söner — Peters äldre bror hade nyss dött — till Sverige, till Västra Vingåker i Sörmland, där fadern blivit kyrkoherde och där denne 1805 blev prost. Av den tänkta idyllen blev gradvis nya bekymmer, ny oro och slutligen tragik, som ändade i tumultariska scener på sockenstämman inför prostens idealistiska reformförslag och slutligen i att hans själsliga hälsa bröts av motgångarna. I februari 1811 blev prosten permanent tjänstledig. Den skugga, som det kastade över den unge Peters tillvaro, har säkerligen satt sina spår i hans senare liv.

Han sändes 1810 hemifrån till Strängnäs trivialskola, där han den 25 april skrevs in i första klassen. I januari 1812 flyttades han över till Gävle Elementarskola, den brändströmska föregångsskolan för rationell undervisning i främmande levande språk, i modersmålet och räknesätten, en internatskola, där en nära släkting till modern var lärare. I sällskap hade han sin bror William, den efter en officersbana senare så framgångsrike affärsmannen, en av grundarna av Kopparfors AB. Kanske siktade man på en handelsutbildning. Skolgången där bröts dock efter ett år av familjens genom faderns ohälsa försämrade ekonomi. I oktober 1814 skildes prost Nisser hädan i en ålder av 54 år, och behovet av utkomst för äldste sonen blev akut. I ett brev, som skildrar bekymren, bad modern ärkebiskop Lindblom, som åtta år tidigare gjort privatbesök i prästgården, att hjälpa honom till en plats som frikadett på Karlberg. Av någon anledning hade han vid denna tid, ovisst om av Napoleonkrigen eller av inkvarteringarna i Gävle, blivit militärentusiast. När en vecka senare, den 23 november 1814, den blide excellensen på Säfstaholm, greve Gustaf Trolle-Bonde vände sig till Lindblom i samma ärende, visste han berätta, att »denne Sonen . . . med ett beskjedligt uppförande förenar mycken liflighet och lust för undervisning» och att »hans hog endast är rigtadt åt det militaira yrket». Ansökan ingavs och man får hoppas att Hans Högvördighet — i vars ansikte, som Olle Holmberg säger, vänlighet kämpade med högdragenhet — ställde upp, men konkurrensen om de tre platserna var stor och Petter, med medelgoda kunskaper och utan bevis om fattigdom utan tvärtom »bevisligen

ej utfattig» kom inte med på listan. Kungl. Maj:ts resolution den 6 juni 1815 gjorde en ända på hans militära aspirationer, som inte kom igen förrän under inbördeskrigen i Colombia. Efter konfirmationsundervisning avslutad den 30 juli s.å., obekant var, beslöt han på förslag av en nära anförvant att gå till sjöss. Yrket, med representer i släkten, ansågs säkrare än den läkarpraktik, som föresvävade sjömannen själv. Med introduktionsbrev for han till en grosshandlare i Gävle, antagligen Daniel Elfstrand, och fick plats på ett fartyg som denne hade halvpårt i, fregattskeppet *Freden*, 135 svåra läster, kapten Eric Gustaf Timén. Den lastade just järn och bräder till England, fick pass den 4 september, och samma dag inskrevs »Ynglingen Pehr Nisser Jönköping» i Sjömanshuset i Gävle. Associationen med Jönköping är outredd; i varje fall har han inte praktiserat på regementet där. Själv uppgav han 58 år senare att han blev jungman, men enligt sjömanshusets journal var han kajutvakt, en bodtomte som höll till på däck och hade fartygets lägsta lön av 5 rdr i månaden. Det gjorde 48: 32, när han väl var åter. I *Wecko-Tidning Från Gefle* den 23 september antecknas *Freden* som utgående. Det var inte det fregattskepp *Freden* av Gävle, som avbildas i O. Hasslöfs bok om Brodin-företagen, »En släkt och dess skepp» (Statens Sjöhist. Mus. Handl. 2, 1961) och f.ö. inte det med samma namn, som där behandlas i texten — lästetalen skiljer dem alla. Det här aktuella skeppet *Freden* förde 2 signalkanoner. Till skydd mot nordafrikanska kapare hade man bara Kommerskollegii pass.

Resan blev en erfarenhet, som för gott betog Nisser även de maritima aspirationerna. Så skildrar han sina vedermödor:

»Det var i medlet af Novr 1815 då resan företogs; så väl Östersjön som Nordsjön voro utan uppehåll stormiga. Den fortfarande nordliga stormen nödgade kaptenen, efter en lång kryssning, att vända kosan till Medelhafvet. I Decr ankrades vid Gibraltar; kort derefter upstod den ostliga stormen (levanten) med all sin våldsamhet; flere fartyg kastades mot kusten, mer och mindre skadade, *Freden* undslapp. Efter skedd lossning, fortsattes till *Alicant*, der saltlast intogs. Påföljande feb^r var man i Biscaya bugten, utsatt för den häftigaste storm; man kryssade mot Englands kust; en störsjö nedslog (kort efter dagbrytningen) med sådan våldsamhet, att skeppet sänktes under de brusande vågorna; den på fördäck fastgjorda barkassen jemte i den varande 2de mindre båtar, kastades öfverbord, kabyssen delade samma öde — taljrepsborden spräcktes . . . en sådan störsjö till — och *Freden* hade slutat sin tillvaro! Stormen saktade sig mot ef.mid. — och kursen blef mot *Isle of Wight*, då efter några dagars segling, man ankrade vid *Cows*, der skeppet kom under reparation och nya båtar förskaffades. Vid slutet af April företogs återresan till Riga — der saltet förbyttes mot säd, med hvilken *Freden* återvände till Gefle vid början af Juli. Återkommen till släkten i Dalarne [= mormodern och morbrodern i Husby sn], meddelades den föga angenäma »lärspån till sjös», jemte beslutet att ej söka utkomst i den rigtningen.»

Hos Broling och Owen (1816—20).

Under hans bortvaro hade emellertid modern gift om sig med familjens vän sen londonären, den 50-årige gustavianen bergsrådet Gustaf Broling. Det blev en vändpunkt i Nissers liv. Han fördes in i en framstående teknisk miljö och fick teknisk utbildning både genom styvfaderns enskilda undervisning och genom praktik på såväl Brolings laboratorium och gjutstålsfabrik som Samuel Owens gjuteri och mekaniska verkstad på Kungsholmen. Nisser är antecknad som inflyttad till Stockholm den 5 april 1817 men uteslutet är inte att flyttningen likväl kan ha ägt rum redan på hösten 1816. Hans bostad blev föräldrahemmet, Kungl. Myntet, nuvarande Kanslihuset.

Hos Broling umgicks en teknisk-vetenskaplig elit, bl.a. Berzelius, som Nisser träffade utan att dock, såsom senare skett, kunna kallas dennes lärjunge:

»Prof. Berzelius öfvervar åtskilliga experimenter och undersökningar af *jern* och *stål*, jemte formning och gjutning af mindre piecer af nämnde metall, hvilka utfördes i min styffars laboratorium och gjutstålsfabrik, der jag biträdde, och derigenom hade jag lyckan att vara något känd af vår store Berzelius.»

Det var inledningen till en kontakt, som skänkte Nisser mycken tillfredsställelse och som ännu 60 år senare gav en nimbus åt hans tidiga förehavanden. Än viktigare var vid denna tidpunkt den owenska. Broling och Owen samarbetade på flera områden, och just denna höst var projektet att introducera ångbåtar i Sverige aktuellt. Owen experimenterade och Broling understödde projektet med ett 52-sidigt »Bref om Ång-Båtar», som är daterat Stockholm den 14 december 1816 och som trycktes samma år. I det berättar han om dessa nymodigheter, som Nisser upplevt på intimaste nivå, bl.a. följande:

»... 2:ne väl byggda, härtill ämnade större fartyg, ligga tillreds i Hr Owens hamn, och vänta att af Konstnären få fötter under sig; Det ena tillhörigt H. K. Höghet Kron-Prinsen [20-hästars ångskonaren »Experiment»]; Det andra är Hr Owens eget [6-hästars »Ångmachins-Fartyget» senare kallat »Amphitrite»].»

Owens gjuteri och verkstad, på vilka denne fått privilegium 1809, fem år efter sin första mission i Sverige att montera ångmaskiner, låg i en av det nuvarande Kungl. Myntets byggnader i hörnet av dåvarande Glasbruksgatan och Hantverkar- eller Storgatan, och 1817 hade de mekaniska arbetenas tillverkningsvärde stigit till 108 000 rdr bco. Bredvid dundrade Edelcrantz' Eldkvarn med sin 100 hästars ångmaskin och ovanför låg Kungsholms kyrka med sin oplanterade kyrkogård och väderkvarnar på bergen.

Hos Owen stannade Nisser enligt egen uppgift fyra år, fram till den 1 oktober 1820. Ätminstone en del av den tiden har han varit anställd som en av Owens två bokhållare och följaktligen varit dagligt vittne till Owens spontana experimentlust, som ibland tog sig uttryck i kritiskisser på dörrar och kontorgolv. Som bokhållare är han antecknad, när Owens personal den 2 dec. 1817 på e.m. var kallad till husförhör hos med. dr Carl Gustaf Osbeck i en grannfastighet, men det var bara en episod, ty andra år har andra namn. Ute hos Owen lyckades Nisser vid sidan av sitt tekniska kunskapande och sin tjänst trots allt — även Broling var emot en sådan framtid — tillfredsställa sitt medicinska intresse. Han träffade där kemiadjunkten vid Karolinska Institutet Nils Gabriel Sefström, som var Owens personalläkare och gjorde nästan dagliga besök, allt enligt Nissers anteckningar, och Nisser följde honom och ryckte in vid tillfälle, hur ofta är inte klart; hans egna versioner vacklar mellan »stundom» och »ofta».

Det var mycket som hände hos Owen, där han framför allt, som han 1833—34 skrev till Jernkontoret, någorlunda lärde känna »jern och stålsorters olika användbarhet». Exploateringen av ångkraften satte också djupa spår i hans sinne: när han femtio år efter tiden hos Owen och efter ett tredjedels sekels bortvaro återsåg fäderneslandet, var det »Sveriges stora framsteg medelst ångkraften» som främst slog honom. 1816 var det, som nämnt, närmast frågan om en funktionsduglig ångbåt. Samma sommar hade Owen monterat en maskin och en ofullkomlig propeller i en roslagsskuta men misslyckats. Pedro Nisser tar väl fel på året, då han 1847 skriver till Adolf Eugène von Rosen; någon nyhet innebär anteckningen inte:

»... jag erinrar mig alltså: att Br. Patr. Owen år 1818 gjorde ett försök: att medelst *fyra skefva vingar*, placerade akter om fartyget, sätta detsamma i rörelse; detta misslyckades, som man sedermera fått upplyst: *emedan de fyra vingarne endast utgjorde stympade delar af en skruf* —, hvilken i sin helhet begagnad, för omkr. 5 år sedan först i England, satte farkosten i rörelse, med en effect, fullkomligt motsvarande all förväntan. Herr Owen gjorde altså första steget till användandet af den s.k. propellen.»

Owen lyckades bättre med maskinen från *The Witch* i ett annat skrov och med skovelhjul. Kanske var Nisser med, när den 3 december 1816, såsom Broling berättar i sitt »Bref», en provtur gjordes med två 9-fots hjul som hade sex armar och en skovel (3 ft × 14 tum) pr arm. Det blev 12 960 alnar i timmen, och 1 famn granved gick åt för en resa till Arboga. Med det fartyget skulle Nisser få åtskilligt att göra. Själv säger han i sina självbiografiska anteckningar 1877:

»Då Ångbåten Amphitrite började sina tourer på Mälaren 1817 feck N[isser] följande året uppdrag att föra densamma.»

Han har dock tagit fel om namnet. Fartyget minde inte om sjögudens dotter förrän i en annons den 7 juni 1821, dessförinnan nämner Owen det bara som »mitt Ångmachins-Fartyg». Det blev färdigt 1817 men första turen i reguljär trafik gjordes den 2 augusti 1818 på traden Stockholm—Drottningholm. I Owens första annons (i Stockholms Dagligt Allehanda den 29 juli s.å.) får man ett begrepp om arten av den befattning Nisser kan ha haft med fartyget; tyvärr vet man inte mer om hans egen roll än det han själv ovan relaterat:

»Mitt Ångmachins-Fartyg får med pålitligt Manskap som sköter det, tills vidare begagnas alla dagar af slutne Sällskaper till resor i Mälaren, mot 25 Rd. Banko om dagen, men begagnas det hela dygnet ökas priset med 50 procent. Alla Söndagar äro undantagne och kommer då Ång-Fartyget att från Riddarholmen afgå twenne gånger till Drottningholm, första resan kl. 6 om morgonen och andra resan kl. 10 förmiddagen, härför betalas för första Salongen 32 sk. Banko samt för andra Salongen 24 sk. person, och kan uti dess twenne Salonger rymmas 40 personer; och som jag härmed endast önskar tillfredsställa den resp. Allmenheten, hoppas jag att de som begagna sig häraf, rättar sig efter hwad mitt ombud under färden dem tillsäger. Då Ång-Fartyget åstundas för slutne Sällskaper, tillsäges derom dagen förut på mitt Kontor. Stockholm den 27 Julii 1818.

Saml. Owen.»

Den 21 augusti ändrades första söndagsturen till $1\frac{1}{2}$ 7 och fr.o.m. den 26 skulle man också gå kl. 3 ons- och lördagar, men annars kördes för slutna sällskap och fartyget hade fått tält över hela däckets. Sensation väckte hon över allt, inte minst vid marknadsfärderna till Västerås och Uppsala den 19 resp. 30 september.

Amphitrite var 65 fot lång och 20 fot bred och tog upp till 182 passagerare i sakta mak över fjärdarna — maskinen var som sagt på bara 6 hästar. På färden till Västerås föll ett vedträ ner mellan sidan och svänghjulet, och sjögudens dotter storknade. Gräs och muddar i ångmaskinsvattnet vållade också svårigheter, innan man lärde sig att sila. Året därpå började drottningholmsresorna den 8 maj, söndagar två resor, onsdagar en, och dessemellan liksom förut resor av slutna sällskap. I oktober förde hon passagerare till och från Södertälje kanals öppnande, stötte på grund i Linasundet och kom loss genom rodd, krängde sen i halv storm på Björkfjärden så att ena skovelhjulet svängde i luften. Nisser hade lämnat Owens krets, när hon 1821 hade nya svårigheter och två gånger gick på grund i leden Stockholm—Uppsala och stockholmarna förskräcktes av uppgjagade rykten om ett allvarligt haveri. 1822, då ångbåtsbyggandet i Sverige

redan tagit fart och Stockholm i två år haft ångbåtstrafik med både Norrköping och Uppsala, låg Amphitrite upplagd hos Owen och tycks inte mer ha använts. Maskineriet togs ut, och skrovet skall till sist ha sjunkit utanför verkstaden och inkorporerats med den mark, som där genom utfyllning kom till stånd, bortglömt och förbigånget av nya ångbåtssensationer.

En sådan kom hösten 1819 till Stockholms ström från USA: den fregattacklade ångaren Savannah, 100 fot lång och med 43 hästars maskin, och Nisser har med säkerhet sällat sig till åskådarna. Snabbt gick också dess rykte förbi. I sina »Bref från en vandrande sjöman» (1839) berättar Gosselman om återseendet i New York 1838:

»... icke mera lik en ångbåt, än hvarje annat skepp med ett par små lösa vattenhjul på sidorne att intaga sjön, och med en liten nätt ångmachin, med hvilken man i vackert väder och lugnt vatten kunde hjälpa sig fram... Landsorts lotsar... blefvo så uppskrämde af detta första spökskepp, att de knappt vågade sig ombord...»

Från tiden hos Owen må ytterligare nämnas, att Nisser bevittnat två i Jernkontorets Annaler 1820 tryckta avskrifter av handlingar rörande Owens verksamhet: Kungl. Maj:ts resolution på dennes ansökning att i 30 år få tillverka och begagna »Vagnar och Slädar, som sättas i rörelse med Ång-Machiner», daterad den 2 februari 1819, och ett privilegium för Owen av 1816 att med ångmaskin driva mudderpråmar och vanliga åkdon. Då — 1820 — var mudderpråmar under arbete för »strömmrensningarne i Norrland», en ångvagn hade redan i 1½ år varit halvfärdig, 3 ångmaskiner hade fullbordats (var-av en på 36 hästar till Rio de Janeiro) och 7 var under arbete.

Finspång (1820—24).

Den 1 oktober 1820 anställdes Nisser som bokhållare på Finspångs bruk med en årslön av 200 rdr rgds och 2 lispund ljus in natura till ett värde av 15 rdr. I de självbiografiska anteckningarna säger han, att han förestod verkstäderna där, att han hade att göra med gjutningen av en del av järnportarna för Göta kanals slussar och att han då vann »den kinkiga grefve B. v. Platens bifall». Detta förståndarskap måtte ha varit både informellt och tillfälligt, ty under hela Nissers tid är som mechanicus vid Finspång antecknad Henric Holtz. Däremot är relationen om slussportarna säkerligen riktig; han nämner dem även i ett memorial till Jernkontoret 1833—34. Götakanalbolaget fick sådana från Finspång och Stavsjö och från England fram till 1822, då brister i leveranser och i leveranskapacitet föranledde bo-

laget att anlägga ett eget gjuteri, Motala verkstad, vars vattenhjul gjordes vid Finspång på Nissers tid, under ingenjör Frasers ledning.

Hos Owen hade Nisser börjat göra ritningar till mekaniska konstruktioner, ovisst av vad art; de fortsattes nu hela tiden och nämns i ett brev från Colombia 1825. Det viktigaste från de fyra åren på Finspång tycks dock vara påbyggnaden av erfarenheterna från Owen: han blev nu »noga bekant med större tackjerns piecers gjutning», och det kom till pass, när han 1833 sökte Jernkontorets gehör i en exportfråga. Men uppenbart är, såsom Swärd (1949) först påpekat, att Nisser inte kan kallas ingenjör eller mekaniker vid Finspång. Hans mekaniska färdigheter var av praktisk art, liksom den medicinska färdighet han även här utövade, då han vid sidan om skaffade sig läkarpraktik, »under ett års tid . . . , då Bruksläkare ej var tillsatt». Det dubbla arvet från fältskären och från brukspatronen gick inte ur men sökte alltjämt sin form.

Colombia (1824—1832).

Sverige var som framtidsland tvivel underkastat för en framåtsträvande ung man på 1820-talet. När Nisser därför i slutet av 1824 mötte det stora äventyret i form av ett anbud om anställning i Colombia, guldlandet, har valet sannolikt inte varit svårt. Väl gällde väl också om honom Ernst Moritz Arndts ord om tyskars villighet att för sin utkomst resa vart som helst i världen. Släkten Nisser kände sig länge som tysk och medlemmar av den hade tillhört Tyska församlingen i Stockholm; yngsta brodern, sedermera krigsrådet Samuel Nisser, hade gått i Tyska Lyceet och tillhörde Tyska församlingen till inemot sin död 1883. Man får intrycket att Nisser till en del av sitt temperament var tysk mer än sina samtida fränder. Men han hade också påbrå från företagsamma män av annan stam, och framför allt var han ung och hade, som tidigare nämnt, en orolig läggning.

Carl Ulric von Hauswolff hette mannen, som vände hans liv, och Rosa Nissers skildring av hur det gick till kan kompletteras med Hauswolffs egen i M. J. Crusenstolpes »Portefeuille» (1844) och Nissers självbiografiska anteckningar 1873 och 1877, de förra delvis återgivna i Bergs inledningsvis nämnda bok från 1874, ävensom med en av forskningen till synes obeaktad skrivelse av von Hauswolff till utrikesstatsministern 1840 (RA).

Carl von Hauswolff (1791—1843) hade 1819 efter diverse be-

kymmer lämnat sin tjänst som guvernementssekreterare i den svenska kolonin St. Barthelemy. I juni 1820—1823 reste han i Sydamerika och orienterade sig särskilt i den nya staten Colombias förhållanden. Bl.a. greps han av en stor tanke: att skapa sig en framtid genom guldutvinning. 1822 köpte han registros på land som skulle innehålla guld vid köpingen Remedios högt uppe i Antióquias bergstrakter. Men pengar saknades för exploateringen, och därför reste han 1823 till Europa över Nordamerika, sedan han dessutom i Bogotá (såsom han själv vidgått 1840, då saken inte längre var opportunt att nämna), fått den ödesdigra idén till den s.k. skeppshandeln, en politisk skandal, som kolliderade med den heliga och ryska alliansens principer och som några månader 1825 var huvudföremålet för den svenska utrikesledningens bekymmer.¹

I Europa var lånekonjunkturerna gynnsamma. Närmast for han till England, där »a treacherous stock-jobbing», såsom Gosselman citerar, gick mot sin kulmen. Utlåningsräntan hade fallit till 3 % och intresset för Mexicos och Sydamerikas guld- och silvertillgångar var enormt. Hauswolff fick till finansiär chefen för det mäktiga huset B. A. Goldsmith & Co. i London, vilken baron Stierneld, svenska sändebudet, sedermera utrikesstatsminister, några år tidigare kallat »den stora skurken Goldsmith som man måste handtera som en galen hund, slå ikull honom eller som bättre är förakta honom». Huset Goldsmith var vid denna tid djupt engagerat i Colombias finanser.

Men det var i Sverige de främsta medarbetarna skulle anskaffas. I början av 1824 anlände Hauswolff dit. Rosa Nisser anger, att han fick kontakt med Nisser genom Berzelius. Swärd (1949) framkastar, att det kanske var genom Broling. Hos Paullin heter det att rekommendationen kom från båda. I själva verket var det Nissers känning från tiden hos Owen, Nils Gabriel Sefström, nu professor och föreståndare för Bergsskolan i Falun, som först rekommenderade honom. I flera sammanhang har Nisser själv framhållit det, och av Hauswolffs skildring hos Crusenstolpe (1844) vet vi, att Hauswolff i början av 1824 var i Falun, där han f.ö. träffade två andra huvudpersoner i colombiaäventyrets förhistoria, grevarna Carl och Adolf Eu-

¹ »Att han var den som fattade idén till den s.k. skeppshandeln, då han befann sig i Bogotá, och uppgaf till H². Kongl. Maj: personligen klaven dertill, erkänner han ... hans synpunkt var rent patriotisk, och han afsedde äfven Columbiska Regeringens fördel; ...» (C. U. v. Hauswolff t. A. Ihre 1840 15/10, RA). Jfr Mörner 1947, s. 66 och Swärd, a.a., s. 168—169.

gène von Rosen. Sefström hade f.ö. redan 1820, tre år före den av Swärd anförda notisen i Jernkontorets Annaler, där uttalat sig för Sydamerika som lämplig kommande exportmarknad för svenskt järn. När Hauswolff kom till Stockholm understöddes rekommendationen, säger Nisser, av Berzelius, och säkert har Hauswolff hört sig för också hos Broling, som fick guldsand och malmprover från Remedios att analysera.

Anbudet till Nisser har dock kommit först i slutet av 1824, det hävdar han själv (1877). Det är okänt om det varit i samband med något Hauswolffs besök på Finspång. I augusti s.å. hade Hauswolff inlett en pikant affär med utrikesstatsministern af Wetterstedt, som också var brukets ägare, om krigsmateriel till Colombia. Swärd har närmare utrett de ekonomiska detaljerna. Hauswolff kallar sig »Finspångs blygsamme sångare» i ett brev till Wetterstedt samma höst. Otänkbart är t.v. inte, att han sonderat terrängen med Nisser på platsen.

»Den som widt kring jorden far
att nyfikenheten mätta,
Vet en trollkraft Finspång har
Gräns för alla resor sätta»,

hade prostén Nisser skaldat under ett uppehåll på Finspång 1808, men för sonen räckte inte trollkraften. Den 8 september 1824 registrerar avräkningsboken för Finspång, att Nisser låtit göra två packlårar i snickarverkstaden och i klensmedjan låtit laga diverse persedlar, och dagen efter rensas hans konto med en assignation på Tottie & Arfwedson i Stockholm (500 rdr) och 44 rdr 29 sk 9 rst kontant. Den 20 avförs han ur Risinge kyrkböcker för utflyttning till »Amerika».

I Stockholm hade Hauswolff då kommit långt med sina förberedelser. En reguljär handelsexpedition till Colombia, den första i sitt slag, skulle komma till stånd, och för den breda uppläggningsen av den, inkl. chartrandet av ett eget fartyg, briggen »Christoval Colon», har Hauswolff gjort bröderna von Rosen ansvariga. »Det af mig föreslagna smidet efter Amerikanska modellerna beställdes af C. Rosen, som var den aktive hufvudmannen i alltsammans . . . C. Rosen hade [på sommaren 1824] gått i föranstaltande om lasten: A. Rosen om fartyget», heter det när bakslaget var ett faktum, men i tolagshandlingarna står Hauswolff för en stor del av lasten, och i pressen

uppträdde han som primus motor. Adolf von Rosen var det nybyggda fartygets ägare och redare, och fartygschef var sekundlöjtnant A. F. Palander. Redan den 15 augusti hade Christoval Colon passerat Dalarö på ingående från Karlskrona och låg nu vid Packhuset, vid Skeppsbron. Exporteffekterna hade börjat anlända från olika håll. Så t.ex. kom den 18 september en första laddning från Gripsholms Fabriker, Berzelius' och Carl Palmstedts kemisk-tekniska företag. Handlingarna om denna och en senare leverans den 25 september finns i Tekniska Museets arkiv och är av intresse, då den, som Palmstedt själv framhåller, var den första export av svenska kemisk-tekniska produkter, som veterligen avgått till annan världsdal, en krut-sändning till Colombia några år tidigare inte medräknad. Gripsholm sände nu sammanlagt 20 lådor, 50 kaggar, 5 tunnor, 10 hel- och 10 halvankare, allt brunmålat, numrerat och försett med följande be-teckningar:

Turners Yellow [Mengel; 2 lådor om 12 krus/st., och 2 kaggar], White lead [Blyvitt, enl. Berzelii metod; 12 lådor om 12 krus./st. och 17 kaggar], Mineral green of Gripsholm [Gripsholms mineralgrönt; 1 låda om 12 krus, och 11 kaggar], Common green [Äpplegrönt; do.], Mineral blue of Gripsholm [Gripsholms mineralblått; 1 låda om 9 krus], Scheeles green [Scheelesgrönt; 1 låda om 12 krus, och 7 kaggar], Common aqua fortis [Skedvatten; 1 låda om 20 stopsflaskor], Purified aquafortis [Kemiskt ren sal-petersyra; 1 låda om 12 do.], Purified Muriatic Acid [Ren saltsyra; do.], Best Mostard [Senap; 3 lådor om 24 burkar/st.], Red Colour from Oxide of Iron [Rödfärg; 5 tun-nor], Best Vineger [Vinättika; 10 hel- och 10 halvankare, s:a 150 gallons], samt (den 25/9) Common white soap [Tvål, 6 lådor] och Brown-red [Rödfärg, 2 kaggar].

Prov på somliga av dessa färger från Gripsholm samma år finns i Tekniska Museet ur Palmstedts samlingar (se vidare Daedalus 1951, 1953 och 1957).

Låt oss, innan vi går vidare, kasta en blick på tolagsjournalen den 4 oktober 1824, som har en historisk roll i svensk sydamerikahandel och svensk industriexport (priskolumnen har omredigerats):

<i>Tottie & Arfwedson</i>	[Tullpliktigt]	
	[Rd sk]	[Rd sk]
2. 0. 0 Jernplåtar	13.	16
0.10.10 Knipjern	2.	14
0.10. 0 Bultjern	2.	—
0. 7.10 Stål	2.	24
20. 6. 8 gjutne järngrytor [från Finspång; jämte två följ. poster s:a 200 st.] öfv: 12 Kr	81.	14
3. 5.12 d _o — Dito — af 12 Kr	13.	6
14. 2.15. d _o — Dito und 12 Kr	140	
0.12.10 d _o Jernmortlar med Stötar	8	
		114. 26

	[Rd sk]	[Tullpliktigt] [Rd sk]
<i>A. Broberg & Co</i>		
2. 0.10 Garfstål		13. 24
<i>Grefve E. C. von Rosen</i>		
274. 0. 0 Stångjern	930. 16	
53.10. 6 .1/4 Spik	356. 37	
22.10. 0 Stål	150. —	
		1420. 5
<i>C. von Hauswolff</i>		
303. 8. 0 Stångjern	1011. 16	
13.15. 0 Stål	91. 32	1548. 7
89. 9.10 Jernspett	480. —	
26. 4. 4. Diverse Jernsmide	750. —	
1. 0. 0 Svartsnide	32. —	
56 Lådor inneh: 2775 st: Huggare	680. —	
1 Låda inneh. 50 omgångar Hästskor	70. —	
10 Fastager diverse smärre Manufactursmiden	60. —	
3 Lådor med 30 st: Gevär	110. —	
2. d ^o med Polheims lås	28. —	
1. d ^o med Cophvernaglar av Jern	22. —	
2. d ^o diverse finsmiden	28. —	
1. Låda med 68 Metall Crucifixer	82. —	
1. d ^o med Glasögon	65. —	
20 Kaggas med 400 ff Snus	36. —	
2 ^{ne} Fastager Skuren Kork	36. —	
10. Kistor med 600 Bout: Porter	60. —	
3 ^{ne} lådor hvitt [fönster]glas		
10. d ^o grönt d ^o	350. —	
35 Tunnor d ^o d ^o		
12 Fastager med 35 26/36 "T ^r Kummin	250. —	
1 Bal Kläde	625. —	
3 ^{ne} lådor Griffelplån	130. —	
1. d ^o Griffel	8. —	
109. St: Slipstenar	72. —	
131. Fastager med 1179 7/8 K ^r Brännvin	190. —	
7.10.0 Dref	58. —	
250 St: Lärfts Buldan inneh. 30107 1/2 al:	2380. —	
100 Tunnor Tjära		
25 lådor & kaggas div: Gripsh[olms]: Fabriquater	340. —	
4. d ^o Diverse Werktyg	200. —	
11. d ^o med g[amla]. Böcker och Flyttsaker	200. —	
1. d ^o med profver å ärter, Råg & Korn	2. —	
	—	1236. 16
<i>Zimmerman</i> [Hauswolffs följeslagare]		
1 Koppar Brännvinspanna med tillbehör	35. —	
1 d ^o Distillerings d ^o	15. —	
1. d ^o Kylfat	2. —	
12. Mäsk kar	2. —	
12. St: små Metall tappar	3. —	
12. st. Distillerings Filtar	7. —	
1. st. Häfwert	1. 24	

	[Tullpliktigt]	
	[Rd] [sk]	[Rd] [sk]
4. st. g[amla]: Violiner 1. Guitarre	20. —	
1. Kappsäck med kläder	20. —	
1. Kista med div. klädespersedlar		
Diverse åkerbruks Redskap	5. —	
<i>Plageman</i> [do]	—	—
1. Koffert, 2 ^{ne} lådor m. g[amla]. gång och linne kläder	40. —	
1. Res apotek	10. —	
<i>C. von Hauswolff</i>	—	—
10. Balar Lärfter inneh: 4800 al:	780. —	
4. St: Dahl ur med tillbehör	12. —	
<i>Till Skeppets Armering samt Tullfritt</i>	—	—
2 ^{ne} St: Canoner		
20 » Gevär		
20 » Pistoler		
20 » Sablar		
800 » Skarpa Patroner		
50 » Hand granater		
100 » Kulor		
2. Centner Krut"		

Med sig ombord hade Palander — utom superkargen sekundlöjtnant August Gosselman, den senare så kände reseskildraren — två av von Hauswolff för Colombia-företagen nyanställda medarbetare, kemisten Plageman och jordbruksexperten Martin Zimmerman, som båda blev kvar där ute: Plageman dödades av blixten i Popayan på försommaren 1828 och Zimmerman dog i staden Caloto i september 1840.

Christoval Colon gick den 11 oktober till Sandhamn och därifrån den 13 till sjöss. Destinationen var Lagueira, Portocabello och Cartagena i Colombia. Den 25 passerade hon Helsingör. Sen hördes hon inte av förrän Börs-Tidningen den 2 december kunde meddela, att hon något stormskadad till segel och tågvirke måst söka hamn i Kristiansand.

I Stockholm väckte avfärden stort intresse och uppmärksammades, såsom Swärd (1949) funnit, i en apostille av ryske ministern Suchtelen följande dag. Den 13 rapporterade Argus om både lasten och deltagarna, varvid Nisser uttryckligen anges vara elev av Broling och Owen, och Plageman av Berzelius. Stockholms-Börs-Tidning sällar sig dagen därefter till rapportörerna och ser, liksom de resande, framtiden i ljusa färger:

»Om resan går lyckligt och Herr von Hauswolff får bibehålla hälsan, kommer detta företag troligen at lägga grunden til et etablissement, som, efter all sannolikhet, utsträckt efter omständigheterna, bör högst förmånligt komma at inverka på flere inhemska industriegrenar och ge anledning til företag på de ännu mera aflägsna hamnarna af den vidsträckta Sydamerikanske Continenten.»

Det var meningen att von Hauswolff, hans fru och Nisser skulle embarkera i England. Den 13 reste de med hållskjuts till Göteborg. På kvällen blev man fördröjd i Mariefred och full av nyfikenhet gick Nisser igenom Gripsholms kemiska fabrik och kommenterade; året efter brann fabriken ned, dock inte blyvittverket, som flyttades till Kummelnäs:

»Det af H: Proffessoren och Commend. Berzelius inventerade sättet at tillverka Blyhvitt är visserligen något högst intressant, hela inventionen snillrik och i synnerhet ventilen för kolsyregasen mästerligt konstruerad — då man dertill lägger at Utlänningen härvid ej delar förtjensten.»

England (1824—25).

Paketbåten Prins Oscar förde de resande till Harwich, där man den 30 oktober ankrade efter åtta delvis stormiga dygn, som blev många fartygs undergång. Vid färden till London med den dagliga stagecoachen den 31, hans 25-årsdag, tog Nisser plats på kuskbocken och förundrades av gaslyktorna i dimman redan fyra miles utanför stadsområdet och av belysningen även i de flesta gränder på vägen till Blackfryars på New Bridge Street.

Hösten blev ovanligt stormig och man spekulerade på sina håll över »planeternas conjunction». Christoval Colon kunde inte förrän den 14 januari löpa ut från Fleckerö. För von Hauswolffs och Nisser blev det utdragna uppehållet i England en tid av oro och förluster. I Stockholm hörde expeditionens öde till samtalsämnen, liksom den fortsatta sydamerikahaussen och de engelska planerna att exploatera Gällivare järnmalm genom ett »Svenskt Riks-Jern-Compagnie» som emellertid inte kom längre än till ett prospekt (Svenska Minerva 1838 6/2). Ännu rådde högkonjunkturen för engelska, franska och tyska finansiärer, och Hauswolff utvidgade sina planer; mer folk väntades från Sverige. I London blev Nisser året ut med undantag för en resa i november till Birmingham, där han köpte verktyg och annan utrustning för guldgruvorna.

Försedd med rekommendationsbrev av B. A. Goldsmith och den i Cornwall inflytelserike gruvingenjören Thomas Taylor i London reste han nyårsdagen 1826 i en bekväm vagn till Cornwall för att

studera gruvbrytning och värva gruvarbetare till Colombia. I Falmouth blev han väl omhändertagen av svenske konsuln R. W. Fox och dennes associerade. Fox, som var sonson till kväkarnas grundare, underhöll ännu tio år senare vänskapliga relationer med Nisser. Herrarna Fox hade handelshus, var stora gruvintressenter och samlade mineral, och Nisser frodades. De i London påbörjade inköpen av snickeri- och smidesverktyg och gruvredskap ökades nu till sammanlagt nära 400 pund, och han kom till övertygelsen att stampverk, s.k. Cornish mills, vore bäst för colombianska malmer. 1827 inrättades den första under hans ledning i Valle de Osos-området i provinsen Antióquia i Colombia. Gomez Barrientos har (i *El Montañas*, 1, 1898) till synes orätt tillskrivit Carl von Greiff förtjänsten, och en lång rad författare med Degenhardt (*Arch. f. Min. etc.* 12, 1839) i spetsen har angivit att engelsmannen Tyrrell Moore skulle ha förtjänsten av deras införande i Antióquia: årtalet anges olika, 1830 och 1828. Dessa prioritetssynpunkter måste emellertid förfalla, ty allt tal om att stampkvarnar var okända i Colombia tills den s.k. molino antioqueño eller molino colombiano utvecklades ur the Cornish mill är oriktigt; alla är de dessutom troligen av centraleuropeiskt ursprung, där grundtypen användes i början av 1500-talet (West i *Louisiana State Univ. Stud., Soc. Sci. Ser.*, 2, 1952, s. 76). Randolph (*Trans. Am. Inst. Min. Eng.* 18, 1889) kommenterar, att den antioquenska stampkvarnen på 80-talet var underlägsen den typ, som Agricola avbildar i *De Re Metallica* 300 år tidigare.

Den 18 januari 1825, då von Hauswolff ankom till Falmouth, hade Nisser också lyckats värva fem gruvarbetare, och nu skrevs kontrakt på 18 månader från avresan räknat. Man hade övergivit tanken att vänta på Christoval Colon, som dem ovetande nu var på väg mot Dover. I stället hade von Hauswolff bestämt sig för skeppet Julius Caesar av London, kapten Luce Stafford, som lastat utrustningen och den 22 ankrade i Falmouth. Lastad även med järnbalkar och med kulor och krut för colombianska staten avgick fartyget den 23 till Cartagena i Colombia. Samma kväll styrde Christoval Colon in i Engelska kanalen.

Överfarten.

Rosa Nisser har skildrat överfarten till Colombia. Med undantag för ett häftigt åskväder halvvägs, då blixten slog ned och Nisser förgäves spjälade och förband en matros, som från riggen föll i däck,

var resan tämligen alldaglig. Det konstaterade också Plageman i ett brev, som i anonymt utdrag trycktes i Journalen den 8 februari året efter och som Swärd (1949) antagit härstamma från Nisser eller von Greiff. Den 1 februari siktades Madeira, den 27 Barbados och äntligen, den 4 mars, Sydamerika och Sierra Nevada de Santa Martas snötäckta toppar. Man siktade Cartagena den 6, men en grundstötning nära Boca Chicas trånga befästa passage fördröjde ankomsten till själva hamnen till den 8. Några veckor senare har engelsmannen Charles Stuart Cochrane skildrat den syn, som mötte Nisser, där han hängde på relingen i hettan och den bländande solen:

»The excellent harbour» is »enlivened by all varieties of boats, sloops, merchant ships, frigates &c. — some at anchor, others in motion, forming a scene of busy interest, pleasing to the eye, and giving scope for reflection. Commerce here is as yet at its infancy; by the facilities offered by its situation must inevitably render Carthage a place of great commercial resort and trade.»

Nisser noterar med viss besvikelse, att »husen likna lador . . . Gatorne [äro] trånga och fyllda med djup sand», och i samma brev till brodern William suckar han:

»Hela min önskan förenar sig i det, at kunna förtjena litet här i landet, för at snart återvända till Eder mina käraste! Måtte Allmagten höra min suck . . .!»

Väl är, att det sällan är människor givet att skåda in i framtiden.

Colombia (1825—32).

Allt förekom eget och främmande, fysionomierna och de bländvita gamla husen, när den gymnasiale resenären »med tankarne upfyllda af hugkomst och glädje öfver en säker ankomst till Columbia», vandrade in genom stadsporten. Dagboken, som jag hoppas kunna senare publicera, ger en ganska levande bild av livet där inne. Av tekniskt intresse fann han föga:

»Fabriks- och andra inrättningar för slöjder och hand[t]verk äro här i sin linda; Några smedjor hvars redskap sågs i en otät bälj, 2 hamrar, ett skrufstäd i största obrukbarhet, 2^{ne} filar, som man sade mig tienat sin mästare i 5 år. — Hvad göres egentligen är Dörrlås — märlor, som här begagnas till gångjern — smide för sadelar, alltsamma[n]s utan minsta pretention af at kallas hjälpligt. — — — Snickare redskapen är i vida bättre tillstånd — och deras arbete ej utan förtjenst — ehuru handlaget ännu saknas. Tunnbindare — som uplaga gamla kärl och äfven förstå sammansätta mindre, nya — Svarfware som begagna stråke i ställe för trampjul, hvarföre de ej kunna nyttja mer än ena handen till Svarfjernet — arbetet går naturligtvis mycket långsamt; De svarfva egentligen de opstående pinnarne, som nyttjas till Fönstergluggarne — Sängstolpar etc: och låta likasom öfriga handverkare betala sig rätt ansenligt — de flästa af dessa handtverkare äro från Jamaica —.»

Det gjordes upp, att Nisser på egen hand skulle förbereda arbetena i Antióquia. von Hauswolff skulle göra följe ett stycke, till staden Mompox, för att sedan återvända och möta Christoval Colon. Den 19 var alla packlådor med verktyg, och därtill sex arbetare inskepade på en däcksförsedd kanot till Majates, dit von Hauswolff och Nisser två dar senare tog landvägen med en lång avstickare till greve Fredrik Adlercreutz, Bolivars förre stabschef. På 66 mulåsnor fortsatte expeditionen till Barranca och sen på en champan Magdalenafloden uppför. Från Mompox, där vin och negresser försvårade befälsföringen, fick Nisser biträde av en svensk löjtnant Barck och fortsatte till Bodega de Juntas med en annan champan och sen på peoner med bärstolar. Den 6 juni var han framme i staden Rio Negro, operationsbasen. Snart var han i arbete vid den första guldgruvan.

Här i norra delen av Cordillera central, den mellersta av de tre grenar i vilka Anderna upplösas i norr, trängde i jordens forntid, troligen i ordovicisk tid (för ca 400 mill. år sen) bergarter närliggande granit — monzonit och granodiorit — upp från jordens innandöme och blottades senare genom erosion och vittring. I kontaktzonen mot äldre kristallina bergarter förekom vidsträckt mineralisering, huvudsakligen guld i kvarsådror. Även själva batoliten, den centrala, framträngda bergartsmassan, genomdrogs med liknande kvartsådror. Senast under de kvartära nedisningarna (fr.o.m. ca 1 mill. år sedan) bröts dessa guldförande bergarter ned och avlagrades i såväl flodbäddar av växlande ålder som under nedisningarna i mäktiga gruslager på batolitens topp, 2—3000 m ö. h., där praktiskt taget varje bäck är guldförande. I södra delen av denna batolit ligger staden Rio Negro, som först 1623—24 nämns i bevarade räkenskaper men där guldutvinning i spansk regi kan ha ägt rum långt tidigare — man vet att spanjorer redan under 1500-talets sista fjärdedel kände traktens grässlätter och hade boskapsskötsel där. Indianerna hade dessförinnan länge vaskat guld i området.

Den första arbetsplatsen var gruvan Mata Sano, som Hauswolff ägde tillsammans med sex kompanjoner, bl.a. den framstående borgmästaren Pedro Saenz, en verklig vän i nöden, vidare dr Montoya och postmästaren S. García. Två malmådror fanns där. I trakten hade man guldförande sand, kol och mycket annat, och nya upptäckter gjordes gång efter annan. Oro corrido eller veta, guld i lerblandad sand, bearbetades med enkel metod: råmaterialet lösgjordes med järnspett (barra) och fördes över i vaskfatet (batea) med en liten järnraka (almocafre) för att sen vaskas i närmaste bäck, naturlig eller konstgjord. Överbliven sand maldes med en liten sten på en större (1×2 ft), vaskades på nytt, och proceduren upprepades 2 à 3 gånger. I naturligt tillstånd var guldkornen överdragna med en tunn hinna av järnoxid.

I Rio Negro-floden hämtades guld av tradition genom dykning: längs en flera alnar lång palmstam, som med sten i spetsen sänkts mot

botten, tog sig män och kvinnor ned med vaskfat. Strömmen kunde dock vara stark, och för mer rationell drift hade den aktive Saenz fem leguas från staden, vid Nudillales, låtit påbörja en avskärning av floden. Utom arbetet vid Mata Sano blev en av Nissers första egentliga insatser att göra en kalkyl, som visade att kapitalet måste ökas med 50 %. Han återkom året efter till projektet. Nu, sedan väl von Hauswolffs kommit, reste han med dem till deras bostad i Medellín, i ett av de behagligaste lägen och klimat, som tänkas kunde, och därmed nådde han den ort, där en stor del av hans återstående levnad skulle utspelas. Den hade då en charm, som senare försvann, 6 000 invånare, 800 hus, 7 kyrkor, raka gator, stor brokig marknad varje fredag, då guldsand gick i byte mot livets nödtorft. Omgiven av höga berg utbredde sig den bördiga slätten utanför med majs- och sockerrörsplantager.

I slutet av juli for von Hauswolff och han vidare till ett antal gruvor på batolitens topp, först till Santa Rosa 10 leguas N om Medellín, en stad med 800 invånare och ursprungligen en gruvcamp — guldletandet i den trakten hade traditioner från 1630-talet — men numera centrum i tierra de los Osos. I denna sträva miljö, där det var kallt och den dåliga rommen var dyr, började Nisser sina livslånga spekulationer om guldets härkomst i sediment, och El Valle de Osos går igen i hans skrifter fram till 1877 (37). I januari, juli och september 1859 tryckte han i Australien geologiska skildringar av området (5, 8: III—IV), som helt tycks ha undgått forskningen genom tiderna. I två strömmar nedanför Santa Rosa: San Juan och La Trinidad, hade von Hauswolff gruvintressen, som senare exploaterades, om än arbetena i dessa trakter bland berg och backar, som var kala eller bevuxna med ris och dålig skog, var både dyra och besvärliga. Indianerna hade långt förut tullat resurserna, och dessutom var vattentillgången otillräcklig. I sin skrift »Colonial Placer Mining in Colombia» (Louisiana State Univ. Stud., Soc. Sci. Ser., 2, 1952, pl. VIII) har R. C. West två belysande utsikter från trakten av Santa Rosa.

Det var i juli 1825, då Hauswolff fått klart för sig, att hans åtaganden rörande åkerbruk och gruvor översteg hans förmåga — handeln med Christoval Colons effekter hade han inte tid med, fast han visste att superkargen Gosselman var oerfaren. Till råga på allt hade tiden varit för kort för ett rätt urval av artiklar, och mycket hade tagits på försök, »ofantliga» kvantiteter importerat järn hade i lan-

det åstadkommit »grufligt vanpris». »Så länge var krig och osäkerhet fanns något band, nu upplöses allt, och en fullkomlig anarki är dagens ordning. I Bogota intrigeras och lagstiftas. I provinserna lydes ej och finns hvarken lag eller rätt, utan näfrätten. . . . Min hustru liksom jag äro sjuklige. Gud nåde oss för vår svåra resa», hade von Hauswolff skrivit till konsul S. Lorich den 6 juni s.å.; det var redan nu tydligt, att han, den begåvade och företagsamma orosanden, som talade 9 språk och förde sig med stor verve, levde mera i sin »imagination än i verkligheten» (orden är en självkaraktistik från 1839), och värre blev det.

På hösten 1825 reste Nisser och fyra engelska gruvarbetare på von Hauswolffs order till köpingen Remedios på batolitens nordöstra sida, där von Hauswolff 1822 köpt registros på en gruva, Juan Creollo. I Remedios fanns guld i malm och grus, och området hade en gång, fast haussen varit kort, haft rykte som ett av dåvarande Nya Granadas guldrikaste.

Nissers lidandeshistoria i den lilla köpingen från den 11 september 1825 till den 6 februari följande år har Rosa Nisser berättat — von Hauswolff hade av sin colombianske kompanjon blivit lurad på Juan Creollo, och när han kom dit i december var det lönlösa i en bearbetning inte att ta miste på. Gruvarbetarna flyttades till San Juan. Nisser hade av sjukdom så när dukat under där uppe.

I början av september, strax innan bakslaget i Remedios började klarläggas, återkom Christoval Colon till Stockholm. Lunds Weckoblad försäkrade, att »företaget skall i det hela hafwa fullkomligen lyckats», men det var — som Crusenstolpe (1844) klarlagt — ett bakslag, och i september 1825 gick också skeppshandelsskandalen i fullbordan i Stockholm. Inom mindre än ett år efter avfärden hade von Hauswolffs stolta planer brutit samman på alla dessa fronter. Och ändå, vid samma tid anmäler sig i Nissers biografi den man, som han senare skulle dela många öden med: den 6 september 1825 skrev von Hauswolffs svåger, biskop Faxes måg kapten Carl Sigismund von Greiff (1793—1870) kontrakt med Goldsmith & Co. om anställning på två år i Colombia i samarbete med von Hauswolff, mot 3 000 piaster om året och fri resa tur och retur, och enligt Rosa Nisser, som bygger på Louise von Greiffs brev, anträdde han och hans fru sin långa resa dagen efter för att aldrig mera återvända. De blev kvar i Colombia och grundade där den kända gren av släkten som kallar sig de Greiff.

Efter många besvärigheter anlände von Greiffs till Medellin den 10 mars 1826. Då var Nisser nyss återkommen från purgatoriet i Remedios. Också Gosselman hade dykt upp, Zimmerman fanns förut. Realiter var utvandrargruppen en spillra i bakvatten, men ovetande om sin belägenhet hade den lilla kolonin ganska hyggligt tillsammans, musicerade och gjorde utflykter. von Greiff visste ännu ingenting om såpbubblan i Remedios. Nisser reste till San Juan redan några dagar senare, och grävde 50 fot djupa orter i vetan, och dit skickades Plagemanns lilla trupp om 11 tyska arbetare, som kom den 11 april. Sedan Gosselman den 1 maj farit vidare, reste von Greiff dagen efter till Bolivar och Trinidad, och först den 9 maj vågade Hauswolff ut med sanningen om Remedios. von Greiff red till Nisser i San Juan för att vädra bekymren och sen till Medellin igen.

Allt det han tidigare varit med om var småkatastrofer i jämförelse med vad som nu mötte. Den 24 anlände budet, att huset B. A. Goldsmith & Co. i London, det hauswolffska företagens fundament, i slutet av februari gått i konkurs, ett ekonomiskt jordskred för såväl colombiasvenskarna som för den unga republiken i vars affärer Goldsmith varit djupt engagerad. Legationspredikanten Wählin i London visste berätta, att »Goldsmith sjelf dog af sorg några dagar efteråt», och att bankrutten »derangerade alla de andre guldsmederne». Det var ett led i en kris som grep vida ikring. Stockholms Mercurius sammanfattar (1827 5/2):

»Goldschmidt, Reichenbach, Fries, Carli, Campe, Kaltmann, m.fl. — dessa Firmer, som skulle hafva trotsat ett århundrades stormar, och hvilka handeln ännu vid förflutna årets början ansåg såsom sitt säkraste stöd uti den vilda och förderfvade tiden — de stå nu endast för samtiden såsom varningar, och för framtiden äro de minnesmärken af den väldiga jordstöt, som så allmänt och med en så härjande kraft skakat handelsverlden, att historien icke minnes något dylikt. Tusendes ära och lycka har dermed blifvit undergräfd och störtad, och ännu känna alla, ifrån en Ro[th]schild ända ned till Krämmaren, mer eller mindre de hårda slag, som träffat deras Credit och förmögenhet.»

Hauswolff drog till Cartagena och småningom till Popayan och nya lidanden, som Crusenstolpe skildrat. I brev till London i mitten av juli har Nisser berättat om sina problem, som Wählin refererar: »Han sökte nu blifva emplerad af något Engelskt Bolag, det han mot ready cash & contantibus ger *hopp* om Guld och Gröna skogar; men brända barn sky eld, och spekulations-andan har evaporerat.» Nissers europeiska korrespondens tog fart: Broling, Holtz på Fin-spång, hovpredikanten J. O. Wallin, herrarna Fox i Falmouth; och en vän i London fick hans anteckningar om San Juan och von Greiffs

karta. Det var väl fråga om att finna långivare. Dagboken är kortfattad och har grekisk skrift insprängd.

Emellertid blev det ingen engelsk anställning. I stället började Nisser och von Greiff arbeta på den torrläggning av flodbädden vid Nudillales, som Nisser vid första besöket 1825 varit inkopplad på. Parallellt härmed gjorde de avvägningar, kartor och arbetsplaner vid Cruces och Atillo och kontrakt om arbeten vid den guldförande Porce-floden, som vid en geologiskt sett sen höjning av cordilleran skurit en canyon rätt igenom batoliten.

Nudillales, Porce, senare S:to Domingo och så 2^{1/2} år vid Guarne (m. S. Garcia): förlust av tid och (vid Guarne) av 8.000 piaster.

Viktigast för von Greiffs och Nissers kommande gemensamma öden blev emellertid arbeten vid staden Anorí, där de senare köpte in sig och där Nisser senare fick anledning till sin första återfärd till Europa. För deras skiftande resor under närmast följande år har Rosa Nisser redogjort främst efter von Greiffs dagbok. Pedro Nissers replikpunkt tycks ha varit Rio Negro genom orosåren, då jordbävningar och inbördeskrig härjade, fram till 1831, då han flyttade till Anorí. Den 29 augusti samma år gifte han sig i den lilla bergsstad Sonson med en 18-årig dotter till en skollärare. Hon var kreolska, hette Ana Maria Martinez Arango, och hennes föräldrar, don Pedro Martinez och Paula Arango, kom ur gamla antioqueño-släkter, som på 1600-talet inflyttat till provinsen från det iberiska Asturien — fädernesläkten kom där från Cos i dalen Cabezón de Sal. Hennes utseende har han skildrat i brev till Sverige som Rosa Nisser citerat. Donna Maria eller donna Marucha, som hon också kallades, har åstadkommit sådan minnesförlust, att när han 3^{1/2} år senare nämner henne i brev till biskop C. A. Agardh påstår han, att det var en sådan finare känslighet som hennes som han sökt i Colombia och inte guld! Sucken i Cartagena 1825 hade sjunkit undan för en tid. Det har tidigare inte varit känt att i äktenskapet föddes två barn: en son ca 1832 och ett barn 1836. Båda dog 1837, och sorgen tryckte länge föräldrarna.

I Anorí engagerade sig Nisser och von Greiff i fyra gruvföretag: 1) I kompanjonskap med S. Soto. Det gick om intet av (från colombianskt håll) föregiven brist på medel för ett fortsättande. Svenskarnas förlust blev 1 100 piaster. Kompanjonen skaffade sen pengar och vann 3 000. 2) I kompanjonskap med S. Uribe. Det gick föga framåt. Uribe var tveksam att spendera och ännu 1832 var svenskarnas ut-

gifter, 3 000 piaster, utan täckning. 3) I gruvan La Seisenia, med fem kompanjoner. Där sinade tillgångarna och von Greiff (och Nisser?) fick överta det hela från nyåret 1832. Samtidigt övertog Nisser och han ett angränsande område på samma tid med villkor att sätta upp stampverk om 12 stämplor, underhålla arbetet själva men avlämna 1/3 av produktionen. Det gick 1832 med kontinuerlig förlust — enbart stampverket kostade 5 000 piaster. 4) Cerro de Anorí, av dem kallat Oskarsberg, inköpt 1832. Med reparation av gamla och anläggning av nya vattenvägar blev kostnaden 3 000 piaster. — (Tre gånger hade de ännu ett företag, vid Atillo, på väg, aktier såldes men projektet gick över ända.)

Med sådana affärer blev penningknipan akut, och man beslöt att von Greiff skulle resa till Europa och negociera. Samtidigt skrev Nisser ett brev till sin bror Samuel i Stockholm med lockrop om ekonomisk assistans från släkten i Sverige. Det rörde sådan blåögdhet och hade ett sådant orakelspråk, att finansärer bör ha blivit skäligen betänksamma.

Plötsligt vändes situationen. von Greiff torde innerst aldrig ha tänkt sig resa — själv har han bekänt, att han var för stolt för att komma åter till släkten utan att ha segrat ekonomiskt, och han var mån om att hålla svärfadern, den gamle biskopen i Lund, som för alltid lämnat dottern Louise till Colombia, vid gott mod. Det blev i stället Nisser som for.

Sverige (1833—34).

I sina självbiografiska anteckningar säger Nisser, att han återkom till Sverige »vid medlet af 1833». För hans ekonomiska syften var konjunkturen i hemlandet inte gynnsam. Den svenska industrin var trots allt vackert tal trögbearbetad i exportfrågor och allmänhetens intresse, när det kom till utlägg, lamt. Somliga av Nissers känningar, så bröderna von Rosen, hade råkat i ekonomiska svårigheter. Man hade heller inte glömt Christoval Colon. Men Nisser hade några egna arvslotter innestående och hoppades beveka släkten till förstärkningar och satte igång med en aktivitet, som väckte uppseende.

Han dyker upp i Stockholm den 10 maj med gåvor till Vetenskapsakademin för Riksmuseet: 2 sköldpaddor, 13 ödlor, 7 grodor, 17 ormar, 1 vespertilio, 13 insekter och ett getingbo, alla från Colombia. Själv säger han att han även skänkte fiskar och mineral, vilka senare »vann Berzelii låford». Det var väl delvis uttryck för hans

allmänna behov av att vara med men också en väg till kontakt med Berzelius, akademins sekreterare; redan sommaren 1827 hade han sänt akademien amfibier och 120 insekter från sjukdomstiden i Remedios, varibland flera nya arter, bl.a. praktfulla skalbaggar, som beskrevs i akademins Handlingar 1833. Också inkasserade han »utmärkelsen att vara inbjuden bland Berzelii beundrare och vänner som hvarje Thursdags afton samlades hos honom vid dess soiréer på K. Vetenskaps Akademien, der lärorika och angenäma stunder tillbragtes». Berzelius bodde i akademins hus vid Adolf Fredriks kyrka, och man har tidigare vetat, att han 1831 samlade sitt vetenskapliga kotteri »och så många, som vilja vara med oss» på måndagar kl. 7—11 e.m. (H. G. Söderbaum, Jac. Berzelius, III, 1931, s. 79). Enligt Nissers anteckningar var året efter, den 1 maj,

»en stor fest till Berzelii ära på Djurgården, der mer än 100 personer voro närvarande, Rikets högsta Embetsmän och lärde från skilda orter. En vald kör afsjög verser till den stora Chemistens ära, och då skålar tömts för hans lycka och välgång, yttrade jag några ord å hans beundrarers vägnar innom Anderne, som väckte uppseende, och hvarföre jag erhöi en vänlig tacksägelse.»

Berzelii stöd blev senare en av huvudpunkterna i Nissers finanseringsplaner och ökade otvivelaktigt hans aktier, när han 1835 kom till England. Sista året Berzelius levde återknöts kontakten, som ju hade börjat på 1810-talet.

En annan av Nissers första åtgärder i Sverige blev att på platsen beställa provexemplar enligt medförda modeller av »Wasknings-Knifvar», »Röij Knifvar», yxor och skyfflar av colombiansk modell hos barndomsvännen kapten Gustaf Adolf Mannerstråle på Jäders bruk, och redan i slutet av maj fick han anbud med varmt besvarad vänskap. Leverans skedde samma höst. Åtskilligt gavs på kredit och större delen av skulden avbetalades men ännu 1849 fanns Nisser kvar i Jäders kapitalbok för 200 rdr.

Än så länge var Nisser ensam i Stockholm om colombiaprojektet, vilket kan förklara en del av hans aktivitet; en del verkar nervöst betingad — någon samlad personlighet var han aldrig. Visserligen fanns där Gosselman med renommé från sina böcker och nu, enligt von Hauswolff, »fin som fan», men någon dragkamp riskerades inte förrän von Hauswolff uppriven och nere midsommardagen 1833 anlände från slakten i Finland med beskyddarattityd och utan större aktning för sin förre underlydande som nu axlade manteln — åtminstone framställde von Hauswolff sig så i breven till Colombia.

De ha dock en genomgående tendens att söka locka hem von Greiff och med honom fru von Hauswolff (von Greiffs syster) genom att framställa Nisser som otillräcklig för de von Greiffska planerna. Så t.ex. skriver von Hauswolff till hustrun (1833 10/8):

»... jag tviflar på Greiffs snara hemkomst, utaf allt hvad jag kan uppsnappa af Nisser. Denne var i Dalarne [eller Västerås, där han bevisligen var 22/6, då hans kusin gifte sig med borgmästaren G. F. Ekholm] vid min hitkomst, men en vacker dag infann han sig. Han fjeskade ofantligt och jag kunde ej få någon reda på honom och hans affärer, men jemmerligen beklagade han sig. Snart for han utaf igen... Vore Greiff här sjelf, tviflade jag ej på att han kunde lyckas med Consulat, ehuru sådana saker gå långsamt, helst ett par 1000 \$ lön kommer i fråga. Då torde äfven Speculationen gått bättre, ehuru jag måste bekänna att Credit affärer [äro mycket] svåra; våra köpmän och patroner kunna knappt ge credit och äro [texten borta] det är ju en känd sak sedan gammalt. Nisser duger minst till sådana affärer. Han har ingen reda, hvarken på sig sjelf eller sakerna, imponerar ej och far dessutom som ett torrt skin, med det är ingenting hjälpt. I stället för att yppa sig för något bra handelshus och få sig en Com-missionär, som kunde ge ton åt saken, så har han bara pratat här och där och låtit afskräcka sig, och sen har han i ren desperation gått och gjort beställningar för sina egna små medel, utan att tänka på alls huru han till slutet skall komma hän. Det ser mig mörkt ut. Jag gaf honom ifrån H[elsing]-fors recommendation på min gamla vän [se-dermera tullförvaltaren i Gustavia Gerhard] Röhl från S^t. B[arthelem]? men han [= Nisser] är för mycket fjäsk för honom. Jag ser att jag får lof förbarma mig öfver Nisser och taga saken i hand, ty annars slutar det illa.»

En kärna av sanning ligger väl i detta, men hågkommas bör att det är skrivet för att komma under von Greiffs ögon, och senare har von Hauswolff intygat, att mellan honom och svågern »har olyckligtvis alltid rådt någon misstänksamhet». Nedsättandet av Nisser *kan* ha varit ett medel att nå fram till och påverka svågern i önskad riktning beträffande hemresa. I vilket fall som helst växte Nisser med uppgiften och blev, som von Hauswolff medger (1834 12/8) »mera karl», och ett faktum är att Röhl senare i augusti 1833 samarbetade med Nisser liksom att Nisser nådde önskat resultat i Europa, åtminstone i det väsentliga. Att sen de nisserska kalkylerna som vanligt var orealistiska och att löften gavs i couleur de rose är en annan sak.

Hösten 1833 ingav Nisser till Carl XIV Johan en »memoire concentré ou Résumé sur les rapports de commerce des provinces intérieures et aurifères de la Nouvelle Grénade, comme le Choco, Antioquia, Popayan, etc., pour donner, par un exemple spécial et sur, une idée générale applicable en commerce de l'Amérique du Sud et du Mexique, et de ces relations avec l'industrie et le commerce direct de l'Europe, et nommément de la Suède». En kopia underställdes förmannen från Finspångstiden, utrikesstatsministern af Wetterstedt och

har begagnats av M. Mörner i *Historisk Tidskrift* 1961. Den vore värd att i sin helhet utges. Om Nisser är författaren kan ifrågasättas. Hauswolff har i ett brev till Fredrik Adlercreutz den 21 febr. 1839 uppgivit, att han är den som »i Greiffs och Nissers namn, under dennes härvaro . . . sjelf memorialiserat . . . till Regeringen», och att hans inflytande är mycket stort synes framgå av framställningssättet. »Så väl i afseende på handeln som Consulatet, är till Hans Majst af mig i underdånighet inlemnadt Memoirer, som visa det sanna förhållandet, likaledes hafva flere af de betydande Personagerne erhållit enahanda upplysningar i ämnet», heter det i ett brev från Nisser till Esaias Tegnér den 10 oktober 1833. Det var alltså fråga om flera aktstyc-ken, och Nisser har inte här, lika litet som i sitt brev till af Wetterstedt den 17 sept. s.å., gjort gällande att han är författaren.

Till Tegnér vände han sig för att få bistånd hos höga vederbörande i Sverige och intyg till och rekommendationer hos Tegnér's bekanta i London, dit finansieringsförsöken nu skulle flyttas. Om Tegnér reagerade är inte bekant. Han hade funnit att »själen stagnerade och att det växte mögel på sinnet», hade visserligen just varit i Karlsbad men tyckte ändå att han var »i lövfällningen» och hade nu dessutom fått Emelie Selldén att tänka på; och von Hauswolff anförtrorde hustrun i ett senare brev, att biskopen »bara super och frågar efter ingen» (1834 12/8).

Släkt och vänner trädde emellertid till. Bl.a. skrev styvfaderns brorson myntproberaren Carl Abraham Broling en rekommendation till generalkonsul Tottie i London och sände ett aktieteckningsprospekt på engelska, som Nisser utarbetat, hans första kända tryckta skrift (1), försedd med en sektion från Anorí och von Greiffs karta av 1830. Prospektet fanns att tillgå hos engelske konsuln i Stockholm G. Foy. £19.000 behövdes för att spränga en klippa i Anorífloden och köpa erforderlig mark.

Journal för Handel, Slöjd och Konst averterade projektet och prospektet den 8 november 1833. Aftonbladet instämde dagen efter, men aktieteckningen ville inte lyckas. Nisser blev kvar i Sverige i ytterligare 11 månader och var snart i färd med att, biträdd av von Hauswolff, skriva en liten bok om Anorí och colombiansk guldutvinning, likaledes på engelska (2). Har kanske Tottie, som Nisser den 23 nov. vände sig till, låtit honom veta, att det befintliga prospektet inte räckte för att attrahera engelska intressen? Generalkonsulatets kopieböcker börja tyvärr först senare.

Den nya skriften trycktes under senare hälften av 1834 och bär helt Nissers prägel. Den är Gudi klagat kvalificerat långgrandig och vag och illa disponerad men är för den skull inte förtjänt av den fullständiga glömska den hamnat i, därhän att den veterligen aldrig kommit med i någon här tillgänglig bibliografi över Sydamerikansk geologi eller bergsvetenskap sådan som t.ex. Singewalds (1943). Den skildrar både indianers och européers guldutvinningsmetoder, nämner i korthet arkeologiska fynd och utförligt förhållanden vid flera gruvor i Colombia, särskilt naturligtvis Anorí, ibland med nya fakta, ibland med ganska otympliga, naiva slängar åt personer som varit aktiva i sammanhanget — det verkar som om författaren trott att vad som trycks i Stockholm aldrig når fram. Och sägas må väl, att den finansiär, som läste hans skrift, i stället för att bli övertygad bör ha blivit tveksam av det skäligen planlösa handskandet med fakta. Den avslutas med Nissers egna guldanalyser, gjorda hos styvfadern på Kungl. Myntet, och med några kopparstick, bl.a. en karta över Colombia (jfr 27) och von Greiffs från Anorí (jfr 1).

Trots att svenska industrimän i fackpressen uppbyggts med att Colombia (»Nya Granada») var »nästan alldeles utblottat» (Journal för Handel, Industri och Slöjd 1834 18/2), lyckades Nisser få ihop en aktningsvärd exportkollektion till inte ringa del på kredit. När Sveriges andra och första större industriutställning, »Expositionen af Svenska Slöjdprodukter i Stockholm 1834», den 9 juni öppnades i prins Carls, nuv. Arvfurstens palats, där fem rum fyllts med över 2 000 artiklar av ca 250 producenter, var Nisser representerad med guldvaskningsredskap för Colombia från Jäders bruk och två kyrkklockor av S. C. Grönwall med den sydamerikanska församlingens namn och »Svecia» påstämplat i samtliga fall — det nämns i Journal för Manufakturer och Hushållning, även i Nya Argus, men inte i den tryckta katalogen. Svecia-stämpeln tycks ha gjorts (av Theofron Munktel?) i Eskilstuna, enl. Jäders brevkopiebok 1833 8/7. Jernkontoret lämnade i juni 100 skeppund stångjärn och stål på villkor att hälften betalades två månader efter ankomsten till Colombia och resten året därefter, men hälften skulle avskrivas, om Nisser gav vissa kommersiella upplysningar. (Owen anlitades i sammanhanget för att i långa tätliggande slingor, skissade i Jernkontorets registratur, kröka det järn, som annars inte fick plats på colombianska åsneryggar.) Nisser skrev en förbindelse den 20 augusti s.å. Sen fick Fullmäktige i flera år tåligt lyssna till hans rapporter om förhinder.

Midsommaren 1834 hade vännen Mannerstråle betalat hans biljett med hjulångaren »Yngve Frey» till Jäder, och om han firat själva helgen där, har också en industriidkare, direktör Christian Zetterberg från Eskilstuna varit bjuden, ty midsommardagen, som på Jäder firades med hyrda spelmän, överenskom denne med Nisser om export av 500 sabelklingor. Som vi skall se, avsatte den överenskommelsen ännu 12 år senare spår i utrikesdepartementets skriftväxling.

Brukspatronen på Nyby (vid Torshälla) Adolf Zethelius, Samuel Owens kompanjon i bl.a. ett patent (1835) om förbättrad puddlingsprocess med endast ved, var också med i det colombianska äventyret med järn för 3 406 rdr på kredit enl. revers den 13 aug. 1834. En avbetalning av 1 000 rdr gjordes 1836 men ännu 1839 sökte Zethelius' son genom Adlercreutz, som förutsågs bli generalkonsul för bl.a. Nya Granada, få likvid för denna fordran.

Det är uppenbart, att Nisser var ett stycke Hauswolff i sangviniska förhoppningar, löften och orealistisk planering.

Äntligen, i oktober 1834, då koleran redan härjat en dryg månad i Stockholm och tagit över 3 000 döda, var Nisser klar för avfärd. Firman Tottie & Hedberg var hans kommissionär och hade tillsammans med grosshandlaren och redaren James Paton för transporten anskaffat dennes brigg Caledonia av Stockholm, 84 läster, kapten A. W. Martinson. Till Packhuskajen på Skeppsbron fördes en mängd artiklar för denna andra colombianska handelsexpedition, som noterades i tolagshandlingarna den 2 oktober; en annotation i Hamnstyrelsens journal säger »till Columbia den 6/10».

Paton utförde stångjärn, 24 tunnor tjära, 2 tunnor beck och bräder av olika dimensioner. Tottie & Hedberg, kommissionären, antecknades för stångjärn, bandjärn, knippjärn, skårjärn, spik, järnplåtar (antagligen valsade, sådana som Owen visat på utställningen s.å. och som gjorde Nyby berömt), brännstål, svartsmide, smidda järnringar, förtent järnsmide, järngjuterier, gjutna bokstämplar (för stampverk), järntråd (Nisser hade fått 24 ringar sådan av olika dimensioner från Jäder 1833 16/11), mässing, som delvis var arbetad, mässingtråd, »metallklockor» värda 200 rdr (de förutnämnda kyrkklockorna), smedjestäd av järn, skruvstäd, obearbetat bly, blyhagel, 2 halvtunnor beck, 27 slipstenar och slutligen »Mechaniska Instrumenter», de senare till ett värde av 188 rdr 40 sk. Dessutom ingick i partiet 1 skp. rökt lax och 50 skp. rågbröd, svenska böcker och litografier, och gångkläder, och sist den märkliga posten »Medecenalier» för 1 313 rdr 13

sk, 1/8 av hela lastens värde — Nisser bäddade för en fortsättning av sin colombianska läkarpraktik. Skepparen tog med ett eget parti bräder. Tyvärr brändes i vart fall en betydande del av Tottie & Arfwedsons arkiv 1867, när firman upplöstes, och partiets tillkomst och avsättning kommer därför antagligen att till stor del förbli höljda i dunkel. Nämnas må, att Jäders bruk (1833 16/8), utom med järntråden, bidragit med 315 yxor (240 colombianska, 25 engelska och 50 av kronmodell) 316 gruvjärn (varav 86 större), 160 bergborrar och 40 borrarläggor.

London (1834–35): The Rio de Anori Gold Stream-Works Company.

Strax efter Caledonias avgång har Nisser lämnat Stockholm, kanske samma väg som 1824. Den 27 oktober, samma dag som Caledonia passerade Öresund, anlände han till London, världens då största stad, som nått över miljonen och än mer än tidigare gjorde skäl för Samuel Johnsons ord: »the full tide of human existence.»

Helt visst har han fascinerats av den tekniska nydanaranda som där rådde och de tekniska framsteg som gjorts: tunneln under Themsen (påbörjad 1825 efter hans förra besök) räknades som ett av tidens största underverk; där fanns Babbages räknemaskin, »hydrauliska skrivpennor», man diskuterade luftfarkoster och planerade snart det djärva att resa jorden runt med ångbåt. Säkerligen har han provat stadens omnibussar, om vilka *Journal för Handel, Slöjd och Konst* samma år (11/2) utlätit sig:

»*Omnibus*, en af engelsmännen fullkomnad maschin, som förvandlar din kropp till ett slags gröt eller deg, hwarmed du ej wet hwad du skall göra, när du stiger ur det helwetiska åkdonet.»

Ännu var Nisser ovetande om vägarna till Anorí-företagets finansiering. Man räknar väl inte fel, om man antar att generalkonsul Tottie hjälpt honom till rätta. Konjunkturen för sydamerikanska gruvprojekt var mattad av tidigare bakslag, men Nisser fann tre män, herrar James Henry Deacon, John James Short och James William Ogle, som Trustees för det projekterade »Rio de Anori Gold Stream-Works Company» med ett kapital på £25 000, och Stone, Martin & Co. blev bankers. I januari 1835 distribuerades ett prospekt: det är f.n. känt i bara ett exemplar, som jag påträffat som brevpapper i Jernkontorets registratur 1835. Redan första dagen var aktieteckningen fullbordad, trots den matta konjunkturen ville 22 225 personer ha de 2 500 aktiebrev, och det var med stolthet och förvän-

tan som Nisser den 12 februari infann sig för intervjuer vid den första bolagsstämman på George and Vulture Tavern, St. Michael's Alley, Cornhill. Deacon presiderade och interimskommitténs liksom protokollet senare tryckta rapport föredrogs. Protokoll och rapport finns i Berzelius' korrespondens i Vetenskapsakademiens bibliotek, och Rosa Nisser har i huvudsak redogjort för dem båda. Det var en överväldigande uppsättning testimonier, som framlades: brev från Berzelius, C. A. Agardh, excellensen G. af Wetterstedt, greve A. G. Mörner (som på svenske kungens vägnar lämnat Nisser £10 000 för en handelstransaktion), londonambassadören greve M. Björnstjerna, parisambassadören greve G. Löwenhjelm och baron J. G. von Rehausen i London; däremot ingenting från Tegnér. Antióquias guvernör I. de D. de Aranzazu hade också intygat Nissers meriter och gav honom erkännandet, att han »by his exertions, has done great service to the Province, by the development of its Mineral Riches», och detsamma intygade den lokala alcalden, B. Uribe.

Förgängliga är ofta människors erkännanden. Praktiskt taget genomgående letar man förgäves efter Nissers namn i colombiansk bergsvetenskaplig och teknikhistorisk litteratur.

Dagarna efter stämman var Nisser vid skrivbordet för att tacka och rapportera till sina supporters. I brevet till biskop Agardh i Karlstad, som i Sverige intresserat sig för Nisser och som fått hans lilla bok (2), lyser en inte föraktlig självkänsla igenom: om bolaget heter det, att det »utan tvifvel kommer att göra epök i guldets historia inom London». Nisser lovar att pressa vattenväxter åt biskopen, men kanske har löftet i stället för växterna stannat på papperet. I Agardhs herbarium är han inte representerad och heller inte i F. A. Barkleys »Coletores de plantas de Colombia» (Rev. Fac. Nac. Agron., 10, Medellin 1949).

Framgången i London gav eko i svensk press. För von Hauswolff var rönnbären sura. Han skriver till hustrun om Nisser (1835 16/3):

»Han är i sanning ett mästestycke af aktivitet och väckte derigenom verkligt uppseende. Han uträttade, så litet det än månde vara, underverk, som hvarken jag eller någon annan trodde vara möjliga i sakernas närvarande ställning. Bara allting *punktligt uppfylles som han förbundet sig till i Sverige*: . . . Ehuru de vilkor han ingick oppå i London äro ytterst klena, så var det dock en Cinkadus att han kunde uträtta något . . . Nisser har till förstånd och kapacitet i allmänhet vunnit otroligt på sin Europeiska resa, och får Svåger allt se opp att han ej blifver honom för slug till slut; nog ämnar han tänka på sig sjelf, och låt mig förstå det . . . Nisser är väl nu en betydande man. Jag försäkrar att efter de 200 Onzas står hans namn ej klent i Sverige. Han har såvida meriten af allt i allmänna tankan.»

Allt var så långt bäddat för en framgång, men när verkligheten trängde på, stod beräkningarna än en gång inte rycken.

Colombia (1835—37).

Den 10 maj 1835 kom Nisser från Liverpool till det året innan av ett jordskalv härjade och då praktiskt taget totalskadade Santa Marta. Han hade bråttom att komma till Anorí, där hustrun och sonen och von Greiffs väntade den försenade negocianten. Hans första tanke var att tacka Tottie och urskulda sig för Jernkontoret, som måst vänta i guldbolagshaussen: lasten hade lossats i januari men låg kvar till Nissers förlust, som sen ökade av andra anledningar. Caledonias kapten hade dock med sig prompt (del?)likvid till Stockholm, där det goda ryktet spred sig. Jernkontoret och också andra fick dock vänta, och i juli fick Tottie & Hedberg från Anorí i uppdrag att lugna herrar fullmäktige, så att ingenting skulle hända, och fullmäktige hörde också stillsamt på (15/9 och 24/11, liksom 10/3).

Själva Anorí-företaget drog sig, så vitt man kan bedöma, mödosamt fram. Deacon reste ut för att kunskapa, och efter hans försiktiga rapport 1836 föll aktierna från £6—7 premie till £1 premie eller £2 per aktie. De ursprungliga förhoppningarna, £160 000 (ca 2 milj. rdr bco) på de £25 000, har förmodligen inte infriats. Tottie bekände sin tilltro till Nissers och von Greiffs kalkyler, likaså Faxé, och Faxé sökte genom Tottie hålla sig underrättad om utvecklingen, men korrespondensen därom dog ut med början av 1837, och från Colombia är inga meddelanden om fortsättningen f.n. kända i Sverige. På sina åtaganden i Sverige gjorde Nisser vissa avbetalningar under 1836 men sen får t.o.m. vännen Mannerstråle på Jäder skåda i stjärnorna efter likvid. Felberäkningen var ett faktum. Förhållandet till kompanjonen von Greiff tycks också ha blivit ansträngt. I brev till utrikesminister Albrekt Ihre den 2 december 1846 nämner von Greiff på tal om Nissers affärsverksamhet, att denna »under 10 år, inom detta land förorsakat mig högst betydliga uppoffringar, endast för att ej blottställa det Svenska namnet, som här allmänt njuter aktning och utmärkelse», och i ett brev till biskop Faxé från Medellin den 7 juli 1852 suckar han över »20 års fruktlösa sträfvan den under hvilka alla mine fördelar delades eller occuperades af mina Companioner». De tycks ha glidit ifrån varandra, och i bevarade brev från von Greiff och hans familj finns från och med 40-talet, så vitt bekant, inga uppgifter som vittnar om närmare personlig kontakt

med Nisser, inte ens från Luis de Greiff, hans fadderbarn, som på 70-talet var samtidigt med honom i Sverige.

Ryske tsarens guldmedalj (1836—39).

Det är rätt naturligt, att Nisser i sin situation 1836 gärna tog tillfället att söka förbättra sina finanser genom att delta i en pristävling, som tsar Nicolaus I utlyst på förslag av chefen för ryska Bergsingenjörkåren om bästa svaren på nio frågor rörande sättet att upptäcka och bearbeta guldsanden i Ryssland. Programmet, författat av kårens Lärda kommitté, kungjordes i den ryskspråkiga tidningen Nordiska Biet i S:t Petersburg (1836, nr 243), och kanske genom Gustaf Broling, som väl läst ett referat i Post & Inrikes Tidningar den 24 november s.å., har Nisser fått detaljerna. Svaren skulle vara inne till den 1 augusti följande år och försees med förseglad namnsedel och motto, och avfattas på ryska, engelska, franska eller tyska. Två pris om 2 500 rubel skulle utdelas i november 1837.

Under mottot »Fructus experientiae» insändes Nissers svar genom svenske generalkonsuln Carl Gustaf Sterky i S:t Petersburg. Själv säger Nisser att det skedde genom ryska ministern, men mina uppgifter är Sterkys eget referat till Sveriges chargé d'affaires baron Manderström. Förgäves har jag hittills från Sovjetunionen sökt få en kopia av Nissers svar. Tävlingen avgjordes. Nisser vann inget pris. Tack vare Manderströms apostille till utrikesstatsminister Stierneld den 30/18 januari 1839 kan nu visas, att den guldmedalj, som kejsaren gav Nisser och som nämns redan i K. A. Leijonhufvuds Ny svensk släktbok (1906), var en som beviljades utlänningar för nyttiga upptäckter. Med medaljen följde en skrivelse från ryske finansministern greve Cancrin och en från chefen för Bergsingenjörkårens stab överste Tscheffkin. Stierneld lät utreda, att Nisser inte på halvtannat år hört av sig i Sverige och lämnade medaljen till dennes bror Samuel, då kammarförvant i Krigskollegium. Originallet tillhör alltså dennes ättlingar, godsägare Carl Nissers dödsbo, väger 119,4 g och är — antagligen i förgylld brons — utfört av gravören P. Gube i Berlin. Det förvaras i ett rött etui (med silverdekor och grått foder), som på undersidan har påteckningen »unique». Pedro Nisser uppger själv, att han mottog en galvanoplastisk kopia, som är tekniskt intressant, då »detta var ett bland C. A. Brolings första försök, då han anbragte galvanoplastiken vid Bankens Sedel-tryckeri, af honom uttänkt och bragt till fullkomlighet» (Nissers självbiografiska anteckningar 1877,

GSB). Petersburgprofessorn Jacobi hade 1838 meddelat ryska vetenskapsakademien sin uppfinning av galvanoplastiken, metoden att genom elektrolys framställa metalliska avbildningar (Lindmark i Dædalus 1959), och den var sålunda helt ny. Den teknikhistoriskt intressanta kopian är på några ytor litet skrovlig jämförd med det perfekta originalet, som också ställts till mitt förfogande. Rosa Nisser har (1939) avbildat det senare. Hennes uppgift, senare oavbrutet upprepad, att Nisser fått medaljen för sin sydamerikanska skrift 1834 (2), är, såsom ovanstående visar, ett misstag. Elsbeth Funchs släkttradition, att den medalj Nisser fick hade förfalskats på vägen, kan efter Nissers eget klarläggande och den nu gjorda granskningen av båda exemplaren, likaledes avskrivas.

Nissers framgång kungjordes i svenska tidningar den 17 och 18 april 1839, och väckte bl.a. von Hauswolffs förundran: »Jag anser det för ett af tidens ej minsta underverk . . . huru han i Colombia kom att besvara en Rysk prisfråga» (1839 7/5, dat. »15/4»). Denna gång sattes Nissers kunskaper inte i fråga. För brukspatron Zethelius, som f.ö. förhandlade med ryska regeringen om att sälja sin puddelmetod för 100 000 rubel (RA), blev medaljnotisen ett incitament att indriva Nyby bruks gamla fordran hos Nisser. Ej finns den fröjd, som varar beständigt!

Colombia (1837—57).

Av en förbisedd skrift, som Nisser tryckte i Australien 1860 (12: VIII), framgår, att han 1837 var tillbaka till Porce-floden, och då han s.å. 20/12 gav Jernkontoret de försenade upplysningar, som den 6 juni året efter kom fullmäktige att avskriva hans gamla skuld, bodde han ånyo i Rio Negro. Han och hustrun hade varit sjuka och förlorat båda sina barn: »Det är som alla förhållanden förena sig mot mina planer», skriver han efter att ytterligare ha omnämnt af Wetterstedts död och dennes välvilja, som nådde honom även på fjärran ort. Tyvärr skulle det föra för långt att här återge hans svar på Jernkontorets frågor, vilket också förelagts Bruks societeten vid dess allmänna sammankomst; liksom memorialen 1834 borde denna handling utges i sin helhet.

I januari—februari 1838 guidade han för sista gången vännen Gosselman genom Santa Rosa och Anorí och fick som tack det senare (1840) tryckta omdömet, att »vore H^c P. Nisser köpman och bosatt i någon af handelsstäderna nere vid kusten, så vore han den bäst pas-

sande till Svensk och Norsk Consul». Detta ingick i Gosselmans rapport till statsministern för utrikes ärendena, daterad Port Royal, Jamaica, den 5 april 1838. Där framhölls också den nisserska exporten 1834 och dess meriter på tal om svenska handelsexpeditioner till Colombia:

»Hvad effekt dessa spekulationer än må hafva haft på de hemmavarande exportörernas lust att upprepa dylika företag — och denne är, lindrigast sagdt, tvifvel underkastad — så är det likväl ganska säkert, att dessa försök att öppna en direkt handelskommunikation med denna stat [Colombia], haft en ganska förmånlig effekt på Svenska exportarticklarnes credit i Nya Granada. Detta är synnerligast fallet med den sista, af vår härvarande landsman, Herr P. Nisser, år 1834 utförda last från Stockholm till Santamarta, hvilken var så väl vald och så riktigt beräknad för detta lands behof, att den icke allenast såldes genast och till höga priser, utan äfven hos både köpmän och konsumenter uppväckt längtan, att snart få mera af ett jern, som är, enligt deras ut-sago, bättre än det från Biscaya, stål, lika godt, med Milan —, och jernsmiden förträffligare än de någonsin kunnat erhålla dem. Då således Herr Nisser verkligen haft den förtjensten, att här i landet visa förträffligheten af våra förnämsta exportartiklar, så anser jag mig också skyldig, att här tillägga, det, om någon eller några af hans hemmavarande deltagare i denna expedition, skulle ha skäl till mindre belåtenhet med resultaten af denna affär, detta hvarken bör tillskrivas valet af effekterna eller deras försäljningsagent här ute, utan helt och hållet de oförutsedda motgångar, hvilka kunna drabba alla handelsaffärer i alla länder, men synnerligast i Södra Amerika, då en fremling, beräknande andras heder efter sin egen, litar för mycket på ord och löften af landets infödda köpmän — en Svensk, välsorterad, last bör alltid kunna säljas härute med åtminstone 75 procents ren behållning, sedan alla möjliga kostnader äro afdragna; men det är då nödvändigt att den är *väl* sorterad; d.v.s. icke allenast till det yttre, och till form och utseende, utan äfven till inre godhet.»

I allmänhet är Gosselmans rapporter »närmast mönstergilla i fråga om precision och realism» (M. Mörner i Hist. Tidskr. 1961), men mot bakgrunden av vad som i övrigt numera är känt om Nissers affärer måste ifrågasättas om Gosselman i sitt omdöme om Nissers kommers inte påverkats av vänskapen dem emellan; 1834 hade Nisser rekommenderat Gosselman till resan (ibid.). Vad Steirnelde tänkt är inte bekant. Sedan svenska generalkonsulatet i Caracas i november 1838 inrättats med bl.a. Colombia som distrikt blev det emellertid den gynnade greve Adlercreutz som (1840 3/7) fick platsen, och till vicekonsul i Bogotá utsåg denne 1844 Carl von Greiff.

Då hade biskop Faxe verkat för sin måg och framför allt hade Nissers kommersiella goodwill på högsta ort förflyktigats genom att direktör Christian Zetterberg i Eskilstuna, de 500 sabelklingornas man från 1834, i maj 1841 hemställde om utrikesstatsminister Ihres bistånd att få ut likvid av Nisser. Nisser hade ställt i utsikt ett pris av 2 rdr bco/st. eller mer och utfäst sig att betala före 1838 men hade inte hörts av. Zetterberg hade bränt sig på Christobal Colon-affären

1824 och var den ende, som gick på von Hauswolff, innan 10-årstiden var slut (Hff t. hustrun 1835 16/3). Det blev nu en långdragen om än sporadisk korrespondens mellan Ihre, Zetterberg, Adlercreutz och von Greiff, och först i maj 1846 var affären ur världen, sedan Zetterberg nöjt sig med ett reducerat pris (1 rdr 16 sk. bco/st.). Likviden fördröjdes bl.a. av det inbördeskrig, la rebelión de los Supremos i Antioquia (1840 11/10—1841 22/5), vari Nisser — enligt Adlercreutz' apostille den 15 juni 1843 — genom sin fru inblandats och varefter han så måst hålla sig undan tills förföljelserna något avstannat. Han har i Svenska Familj-Journalen 1874 fått litteratören Lund att skildra hur han på väg till sitt hem i Sonson fängslats av några ultraliberaler (själv tillhörde han de konservativa) och placerats i stadsfängelset i Rio Negro men befriats genom sin frus rådiga ingripande och hur donna Marucha genom sitt medaljbelönade deltagande som andre chef för Braulio Henaos trupper i slaget vid Salamina den 5 maj 1841 bidragit till den lokala revolutionsstyrkans krossande. Här kan endast hänvisas till den skildringen och till Rosa Nisser, ävensom till en av dessa båda inte begagnad tryckt skrift, som Maria Nisser (»Maria Martinez de Nisser») 1843 utgav i Bogotá och dedicerade till landets riksdagsmän; förordet är daterat Sonson den 1 juli 1841: »Diario de los Sucesos de la Revolucion en la Provincia de Antioquia en los anos de 1840 i 41.» Liksom von Greiffs led Nissers antagligen av dessa och andra krigshandlingar i landet, och 1843 lär Nissers levnadsomständigheter enligt Adlercreutz inte ha varit tillfredsställande; »Herr Nisser lærer nu sysselsätta sig med mekaniska konstruktioner sedan han såsom handlande icke rönt framgång.» Vid denna tid hyste von Greiff en innerlig men fåfäng längtan att kunna vända Amerika ryggen men avråddes av von Hauswolff: »Sverige *nu* är ej vårt Sverige . . . I affärslifvet — i det offentliga — frodas nu mera än någonsin lycksökeri, ytlighet och konsiderationer . . . i det enskildta — är durck alt förtroende slut: skenlif, egoism, lyx och bedräglighet hafva usurperat alt . . . Gud nåde den som kommer hem utan förmögenhet» (1843 12/9). Strax efteråt avled Hauswolff i djupet av sina lidanden. Alltför djärvt hade han, som Crusenstolpe säger, »styrt kosan bland bränningarna i lyckans försåtliga farvat-ten». Redan då hade han blivit glömd av de flesta. Ännu gäller det i viss mån. I t.ex. Svenska Män och Kvinnor, vårt senaste biografiska samlingsverk, har Nisser en lång biografi med porträtt, von Greiff ett omnämnande, men von Hauswolff, den egentlige sydamerika-

pionjären av de tre, inte en egen rad. Han vore värd en utförlig biografi.

Nissers återstående tid i Colombia är fylld av obesvarade frågor. Han finns inte i Adlercreutz' handskrivna förteckning över svenskar-na i landet 1845 (RA) — knappast har han dessförinnan blivit colombiansk medborgare. Helt uteslutas kan det inte att han, åtminstone officiellt, hållit sig i obemärkthet, tills 10-årsperioden för åtaga likvider utlöpt, men ingenting är känt om det. Nyårsdagen 1847 drar han igång igen i de gamla spåren och uppvaktar från Medellin den äldre Berzelius med en lång, för att inte återigen säga långrandig och vag promemoria: »Anteckningar öfver vissa guldförande Alluvial och Diluvialbildningar, den guldhaltiga trachyten, guldet i gångform; jemte anföranden om detsammas tillgodogörande med särskilt afseende på amalgamerings-processen» (14 mest tättskrivna sidor; KVA). A. Erdmann fick i Nissers namn summera innehållet i en notis på 5 sidor, som föredrogs i Vetenskapsakademin den 20 oktober och trycktes i akademins Öfversigt (3). Då hade Berzelius nyss gått ur tiden.

Femton dar efter brevet till den store var det Jernkontorets tur att få en skrivelse, en 7-sidig beskrivning på en reverberugn, som Nisser konstruerat: masugnsvärmen skulle användas för malmsmältning. Av ett brev 1848 verkar det som om han fått en impuls från de reverberugnar, som i Colombia användes för sockertillverkning med färdigpressade sockerrör som enda bränsle. Han hoppades, att konstruktionen skulle komma att utnyttjas, men hänvändelsen las åt sidan, trots att han sökte få både Adolf Eugène von Rosen och sina bröder att stöta på ang. praktiska tillämpningsförsök. Den anträffas nu i en bunt med beteckningen »Avhandlingar». Ämnet hade ju också åren innan varit före i litteratur, som Nisser inte kände till.

Efter en kort tid ytterligare uppvaktade han Adolf von Rosen, »de svenska järnvägarnas fader» med dels nämnda påstötning om reverberugnen, dels två andra projekt: gummihjul på järnvägsvagnar och snedställda propellrar på sidan av fartyg. Båda förslagen utgick från aktuella frågor i tiden.

von Rosen hade 1845 i England påverkats av den livliga järnvägsdebatten där och i nov. s.å. fått K. M:ts koncession på linjer Stockholm—Göteborg, Stockholm—Ystad och Stockholm—Gävle med bi-banor. 1846 hade han arbetat med propaganda för saken, finansieringen hade mött svårigheter men han gav sig inte. Vid riksdagen

1847—48 noterades en klar framgång, och för sina järnvägsinsatser, som främst låg på incitamentens område, fick han av 1856 års riksdag en livstidspension på 3 000 kr. Nisser hade i tidningarna sett om von Rosens framsteg.

Nissers tanke var att von Rosen skulle hjälpa honom till patent, men därhän tycks det inte ha kommit. Tyvärr är von Rosens koncept 1847 bara delvis bevarade (RA). Bevisligen var han senare samma år i kontakt med The Gutta Percha Company i London och skrev: »I also hope you will leave no time in completing the drawings and descriptions for the Swedish Patent» (1847 7/9), men om detta gäller Nissers tämligen enkla förslag är obekant: det gick ut på att använda naturkautschuk för solida ringar något smalare än hjulen och inte över $\frac{1}{2}$ tum tjocka, och för packningar kring vagnsaxlars fästpunkter. Sättet att forma kautschuk hade han 1834—35 lärt känna i England; redan 1834 hade han i Stockholm köpt skor av naturkautschuk för 2 rdr paret och ungefär samtidigt hade formningsmetoden intresserat även allmänheten (se t.ex. Örebro Tidning 1835 19/9). Den allmänna utvecklingen av gummits praktiska användning framgår av G. Lindmarks översikt i Dædalus 1961. Ännu 1857 behärskade man den inte bättre än att Telegrafverket, som använde gummi-huvor till stöd för luftkablar, råkade ut för att huvorna smälte och kablarna lossnade. Saken ansågs värd omnämnanden i pressen, även i Illustrerad Tidning s.å.

Nissers propellerförslag utgick, som nämnts, likaledes från den aktuella diskussionen i ämnet, som avsatt en mängd förslag och även nått så långt i tillämpning, att s/s Great Britain (»det största Skepp, som blifwit bygdt sedan Noachs dagar») sjösatts 19/7 1843 i Bristol) med »den s.k. Archimediska skrufwen (propellor)». Läget var dock ännu flexibelt. Så t.ex. skrev Emil Müller strax innan till von Rosen: »I am led to suppose that you deem the Propeller Invention in such an oscillating position that it may be rendered proper to wait the reaching of more positive results of the numerous pending negotiations and experiments» (1846 30/10; RA) och ett halvår senare: »I am not disinclined to buy the Patent Right for the Ericsson Propeller in Austria and Prussia for 25,000 frs. provided I can see my way clear about the ultimate productiveness of the undertaking» (1847 14/5; ibid.). Otänkbart är inte, att Nisser träffat Ericsson i London 1835. Tyvärr anger Nisser inte med ett ord vilket eller vilka tidigare förslag han utgår från och de avsedda förbättringarna är allmänt

formulerade och knappast klart fattade. Några experiment med sin konstruktion hade han inte gjort och knappast haft råd till. Det framskymtar, att han bygger på gamla owenska erfarenheter eller på sådana från resor på Magdalenafloden, där ångbåtar började 1825: »... med afseende på lagergångar bör jag nämna: att en erfarenhet vid vattenhjul, der den ena hjulnålen ofta är utsatt för att gå våt; har jag funnit: att de *smidda* hjulnålarne nöta vida mindre emot *gjutna tackjerns pannor* än mot äfven den *hårdaste metall* —; NB båda ytorna äro svarfvade.» En välgjord konstruktionsteckning bifogades, som här får ytterligare vittna både om hans förmåga i det avseendet och om förslaget självt. Det torde ha ställt sig svårt för von Rosen att åstadkomma ett patent av ett så diffust förslag och dess närmare öde är okänt.

Ännu en gång hör man från denna tid talas om ett industriellt projekt: den 9 augusti 1848 — han var då bosatt i Medellin — nämner han för sin bror Samuel, att han börjat bygga ett sockerbruk efter egna ritningar, trots dåliga skördar och dyr tid genom det nästan oavbrutna regnandet sedan tre år: »husbyggnaden upptager 120 fots längd [och] 28 fots bredd — likväl utom Corridorer; — inom närvarande år ämnar jag ha huset färdigt; inom nästa års slut: *Sockerquarn* och Reverber Ugnarne uppförde... Innom Nya Granada blir detta *det fullkomligaste* Sockerbruket!»

Sen är det tyst om sockerbruket. De självbiografiska anteckningarna förbigår det. Änjo var läkarpraktik hans räddning.

Som praktiker vid sidan om hade han liksom i Sverige verkat i Colombia, och vi har förut sett den imponerande medikamentposten med »Caledonia». Med den liksom med det reseapotek, som han vid det goldsmithska gruvföretagets sammanbrott övertagit bland den hauswolffska expeditionens artiklar, hade han bedrivit en i detta fall långvarig filantropisk verksamhet och även lärt sig att som Rinaldo ta från de rika och ge till de fattiga. Det egna överskottet blev, säger han, minimalt, fast han förvisso levde ekonomiskt. Bristen på läkare och medicin var skriande. Cochrane berättar 1825, att 1/3 av den lägre klassen dog i förtid av denna orsak, och året efter hade von Hauswolff anförtrott en landsman, att »vi fattiga syndare, som äro här, få taga saken på lif och död, utan rhabarber och ipecacuana» (1826 5/4).

Nu, i slutet av 1848, fick Nisser ett anbud från det engelska gruvbolaget vid Marmato i provinsen Popayan (The Colombian Mining

Association, London) att bli verksläkare där för ca 50 européer och ca 3—400 av landets folk mot £300 i årslön. Han kvarstod till mitten av 1851 eller 1852 — hans egna uppgifter skiftar liksom den uppgivna anledningen: »en ny esculap skulle gynnas» vid ombyte av direktör, eller skada vid fall från mulåsna. Den senare uppgiften kan tala för det senare året, ty midsommaren 1853 nämner han i brev till von Rosen, som han uppvaktat med åtminstone ett nytt, f.n. okänt förslag: »Min tillärnade färd till Platina förråden, vid Cordilllerne å vestra kusten af landet, har blifvit förhindrad genom et icke påräknat fall med min häst — som för en längre tid hållit och håller mig inom min boning» (Medellin 1853 25/6). Inför den främmande greven är mulåsnan befordrad till häst.

Tidigare hade han åt Vetenskapsakademin gjort nya insektsamlingar, som han 1852 lovade sända. I en serie uppsatser började Carl Stål utnyttja vad han i den vägen gjort i Colombia och beskriva en lång serie nya arter. Ståls publikationer härom fortsatte in på 70-talet. Nisser förtröttades inte med samlandet och sände utom insekterna, som tycks ha kommit 1854, en sista laddning från Colombia 1858: åtskilliga ormar, insekter, två frukter m.m. och fick väl tack men hade inte samma framgång som sin släkting sjökapten Christoffer Nisser, som 1842 hade entusiasmerat akademien att ge Linnémedaljen i silver för ett levande exemplar av *Myopotamus*, som införts i sessionssalen, 'mycket tamt, lät smeka sig och emottog föda ur händerne'» (1842 12/1 § 22), och ändå hade hans samlingar ett vida mer bestående värde för vetenskapen.

Som konvalescent intensifierade han sitt studium av guldets och några av breven till von Rosen gällde frågor om guldutgångar i Europa. Han planerade en bok om guldets förekomst i olika världsdelar och kände knappast till J. Wylds bok i samma ämne 1852. När man ser på hans senare produktion uppstår frågan om det egentligen var någon förlust, när arbetet avbröts av ett nytt inbördeskrig. Denna gång blev han bataljonsläkare och kallar sig även krigskommissarie, ovisst på vad grund: hans uppgift var att skaffa härbärge och vård åt sjuka och sårade i Bogotá i den armé, som stred mot ultraliberalerna, »det erkeröda packet». Senare tycks han ha fortsatt som läkarpraktiker i provinsen Antioquia. Redan drygt 25 år tidigare, då han under sjukdomstiden i Remedios gjort de lokala läkarna sällskap och senare bragt patienter på benen hade han räknats till »los medicos de esta provincia». Nu var han etablerad med erfarenhetens rätt.

Kalifornien (1857) och Australien (1858—1870).

Sen handelsexpeditionen 1834 hade han dragits med en skuld till sina bröder och till en släkting på moderns sida, Per Gustaf Hanngren. »Hedersskulden» tyngde och utsikterna att minska den i Colombia tycktes små, arvet efter modern, som avlidit 1854, hade varit ringa och styckats mellan fordringsägarna. Guldrushen i Australien 1851, som gått genom världspressen, kände han väl till, och på hösten 1857 spreds nyheten att världens största guld nugget anträffats i Victoria. Det var en enorm klimp, kallad The Kingower Nugget, även The Blanche Barkly efter guvernörens vackra dotter, och den vägde 1 461 lb 4 oz. 3 dwt medan den största i Antioquia, funnen 1855, räknade bara 80¹/₄ oz. Var det den nyheten, som påverkade honom att på nytt ta steget ut i det otillräckligt kända? Man vet inte. Nära 60 år var han, men det hindrade honom inte. Han sände den sista laddningen naturalier till Vetenskapsakademin i Stockholm, förvandlade i guldsand vad han kunnat spara, lämnade sin hustru, som han var varmt fästad vid, och reste över Panama och San Francisco till Australien. Tragiken är koncentrerad i de självbiografiska anteckningarna:

»I Californien voro alla lättare guld tillgångar bearbetade — Anländ med ett N. Am. fartyg till Melbourne, besökte jag åtskilliga trakter som visat sig mycket rika; men alla mina ansträngningar voro utan fördel, och efter ett års mödosamt arbete var ej mer att göra, mitt lilla kapital var slut!»

I San Francisco och Kalifornien hade han varit ca tre månader, och det fartyg från Boston, som förde honom till Melbourne inträffade där vid mitten av 1858, säger de egenhändiga anteckningarna, som dock är mindre exakta här och var. Han anlände den 10 februari till Port Phillip efter 70 dagar till sjöss (mot normalt 40). Den 11 ankrade fartyget 2 miles från Melbourne. Ett ångfartyg satte samma dag i land passagerarna. Nisser, som utom på sina besparingar tycks ha rest med medel från ett sällskap, som kallat sig »Asociacion Antioqueña para la Elaboracion de Minas de Oro en Australia», rapporterade redan den 14 om resans förlopp, om planer och handelsstatistik (4). Sällskapet rönt väl samma öde som hans egna planer.

Exakt hur han rest under sitt kunskapande i Australien är f.n. inte känt. Han är inte upptagen bland dem, som fått belöning för upptäckter av nya guldfyndigheter (Office of Mines, Melbourne, 1868 31/12). Man vet, att han på resorna till guldfälten medförde gruvbetare.

Misslyckandet är inte svårt att förstå. Just det året han anlände kulminerade antalet miners i Victoria för gott — mer än halva den manliga befolkningen över 12 år var engagerade på fältet. De siffror, som ges, varierar mellan 147 358 och 126 685 (R. B. Smyth, *The Gold Fields and Mineral Districts of Victoria*, 1869, s. 71, resp. *Mining Jour.* [London] 1864, s. 399), och en korrespondent till *Mining Journal* 1859 skriver från Melbourne den 18 juni s.å.: »Mechanics and tradesmen have a difficulty in finding employment, and many of each are forced to remain idle or betake themselves to other work.» En annan gör gällande, att »the social progress if not wholly stagnant, is woefully retarded by colonial ignorance and misdirection» (ibid. 1858 13/2). Extrem rikedom och extrem fattigdom möttes och brottsligheten florerade med mord, tjuvnad och kupper. Året innan hade Melbourne fått universitet och Public Library färdiga och gasbelysning på huvudgatorna, och 1854 hade en liten järnvägsstump öppnats för trafik, vissa framsteg hade alltså gjorts, men på det hela taget var det tungt och svårt att leva. Tillvaron i Australien med en kantig, hård och självisk befolkning så olika hans många gånger opålitliga och ställvis indolenta men i stort sett vänliga colombianer torde ha passat Nisser särdeles illa, men nu hade han inte pengar att återvända. Guldetandet har alltid varit en nyckfull bransch — upptäckaren av The Blanche Barkly dog utfattig i en camp och blev uppäten av råttor (*Daily Telegraph* 1902 18/10).

Han återvände till Melbourne, när hoppet svikit, och fick en mager utkomst som skribent i *The Colonial Mining Journal*, *Railway and Share Gazette*, där en lång rad artiklar publicerades fram till hösten 1861, då tidningen upphörde (5, 7—8, 11—12, 14—23). Man kan väl säga, att mycket är lätt gods, som röjer ursprunget, behovet av brödföda. Många gånger är språket föga distinkt, dispositionen oklar, greppet uppenbart amatörens. Notisen om det nya mineralet (16) är ett rent referat. Den matematiska (18) bara ett svar på en okunnig fråga. Ur topografisk och fackhistorisk synpunkt intressant är serien om sydamerikanska guld tillgångar (8, 12), full med notiser, som torde komma till användning, när bara den serien blir bekant i sydamerikanska sammanhang. Den tycks ha blivit helt förbisedd. Den innehåller bl.a. geologiska sektioner och t.o.m. paleobotaniska notiser, så t.ex. (8: IV) en släktbestämning (fossil *Quercus*-ved från Valle de Osos), som dock kräver bekräftelse, och (8: VI) diatomit från Samaná-dalen, där han varit 1845; en ytterligare beskrivning och skiss

härifrån finns bland Adolf Erik Nordenskiölds brev i Vetenskapsakademins bibliotek. I den största vetenskapliga fråga, som närmare sysselsatte honom, frågan om orsaken till skillnaden mellan guldet i gångarna och guldet i sedimenten, kom han inte längre än till ett exemplifierande och tabulerande av fakta. Att guldet på vägen till sedimenten varit utsatt för en sekundär deposition, som förklarar olikheter, blev ouppklarat genom dessa vidlyftiga spekulationer och inlägg, främst sammanfattade i nr 19 och 20. Han kände dock kristaller av guld från gruslager (20). Av speciellt teknikhistoriskt intresse är f.ö. nr 14, med en bild av en malmkross. Nr 24 innehåller penningpolitiska funderingar, som bringar i åtanke farfaderns inlägg på samma allmänna ämnesområde 1765 (Sv. Linné-Sällsk. Årsskr. 43, s. 136). I det han inför Victorias miners och andra lekmän framhåller den kvartärgeologisk-terminologiska exkurs, som strax skall behandlas, kommer han i nr 19 med några rader, som vittnar om både obotligt amatörskap och överdriven självkänsla och som är lätt komiska: på tal om den »alluviala» epoken till skillnad från den »diluviala» eller pleistocena säger han: »this I have . . . found well defined both in South America and California.» Man kommer att tänka på R. F. Flints ord (1947): »The problem of defining the Pleistocene is a large one», och Nisser var inte varse svårigheterna. Brist på fackutbildning behöver inte betyda något, men väl hos Nisser.

Med två undantag (19, 20) tycks hans produktion i Colonial Mining Journal ha förblivit okänd, även i bibliografier. Allmänna bibliografier om guld som Locke 1882, Liversidge 1896 och andra, om Australiens (Anderson 1916) och om Sydamerikas (Singewald 1943) mineralogi och ekonomiska geologi upptar dem inte. En (19) är nämnd i Etheridge & Jacks geologiska och mineralogiska bibliografi rörande Australien (1881) och två (19, 20) i Gregorys om Victorias ekonomiska geologi (1903). R. B. Smyths anförda arbete (1869), som dock är ovanligt detaljrikt, nämner honom inte.

Det är kanske mer förvånansvärt, att också de fyra nisserska uppsatser (6, 9, 10, 13), som publicerades i en mer eller mindre vetenskaplig tidskrift, rönt samma öde. De ha måhända skrivits främst i syfte att göra honom och hans kunskaper kända i de nya omgivningarna. De var föredrag inlämnade till Philosophical Institute of Victoria (1860 omdöpt till Royal Society of Victoria) och upplästa av sekreteraren där, eftersom utomstående statutmässigt inte hade rätt att yttra sig, och de upplästes mellan den 30 mars 1859 och den 9

januari 1860, just i den kritiska tid, då han måste annonsera sig, då felspekulationen i guld det var ett faktum och medförda medel var slut. I december 1858 (nr 5) hade han kallat sig »P. Nisser. Of New Granada, South America» och bjudit hugade kompanjoner det vanliga lockropet för att kunna återvända dit: »a moderate outlay . . . for promising results», men det hade varit förgäves. I april 1859 (7) talar han sista gången om återvändande till Amerika. Har han sen hoppats på en comeback i något svenskt sammanhang? Separat av nr 6 sändes till svenske ministern i London, greve von Platen, av nr 6, 9 och 10 till Vetenskapsakademien, av nr 13, färglagt för hand, till Carl XV, och när separat av nr 6 sändes till KVA och brodern Samuel tog han detta till anledning att anlita svensk-norske statsministern för utrikes ärendena och anmäla sig med ett handbrev, där han stramar upp sig: » . . . har jag nyligen besökt California & Australia, för att lära känna dess nya guld tillgångar» (1859 18/11). Det låter som privatforskaren, som kostar på sig. Han lyckades få planschen till nr 10, om guldföremål, tryckt med guldfärg. I och för sig var det inte någon teknisk innovation, ty 1837 hade Nya Testamentet tryckts med guldbokstäver i London, året efter hade tidningen *The Sun* utkommit i guldtryck till drottning Victorias kröning och samtidigt hade boktryckaren Nestler i Hamburg experimenterat med »buntes Druck» i guld och brons, men helt visst gjorde trycket den nisserska planschen slående och därmed motsvarande Nissers behov.

Med några ord bör innehållet i dessa fyra uppsatser sammanfattas och kommenteras:

Nr 6: En översikt av guldförekomster, särskilt i Colombia, oklart disponerad och många gånger vag, med åtskilliga originalnotiser men utan relation till tidigare forskning; även strönotiser om andra metaller och deras förekomst som mineral. I slutet föreslår han termen »Post-Pleistocene» i st.f. »Post-Diluvial» eller »Alluvial». Pleistocene hade införts av Lyell 1839 och vann spridning särskilt i England och Amerika, fastän han själv senare avrådde från den termen, som var grundad på molluskfaunans sammansättning, och även Post-Pleistocene har använts i analogi med Post-Glacial, som syns ha införts av J. Phillips 1853. Gränsdragningen var dock flytande och en viss oreda i tillämpningen gjorde sig länge gällande. Man räknade även alluvialperioden till pleistocen och talade i stället för Post-Pleistocene om Recent eller Prehistoric. Om svårigheterna var Nisser, såsom tidigare nämnts, ovetande — hans term var rent formalistisk och mest ett hugskott. Det är f.ö. oklart om han var den förste.

Nr 9: en populärvetenskaplig resumé om användbarheten av llama, alpaca och vacuña i Australien, med notiser från Sydamerika. Bl.a. namnger han ett gräs så amatörmässigt, att botanisterna måste ha grinat illa: »This herb is by botanists known by the name of *Monandria Digynia* . . . » Introduktionsfrågor rörande nyttiga djur och växter var aktuella. Institutets president, det tyskfödda intellektuella arbetsgeniet Ferdinand Mueller hade 1857 där hållit föredrag om liknande frågor. Kort efter Nissers föredrag, den 29 oktober 1860 beslöt Royal Society of Victoria (om namnbytet, se ovan) att till-

sätta en »Committee on the Introduction of New Animals and Agricultural Seeds» på förslag av Lockhart Morton, som dock inte nämner Nisser i sitt tillhörande föredrag, tryckt i samma serie. Kommittén arbetade helt i stil med de engelska och franska sällskapet, som då nyligen bildats för motsvarande ändamål.

Nr 10: En allmänt hållen populärredogörelse för indiagravar och deras innehåll, med det absurda tillägget att de är »all alike throughout South America». Särskilt behandlas guldfynd, utan angivande av föregångare, av tidigare litteratur, eller av specifika lokaler (resp. distrikt), varför värdet är begränsat. Han nämner i förbigående keramik med intorkade rester av »chicha»-drycken och »perfectly decayed ears of Indian corn». De grövre dragen av tekniken för framställande av guld- och kopparartefakter, eller rättare sagt vissa typer av dessa, och även för att framställa »more elaborate imitations of the flora and fauna of Mexico and Peru» beskrivs som en enkel avgjutningsprocedur i lerformar med vaxmatris — det egentliga, skickliga guldsmedsarbetet vidrörde han inte. Utan vidare antog han dessa guld- och kopparartefakter vara avbildningar av leksaker (!). Erland Nordenskiöld fylldes enligt Rosa Nisser (1939) med entusiasm inför upptäckten av denna skrift. Han betecknade den som den »första svenska avhandlingen om Colombias arkeologi» säger Wassén (1961) efter Rosa Nisser (a.a., s 198). Av det föregående framgår, att beteckningen »avhandling» är föga träffande. I sitt radioföredrag, som Wassén (a.a.) trott vara förkommet och som här är ganska lösligt och föga märkligt, har Nordenskiöld visserligen använt beteckningen »avhandling» om denna och andra skrifter, men då han yttrar sig om Nissers påstådda pionjärskap säger han bara: »Han är helt enkelt den förste, som skrivit om västra Colombias arkeologi och det gör honom även till den förste svenske arkeolog, som sysselsatt sig med Amerikas förhistoria.» Till alla dessa påståenden, som jag finner vara dubiösa, återkommer jag nedan.

Till Antioquia hänför Nisser, utan lokaler, endast 41 guldföremål avbildade på utviksplansen och vunna inte genom arkeologisk utgrävning utan genom gvaquería, sådan gravplundrarverksamhet, i guldutvinningssyfte, som i Sydamerika har gamla anor. Från spansk sida tog den fart sedan Cartagena grundats 1533, och den första organiserade expeditionen synes ha gjorts under Francisco César från San Sebastian de Urabá och möjligen till övre delen av Sinú-floden, där indiagravar tömdes på guldföremål. Guaca är ett peruvianskt ord för indiagrav och de föremål, som där anträffas. En gvaquero var lika acceptabel som en vanlig gulddletare och trafiken fick genom tiderna stora proportioner. I mitten av 1500-talet nåddes provinsen Antioquia, där de officiella akterna bokför *oro de joyas* eller *oro de caracuries*. Gvaqueros har i våra dagar fortfarande fått gräva över allt, men markägaren fick till sist rätt till halva bytet.

Den sorts »arkeologi», som Nisser redogör för, har sålunda flerhundraårig tradition i Colombia, och att säga vem som är den förste skribenten i det ämnet eller närstående, som mer nalkas arkeologi, kan vara vanskligt, så fylld av överraskningar, som den colombianska litteraturen är. Vetenskap måste utgå från det som är känt i ämnet, och det har Nisser inte gjort. Av Rosa Nissers bok får man det intrycket, att »avhandlingen» — »ett stort föredrag», som inte hade den dimensionen och som han enligt ovan inte höll själv — beskriver en gravöppning som señor José Maria Quijano lät honom vara med om i trakten av Anorí och som — med en snabbskiss — beskrivs i hans dagbok för den 17 augusti 1826. Det är, som nämnts, inte fallet. Nisser talar bara i allmänna ordalag och har f.ö. med visshet studerat colombianska guldföremål redan när han i juni 1825 kom till don Pedro Saenz i Rio Negro.

Från den sistnämndes samlingar tycks den förste svensk, som skrivit om västra Colombias »arkeologi» ha hämtat sina observationer. Den synes förekomma i »Utdrag ur Herr Capitain [Carl von] Greiffs Dagbok, under dess resa i Columbien» (Lunds Weckoblad 1827 29/8): »Jag såg der en mängd Gudabilder m.m. uppgräfvde ur deras grafhögar, alla af massivt guld och några af en förundransvärd storlek samt wäl arbetade, gjutna Guldkedjor m.m. Min mening är att afrita dem för att åtfölja den beskrifning jag härom sänder till Physiographiska Sällskapet». Den beskrivningen är i princip inte

skild från Nissers. Rosa Nisser nämner, att Nordenskiöld förgäves sökt spåra dessa teckningar och manus till den nämnda beskrivningen i Lund. Jag kan bidra med, att åtminstone teckningen verkligen existerat, troligen också manus. Den 26 dec. 1828 skriver biskop Vilhelm Faxé från Stockholm till von Greiff: »Ritningen på Antiquiteterne roade Honom [=von Greiffs far] mycket.» Efter faderns död förseglades dennes papper och sändes till Faxé. Nämnas må också, att von Greiffs sväger professor von Engeström den 14 oktober 1834 hembjöd Vitterhetsakademien till inlösen »Indiska guldsmycken, det ena en näsring, det andra en örring, enligt uppgift, uppgrädda ur Indiernes begravningsplatser i Södra Amerika.» (Fastän Faxé var med, avböjdes förslaget.) Tydligt står von Greiff bakom dessa föremål på samma sätt som Nisser de förutnämnda. von Greiff kan uppenbarligen med lika skäl anföras som »den förste svensk som skrivit om västra Colombias arkeologi». Även von Hauswolff sysslade under sin tid i Colombia 1820—23 med arkeologiska samlingar och har med visshet varit bekant med guacas.

Av Nissers pionjärskap återstår sålunda endast, att hans populärtext publicerats i en tidskrift och att hans bilder kommit i tryck till skillnad från von Greiffs. Någon större insats innebär det inte. Någon hög standard har dock inte heller övrig 1800-talslitteratur i ämnet.

Tämligen oförtjänt, såsom anförts, fick han titeln »arkeolog» sanktionerad hos Det Kongelige Nordiske Oldskrift-Selskab i Köpenhamn, då han 1863 23/12 invaldes som medlem utan avgift till tack för att han skänkt några guldfynd ur sin samling (och f.ö. två separat). Mestparten av föremålen i sin samling hade han lämnat till Ferdinand Mueller (sedermera adlad von Mueller), som i två omgångar (1860 och 1863) skänkte dem till samma sällskap och sistnämnda år för detta och andra bidrag till Danmark och Danmarks kung, som var arkeolog, fick den kära Dannebrogen. Den nisserska guldsamlingen och avhandlingen med den guldryckta planschen kom att bli ett led i von Muellers desperata strävan efter ärebetygelser och platser i solen. Till Vitterhetsakademien i Stockholm, som denna gång accepterade sydamerikanska fornfynd, överlämnade Nisser den 5 nov. 1873 några ytterligare prov på sitt fornfyndsintresse: »en knapp och små tunna blad af guld samt små kärl af bränd lera», de senare egentligen »4 små lerkärl och 2 sländtrissor» av samma vara, alla med lokaluppgift »Columbia» (prot. s. d. § 463, KVHAA Månadsbl. 3, s. 160).

De fakta av tekniskt intresse, som ha hämtats från Nissers guldsamling, ha behandlats av Erland Nordenskiöld och Axel Hultgren i två bidrag till den förres *Comparative ethnographical studies* 9, 1931; »Ancient Colombian tools of gold alloy (Au-Ag-Cu)», resp. »The hardness of Colombian tools made from Copper-Gold-Silver alloys». En pryl av guld tillhör numera genom byte Göteborgs Museum.

Nr 13 är av något större tekniskt intresse, genom sina anknypningar till då aktuella tekniska frågor. Änjo är det den företagsamme amatören som talar. Texten har samma brister som tidigare nämnts. I inledningsnoten tar han skäppan full: »At some future day I hope to sketch out such existing facts as may serve as an outline for a more finished delineation of the 'moral progress of mankind'» — denna outline torkade in liksom handels- och guldvinsterna. Skriften fick en artig men tyvärr osjälvständigt refererande anmälan i *Antiquarisk Tidsskr.* 6, 1861, vari dock påtalades den ovederhäftiga framställningen av nordisk arkeologi och forntida teknik. Kritiken kunde lätt ha utvidgats, och med berättigande. Nissers huvudtes var att »Clay will, through all generations, be viewed as the origin of our first step in the narrow path of civilisation», och den återstår ännu att bevisa. Det är hans omnämnande av aluminium som på ett sätt är av tekniskt intresse och som förlänat honom Rosa Nissers omdöme, att han »analyserade och drog sina slutsatser, ofta med genial intuition, som hundra år senare fått sin bekräftelse». Det är generöst men knappast riktigt. Det Nisser säger: »it is a physical probability that an aerial navigation may, in some future day, be arrived at, and an aerial vessel steered through the atmosphere» är ett citat (som oriktigt översatts och tillskrivits Pedro Nisser i Rosa Nissers bok) och det han själv tillägger är skäligen

trivialt: »in repeating the *questio vexata*... we discern how this metal from clay may perhaps become the means for accomplishing the greatest enterprise ever attempted by the indefatigable intelligence of *man* — by man in a higher state of culture». Med kultur menade han teknisk kultur, och luftfärder var för honom kulminationen i mänsklighetens bana. Rosa Nissers uppgifter, att aluminium »tre år tidigare blivit upptäckt» och ännu var »mycket dyrbart i framställningen» är missuppfattningar och beror inte på Pedro Nissers text. Hans uppgifter var riktiga: metallen var långt tidigare känd och H. E. St. Clair Deville hade redan [i sin fabrik i Salindres] en tid framställt den i större skala »at a moderate expense». Drygt ett år innan Nisser skrev sitt föredrag anförde Mining Journal (28: 791, den 27 nov. 1858): »Aluminum there is every reason to believe will, at no distant date, be brought into general use. Originally it was worth its weight in gold, but now it can be purchased at the rate of 7 s. 6 d per oz.» Lennart Way-Matthesens uppsats om »Några historiska aluminiumföremål» i Dædalus 1943 bidrar också till att sätta Nissers lilla skrift i ett mer naturligt sammanhang och reducera den till sina rätta proportioner — en teknisk barometer, vad aluminium beträffar.

Hela detta författarskap i Australien bidrog, såsom antytt, till att göra honom känd i vissa kretsar, och när Colonial Mining Journal inte fanns att tillgå, fick han andra uppdrag: att granska malmförekomster. För det mesta är hans verksamhet okänd för åren 1862—70, utom 1865, men så mycket har han själv uppgivit i sina självbiografiska anteckningar. Av hans egen tryckta skildring (39) vet man, att han 1862 reste till Peak Downs i Queensland, varifrån han lämnat en så vitt jag kunnat finna unik skiss av raukar av kopparmalm. Vid denna tid hade han sitt huvudtillhåll i Sydney, och från den lilla hamnen Rockhampton, dit han tog ångbåt, red han till målet. Om han i övrigt skrivit om Peak Downs är outrett. Den äldsta i facklitteraturen upptagna beskrivningen av denna kända förekomst, som upptäcktes samma år Nisser var där och som orsakade en rush, och där fyra bolag efter varandra hade brytningar 1862—77, 1877—78 (81), 1898 och 1905—08, är gjord av hans kollega R. Daintree i dennes »General Report upon the Northern District» (1870).

Tekniskt intressant är särskilt Nissers verksamhet 1865, då han experimenterade och tog ut två patent rörande krut (24, 25, se även 26), som skulle ge minskad rökutveckling och större effekt. Han gjorde mer än årslånga försök och fick intyg om både att han lyckats med detta och att produkten varken var mindre säker än vanligt krut eller hygroskopisk och att den dessutom var 15—20 % billigare än importerat krut. Redan det första intyget, från Government Analytical Laboratory (J. D. Kirkland) i Melbourne den 3 april 1865 framhöll både detta om effekten och säkerheten och därjämte, att flera beståndsdelar innebar nyheter i krutfabrikationen. Efter ytterligare försök togs patenten ut den 26 och 28 juli (24, resp. 25), med följande uppgifter om ingredienserna:

Victorian Specification 837: »A composition for blasting and other purposes».

Kaliumferro- eller kaliumferri-	
cyanid	0,25 %
Kaliumbikromat	0,75
Kaliumklorat el. kaliumperklorat	
eller båda	11,00
Natrium- eller kaliumnitrat	46,25
Växtämnen (multnad ved bäst)	6,25
Stenkol	15,00
Träkol	5,00
Svavel	15,50
	100,00

Victorian Specification 838: »Composition to be used as an explosive for ordnance and firearms, and other purposes.»

Kaliumferro- eller kaliumferri-	
cyanid	0,75 %
Kaliumbikromat	0,75
Kaliumklorat eller kaliumperklorat	
eller båda	16,75
Kaliumnitrat	57,75
Stenkol	4,00
Träkol	10,50
Kvikksilversulfid	3,00
Svavelblomma	6,50
	100,00

Båda patenten framhåller användningen av kaliumklorat som en nyhet och beskriver det närmare framställningsförfarandet. Rörande nr 838 framhåller kadettaspiranten från 1815 det nya krutets överlägsenhet på slagfältet. Med stolthet måste han ha sett sina testsprängningar lyckas, när The Hon. J. F. Sullivan, Minister for Mines, Ferdinand Mueller och många andra var åskådare nära Footscray Railway Station den 19 augusti. Försöken upprepades i samma trakt den 1 september, då Colonel Anderson och åtskilliga officerare i Royal Artillery liksom svensk-norske och danske konsuln J. B. Were såg på och en vid jämförelse med krut 25—30 % ökad sprängverkan ansågs konstaterad. En dödsolycka inträffade vid den tiden under ett försök av utomstående men ansågs tydligen bero på applikationsfel. Nya försök gjordes under höstens lopp och utföll till så stor belåtenhet, att Dicker's Mining Record rapporterade utsikterna: »Should Mr. Nisser succeed in proving these qualifications to the satisfaction of the public he may be congratulated upon a great success.» Tidningen säger att en fabrik planeras av »the company in course of formation» och tillägger:

»Mr. Nisser, the patentee, does not confine his views to blasting operations, but will be prepared to manufacture the compound of every degree of fineness, and even enter the field against Curtis and Hervey's best diamond grained sporting gunpowder. We trust all his anticipations may be realised.»

Ätminstone sju tidningar ägnade uppmärksamhet åt försöken. Till slut tryckte Nisser en broschyr om sina uppfinningar, daterad den 30 november. Den blev klar till jul — juldagen sände han ett exemplar till brodern William, överstelöjtnanten som var framgångsrik

Enkel form av guldvaskning i Colombia: »River bar washing.» — Efter Bullman i Eng. Min. Jour. 53, 1892.

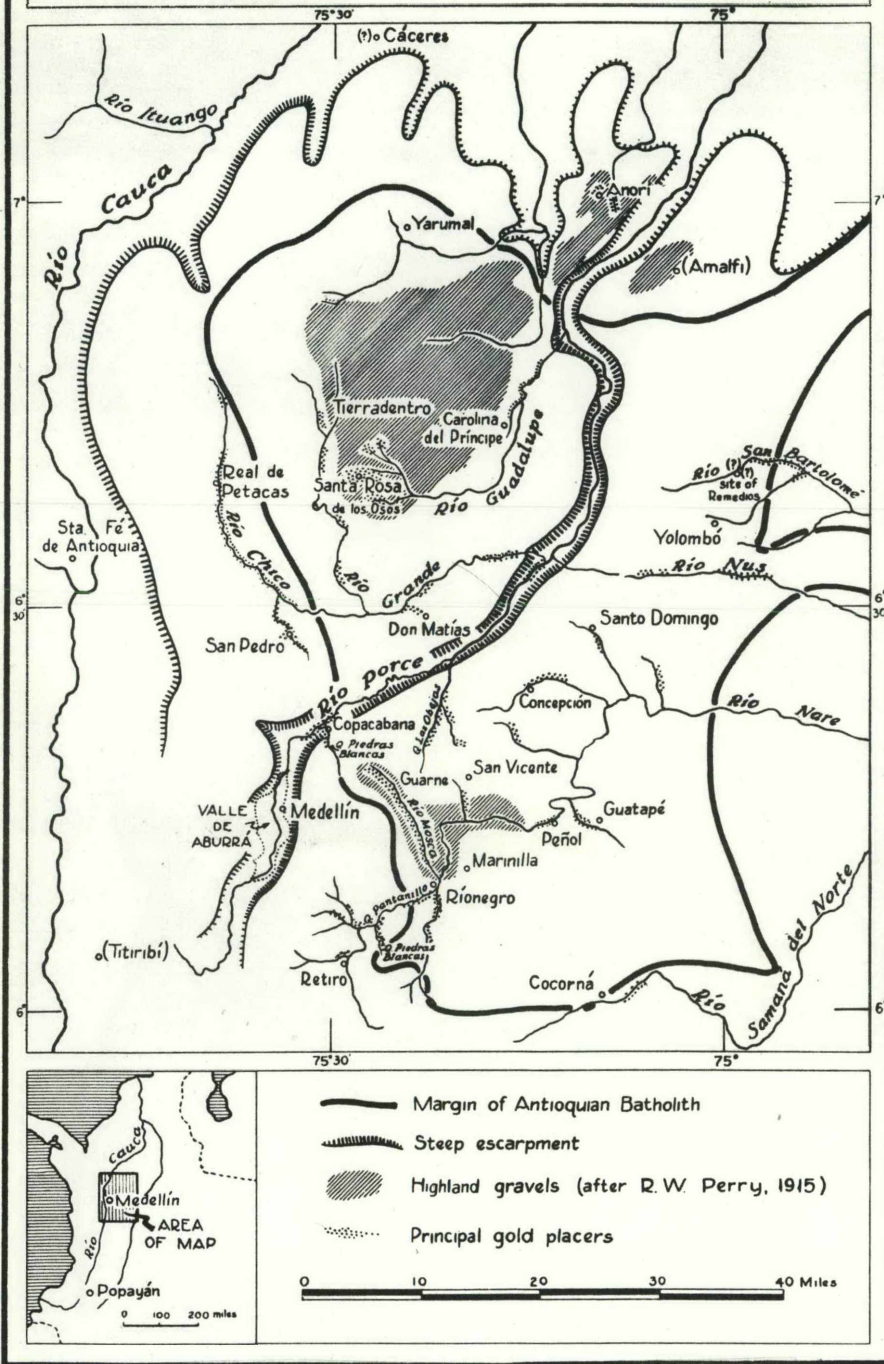

Passagerartransport med peon, indiansk bärare. — Träsnitt (efter teckning i Carl Sigismund von Greiff's resedagbok) i Lunds Weckoblad den 1 aug. 1827, tidningens enda bild det året och veterligen den första svenska resebilden från Colombia.

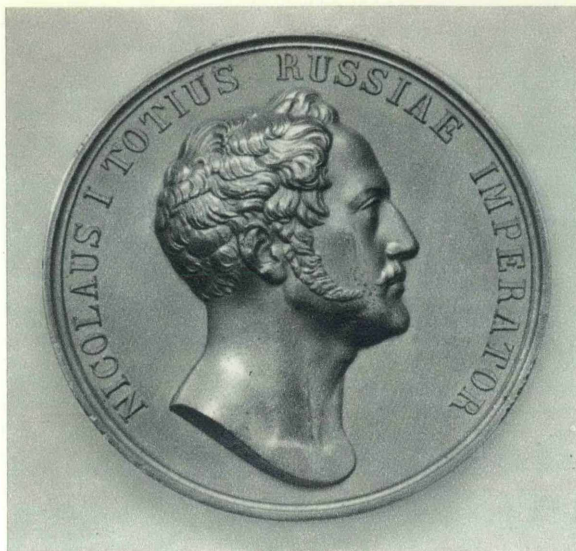

Pedro Nisser vid tiden för överflyttningen till Colombia. Akvarell av okänd. Tillhör fru S. Hessler. — Foto SPA.

ANTIOQUIAN BATHOLITH GOLD MINING IN THE 18TH CENTURY

Karta över Pedro Nissers främsta verksamhetsfält i Colombia: Medellin-trakten och den antioquenska batoliten med Porceflodens dalgång och några av de viktigaste guldfyndigheterna. — Efter R. C. West 1952.

Guldmedalj tilldelad Pedro Nisser av ryske tsaren (1838) för svar på tävlingsfrågor om upptäckande och bearbetande av guldsand i Ryssland. Galvanoplastisk kopia av C. A. Broling 1839, en av de första svenska i sin art. Tillhör fru Ingrid Martin, Ängelholm. — Foto: Olof Ekberg.

СЪВЕРНАЯ ПЧЕЛА.

Выходитъ ежедневно
кроме дней праздничныхъ
и воскресныхъ.

№ 243.

Годовая цена
за 300 номеровъ
съ С. П. бургъ 40 руб.
съ пересылкою 50 руб.

Пятница, 23-го Октября 1836.

ВНУТРЕННІЯ ИЗВѢСТІЯ.
Санктпетербургъ, 22-го Октября.

Высочайшій Рескриптъ,
данный на имя Главноуправляющаго
Путями Сообщенія и Публичными
Здѣліями, Генералъ-Адъютанта Графа
Толл.

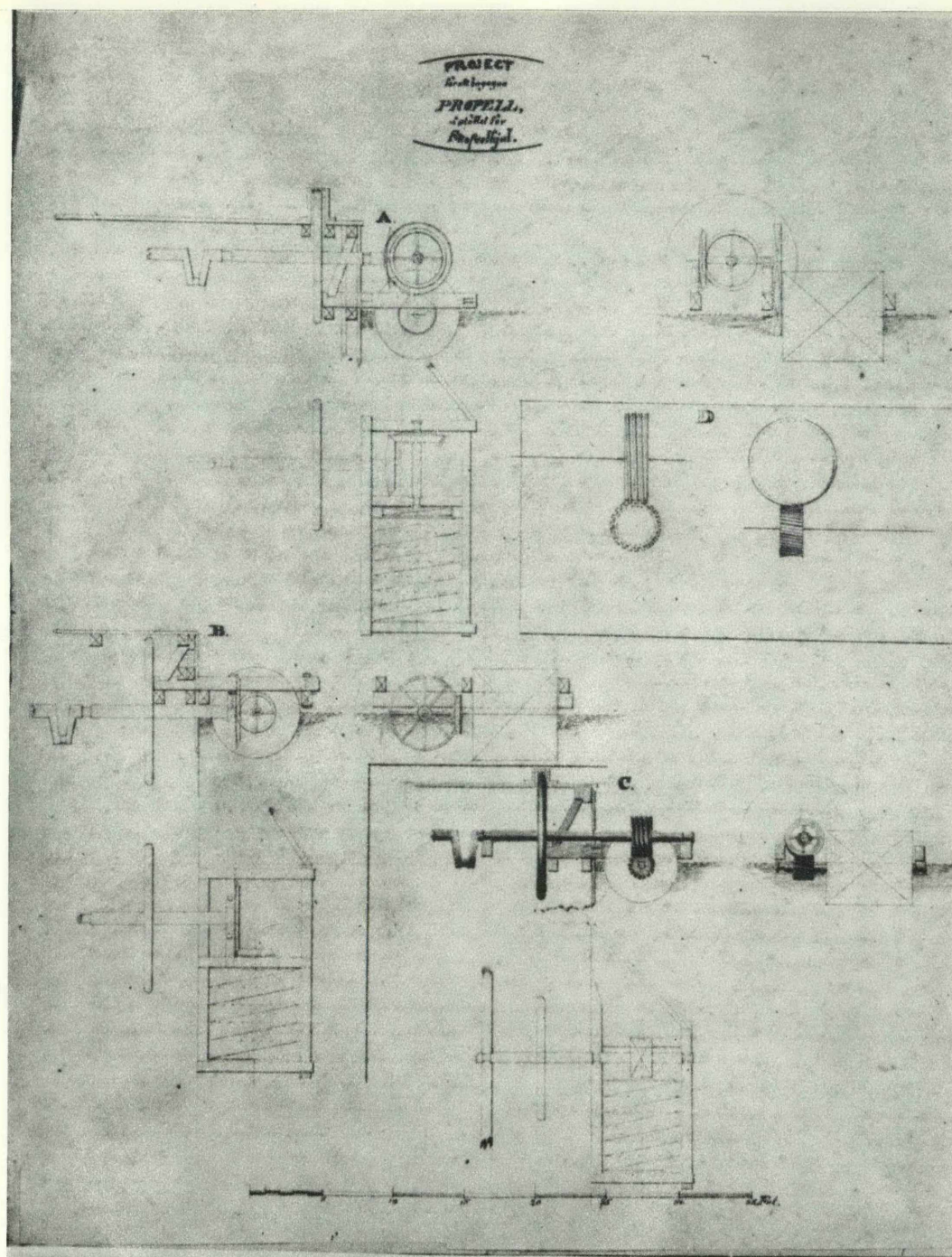
Графъ Карлъ Оселоровичъ! Пред-
ставленный Мнѣ вами отчетъ о со-

— По представленію Г. Главноуправ-
ляющаго Корпусомъ Горныхъ Ин-
женеровъ, Государь Императоръ,
въ 19-й день минувшаго Мѣсяца, Высочайше повелѣлъ: для опредѣлительнаго
основанія теоріи разысканія и
разработки золотоносныхъ раз-
сыпей въ Россіи, только важныхъ, назначить
две преміи по 2,500 рублей за луч-
шее по каждому изъ сихъ предметовъ
сочиненіе.

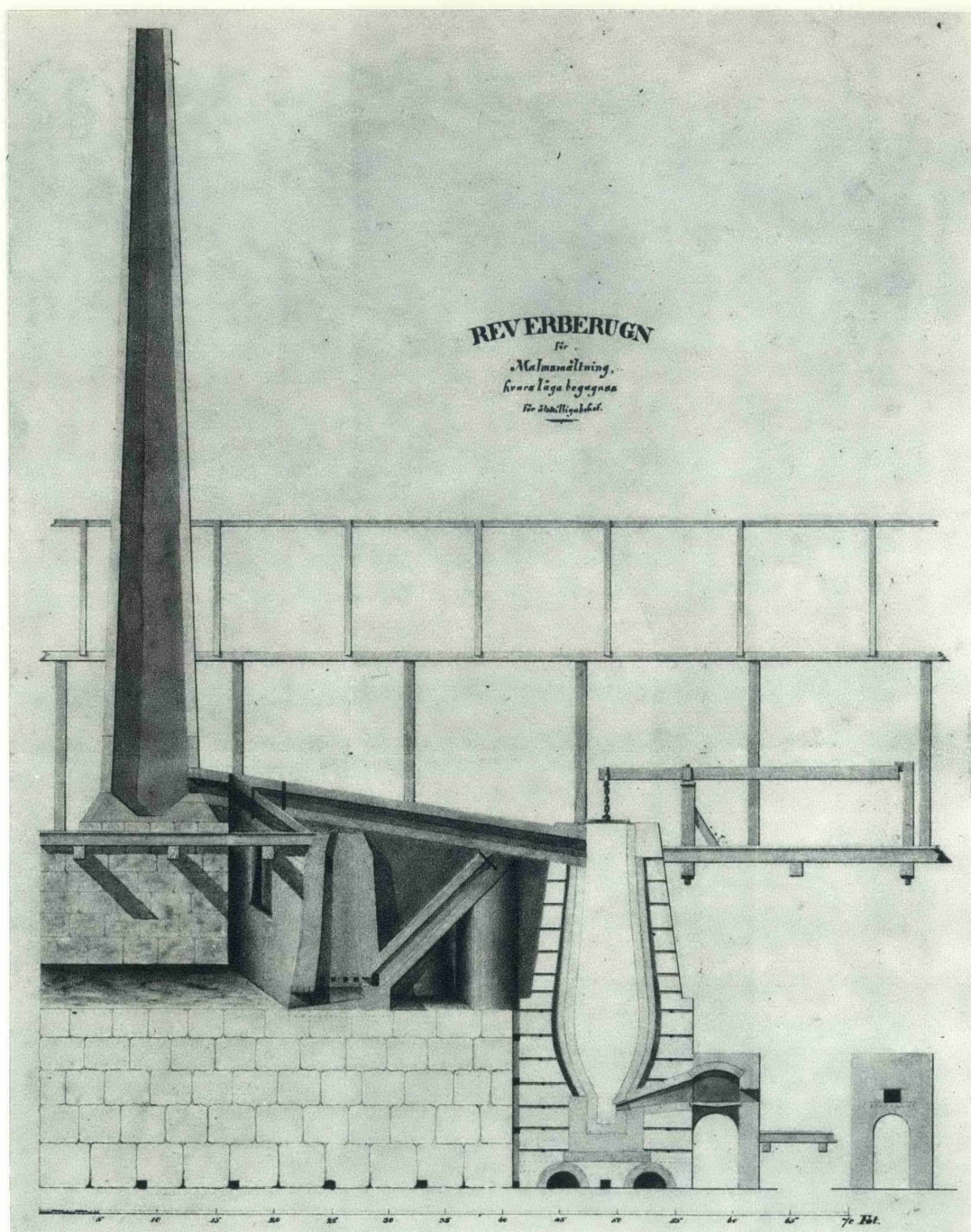
Сходно съ симъ, Ученые Комитеты

а) Теорію, или гипотезу образова-
нія золотоносныхъ разсыпей.
б) Отношенія къ онымъ формаций
и породамъ; напирякъ, указаніе породъ
и формаций, при которыхъ разсыпи
чаще встрѣчаются, и тѣхъ, при коихъ,
напротивъ того, мѣстности не могутъ.
в) Отношенія къ разсыпямъ топогра-
фическихъ мѣстностей, какъ-то: влія-
ніе на нихъ богатство, обширность, за-
леганіе золотоносныхъ пластовъ и т. п.
г) Развѣдку полезныхъ Платиновыхъ

Den ryska tävling, som Pedro Nisser deltog i, kungjordes i en tidning (Nordiska Biet) i S:t Petersburg den 23 oktober 1836. — Universitetsbiblioteket, Helsingfors.

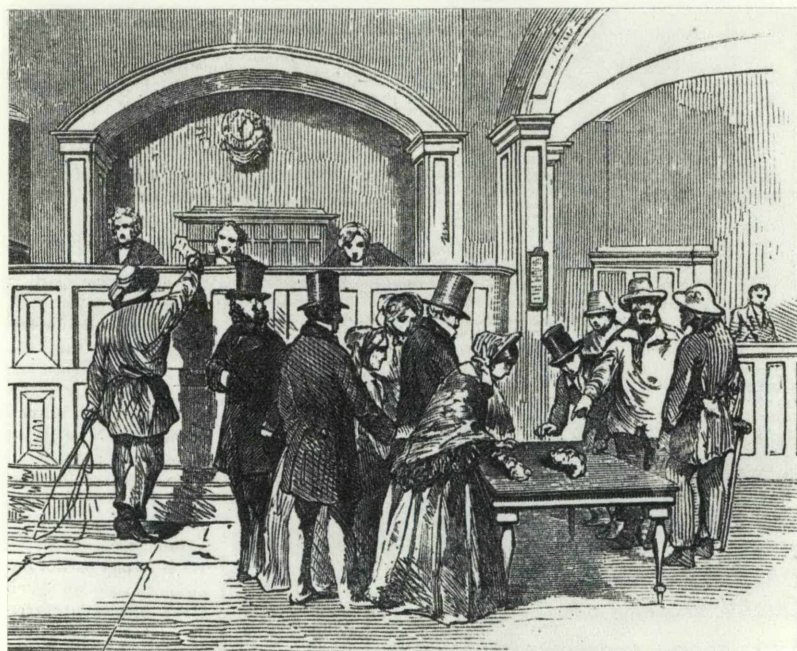
Konstruktionsritning av Pedro Nisser, bifogad det propellerprojekt, daterat Medellin den 25 februari 1847, som tillställdes greve Adolf Eugène von Rosen i patentsyfte. — Riksarkivet, Stockholm.

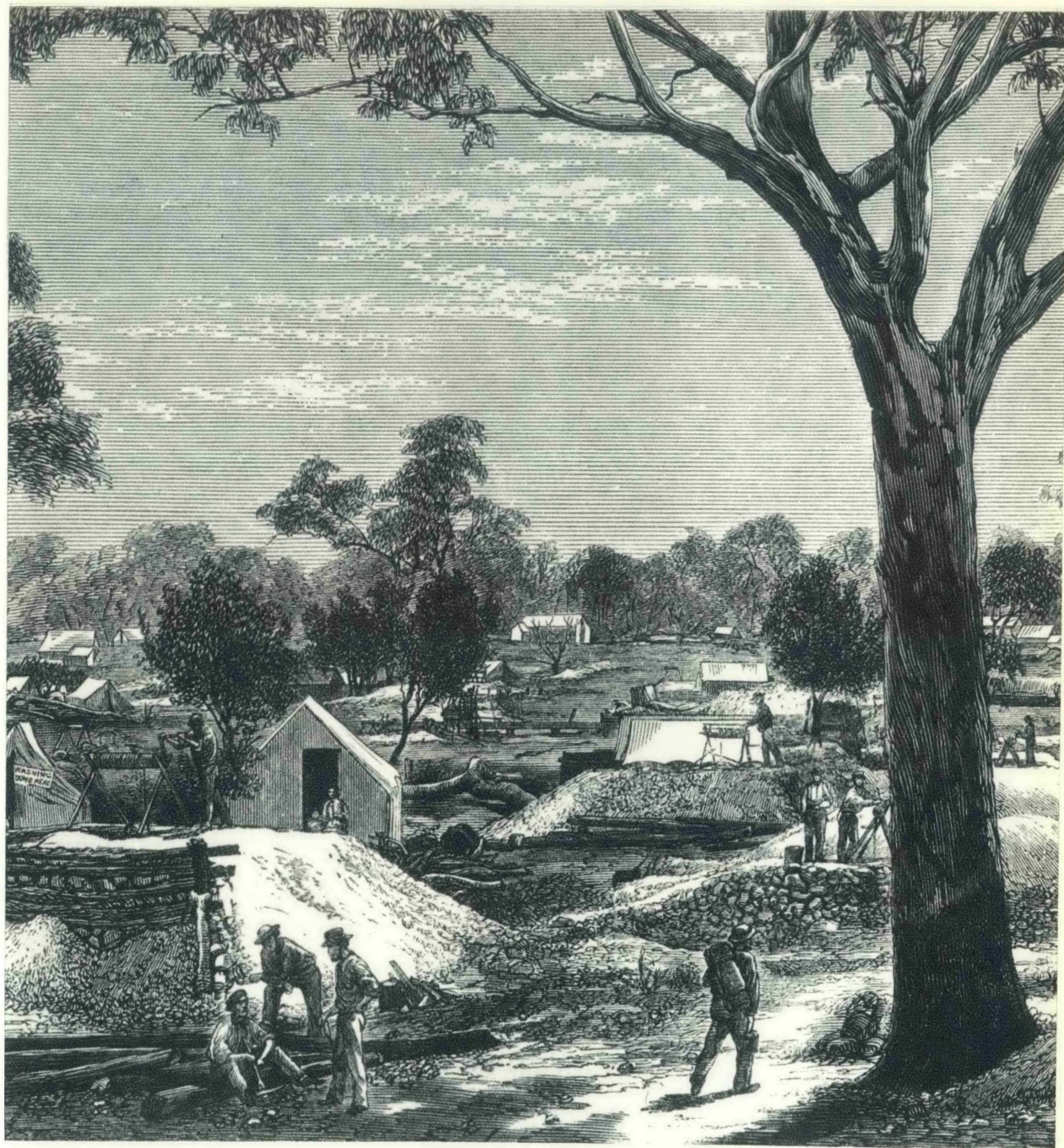
Pedro Nissers ritning till reverberugn för malmsmältning enligt beskrivning tillställd Jernkontoret i Stockholm och daterad Medellin den 15 januari 1847. — Jernkontorets arkiv: Avhandlingar.

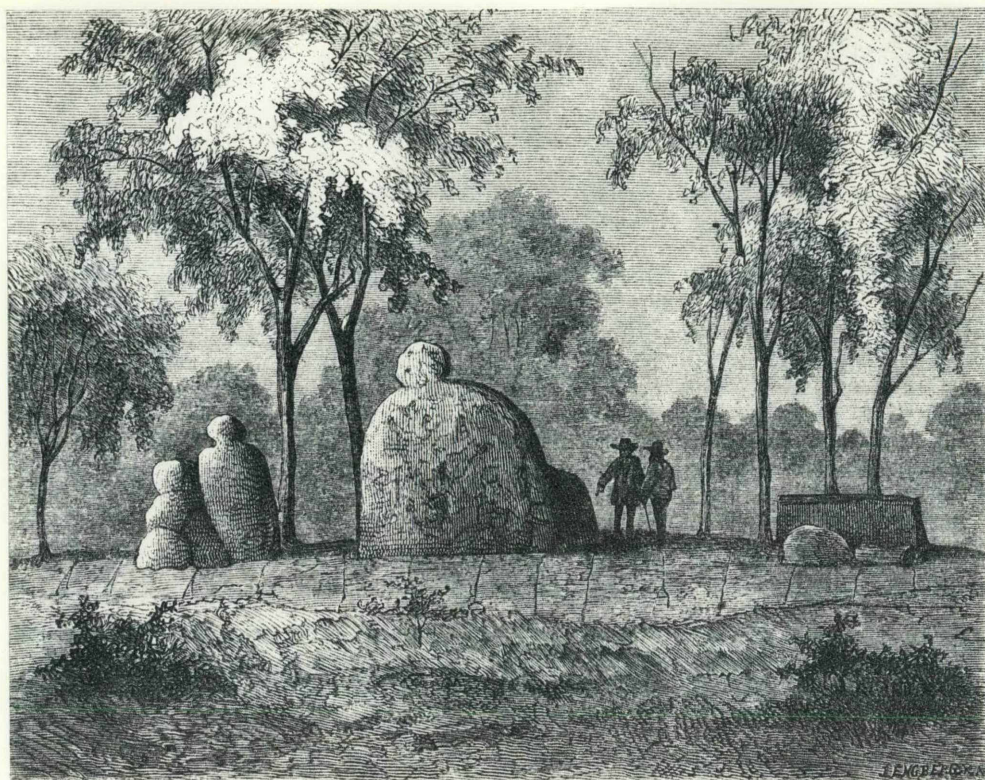
Guldvaskning i Porceflodens grusbädd, Colombia. — Träsnitt efter teckning av E. Bayard, som bygger på skiss av Saffray 1869 och först publicerades i Le Tour du monde 24, 1872. Reproducerat av Pedro Nisser 1877.

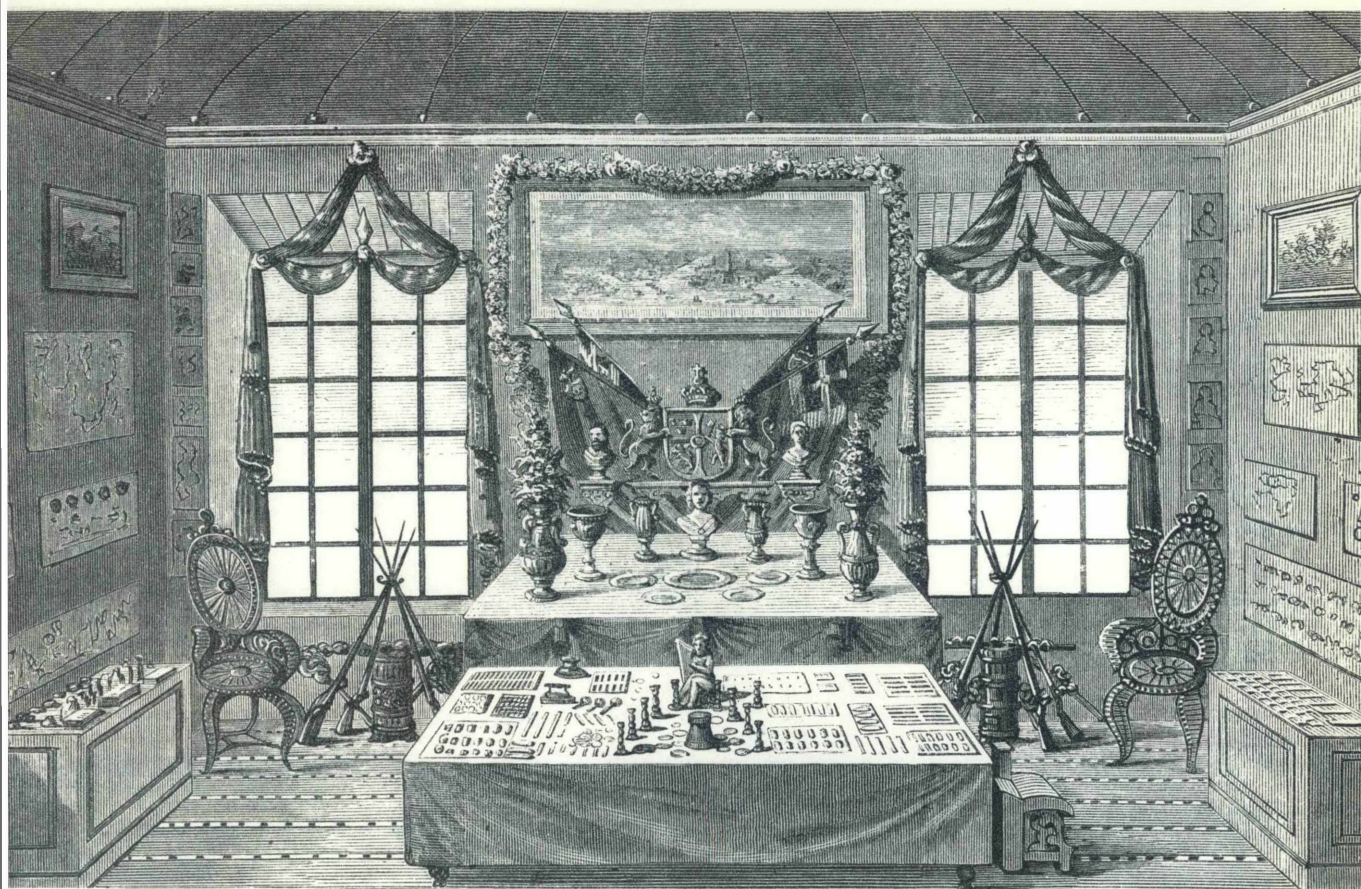
Utställning av guld nuggets i Victoria Bank i Melbourne. — Träsnitt i The Illustrated London News 1853.

Guldgrävarläger i Victoria, Australien, på Pedro Nissers tid. — Detalj ur träsnitt i R. Brough Smyth 1869.

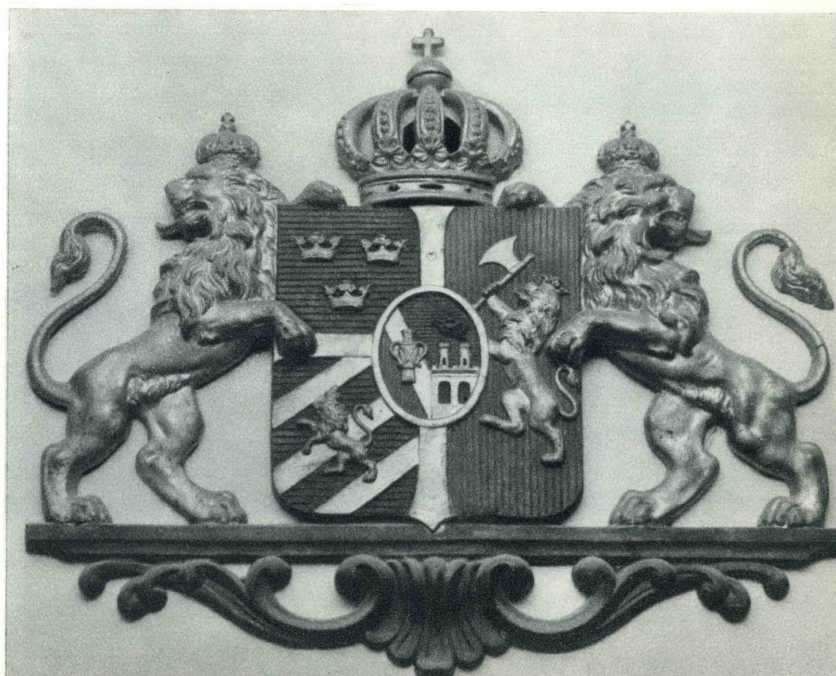

Raukar av kopparmalm vid Peak Downs i Queensland, 1862, året för fyndighetens upptäckt. — Träsnitt (efter teckning av Pedro Nisser) i Svenska Familj-Journalen 1877.

Interiör från största rummet i den svenska industriutställningen i Bogotá 1875. Föremålen var utvalda och ordnade av Pedro Nisser, som även tagit initiativet till denna utställning, den första svenska industriutställningen i Sydamerika. Beskrivning i texten. — Träsnitt i Ny Ill. Tidn. 1875.

Bolinders i Stockholm göt det svensk-norska riksvapen, kring vilket utställningens centralgrupp var ordnad. Detta exemplar, antagligen replik, i Tekniska Museet, Stockholm. — Foto: Olof Ekberg.

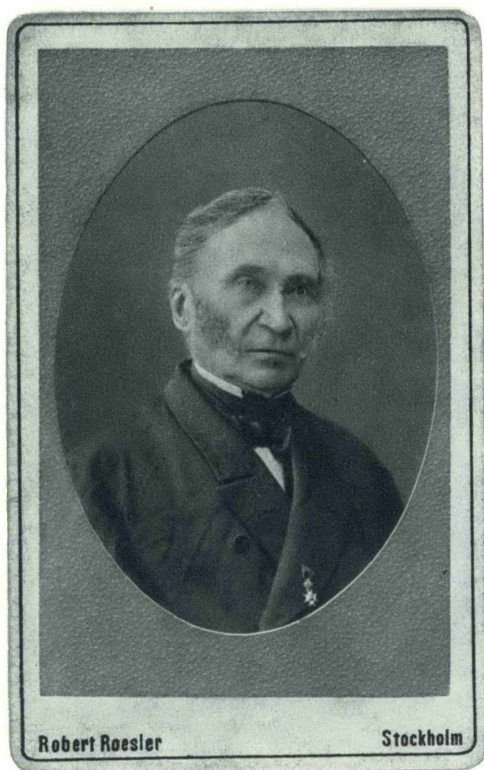
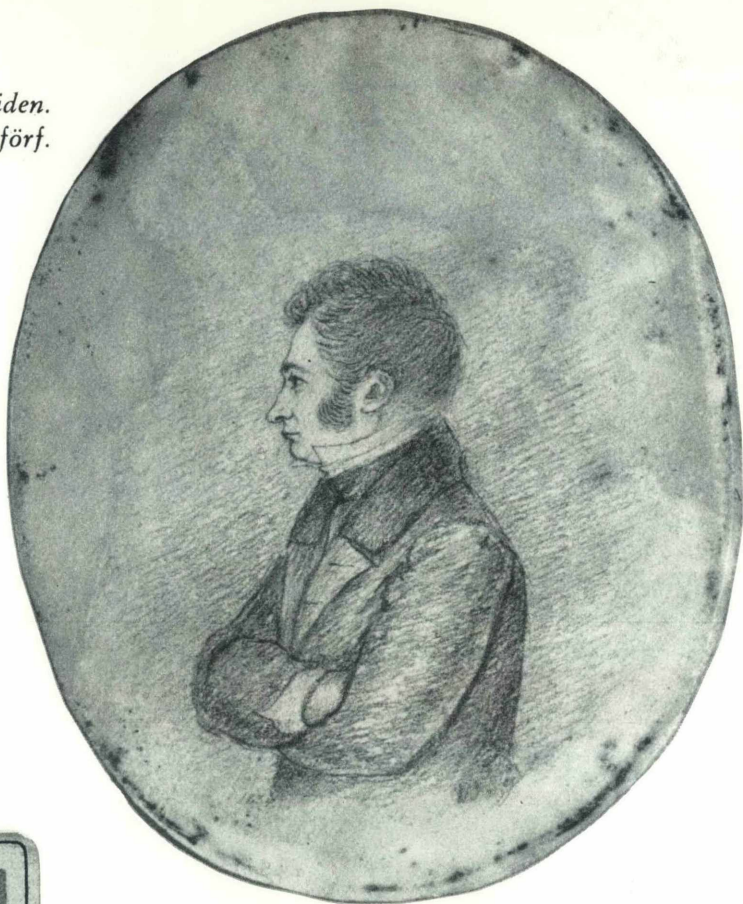

Pedro Nissers kreolska hustru, ANA MARIA MARTINEZ ARANGO (1812—1872), hjältinnan från slaget vid Salamina den 5 maj 1841. Porträtt i enskild ägo. — Efter foto i Rosa Nisser-Anderssons samlingar, tidigare reproducerat i hennes bok (1939), men där retuscherat.

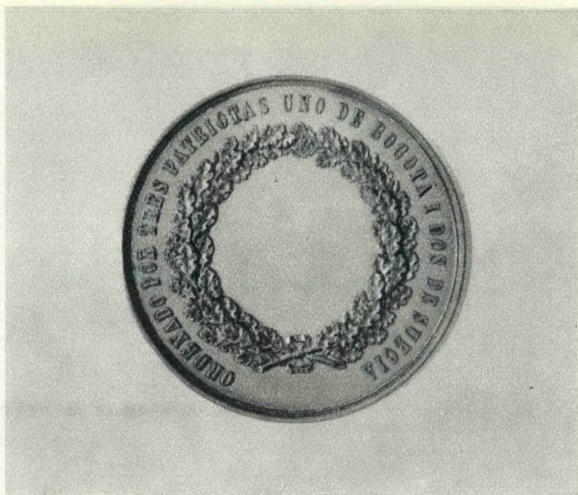

Maria Martinez »de» Nissers gravsten på Cemeterio de San Lorenzo (vanligtvis kallat Cemeterio de los Pobres) i Medellin. Symbolerna för tro, hopp och kärlek inom en lagerkrans på en marmorplatta från Claestorp, uppsatt av Pedro Nisser på våren 1875. — Foto Lennart Nisser 1962.

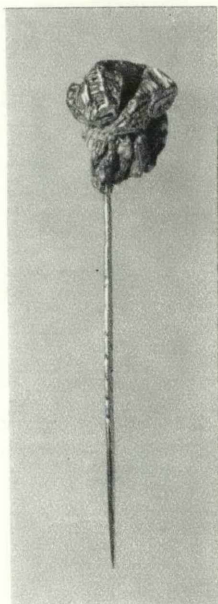
PEDRO NISSER *under Colombia-tiden.*
Blyertsteckning av okänd. Tillhör förf.

*Den 2 december 1876 lät Pedro Nisser
(»för första gången») fotografera sig i
Stockholm med Vasaorden på kavaj-
slaget. Fotot togs i dagsljus; i flera dar
hade man måst vänta på klart väder
för ändamålet. Tillhör förf.*

Den medalj, som den colombianske affärsmannen och patrioten jur. dr Nicolas Pereira Gamba lät göra i silver och brons till pristagarna vid den svenska industriutställningen i Bogotá 1875. Pedro Nisser fick inskriptionen godkänd av Vitterhetsakademin 1874 och bestyrde med graveringen hos A. Salmson i Stockholm. — Foto: Kungl. Myntkabinettet.

Pedro Nissers kråsnål (höjd 68 mm) med huvud av guld, och hans signetring med i stenen (karneol) ingraverat P. Dessa och andra minnesföremål tillhör 1962 fru Ingrid Martin, Ängelholm. — Foto: Olof Ekberg.

affärsman och också var gruvägare (Lövåsen, Tomtebo), och ett sändes bl.a. till Royal Society of Victoria.

Sen upphör uppgifterna om det stolta företaget.

Vad hände? Frågan måste f.n. lämnas öppen. Man tar väl inte allt för mycket miste, om man räknar med konkurrensen från nitroglycerin. I över 200 år hade krutet behärskat sprängtekniken — just då Nisser började sina förbättringar av det, var, honom kanske ovetande, Nobel på god väg att lösa frågan om nitroglycerinets praktiska utnyttjande; som kemisk förening var det känt sen 1846 (Ascanio Sobrero). Kampen mellan krut och sprängolja, som det ännu kallades, avspeglas i bergsvetenskapliga tidskrifter från dessa år kring 1865. Även nitroglycerinet hade sina bakslag, så vid explosionen på s/s European i nuvarande Colons hamn i Panama, då 50—60 människor omkom och skador vållades för ca 1 miljon dollars, och även i New York och San Francisco (se bl.a. Ausland 1866 24/7), men dess seger var säkrad. Nitroglycerin-Aktie-Bolaget hade bildats 1864. Dess tryckta broschyr från 1866 är en parallell till Nissers, med intyg som vittnar om fördelarna gentemot vanligt krut: ingen rökutveckling, snabbare explosion, billigare i drift. I mars 1865, samtidigt som Nisser började bli färdig med sitt krut, började nitroglycerin användas vid arbetena på sammanbindningsbanan under Södermalm i Stockholm (den som skulle förbinda Norra och Södra stambanan), och samtidigt experimenterade Pedro Nissers brorson, bergsnotarien Ernst Nisser, med nitroglycerin vid Tomtebo gruvor i Dalarna, såsom bolagsstämmoprotokoll 1865 14/3 i Godenius—Odelbergsska samlingen i Stockholms Stadsarkiv visa. Flera intyg från årets slut klargör, att intresset för det nya medlet gripit omkring sig och inte svikits.

Ännu en gång anar man tragik, när Nisser i sina självbiografiska anteckningar förbigår krutepisoden och bara skriver att »lifvet i Australien blef mer och mer mödosamt» och att »med yttersta möda *det nödvändigaste* kunde sammanbringas». Vad han levde av dessa senare år och var han levde är ännu okänt. Han ville återvända till Europa — Colombia är det ännu inte tal om — men saknade pengar.

Till Europa via Peru.

Av en slump erbjöds han plats som fartygsläkare på ett engelskt skepp från Melbourne till Callao. På nytt hade hans färdigheter på sidan om kommit till hans bistånd. Den irländska besättningens våld-

samma slagsmål gav honom göra. Efter några veckor i Lima, där svenske konsuln skaffade honom plats som läkare på ett svenskt guano-fartyg till Dunquerque, gick färden vidare, närmast till Chinchao-öarna, i departementet Ica, utanför Perus kust. Här passade han på att för egen del undersöka de 150 ft mäktiga guanolagren och fann dem bestå av rester av miljarder sälar (37). I början av 1871 anlände han över London till Sverige, utfattig, utan ens det falska hopp, som 1834 hade bländat.

Sverige (1871—74).

Pedro Nisser var 71 år nu, och för släkten bör han ha tett sig som något av ett problem. Det tycks ha varit brodern Samuel, det blida f.d. krigsrådet, som närmaste tiden tog honom om hand. Motivet för resan till Sverige är oklart. I Colombia framlevde ju hustrun sina år och om henne har han alltid yttrat sig med värme och uppskattning. Vad hoppades han av framtiden?

Än en gång och storartat kom slumpen honom till mötes, och den största framgången i hans liv randades.

I oktober läste han i tidningarna om den colombianske patrioten och affärsmannen jur. dr Nicolas Pereira Gamba (1824—1902), som i juli kommit till Sverige på affärsresa och nu var på väg hem. Nisser såg sin chans, tillskrev honom med upplysningar och erbjöd sina tjänster »om en handelsförbindelse skulle komma ifråga mellan de för hvarandra ännu nog främmande länderna». Pereira gav honom i uppdrag att till Bogotá sända svensktillverkade verktyg av colombiansk modell enligt ritningar Nisser medfört. De sändes i juli 1872 genom colombianske konsuln grosshandlaren A. A. Fröding i Göteborg och hade framgång. Han kopplades nu (1872—73) liksom Fröding in på frågan om kostnader, arbetskraft m.m. för ett tekniskt-agrikulturellt läroverk i Bogotá enligt förebild av Chalmers i Göteborg men lämnade sin andel av uppdraget till Handelstidningens redaktör S. A. Hedlund. Han anförtroddes också ett par andra av Pereiras projekt: kostnadsförslag till fyra postångare på Magdalena (Keiller i Göteborg lämnade senare ett) och på en järnvägsanläggning vid övre Magdalena och en kabelbro över floden vid Honda. De senare kontrakterades i England, då svenska firmor var fullt sysselsatta av de inhemska järnvägsföretagen. Han gjorde också en (tryckt?) priskurant på svenska och spanska rörande svenskt manufaktursmide. Det var gamla toner.

Sitt stora lyckokast gjorde han 1872, när leveransen av smidena lyckats. Han föreslog Pereira en svensk manufaktur- och industriutställning i Bogotá. Pereira accepterade.

Nisser hade kanske hoppats att på detta sätt kunna ta sig till Colombia och återse hustrun, även om hans närvaro där för utställningen länge var formellt oavgjord. De kom dock aldrig att träffas mer. Den 18 september 1872 avled hon, inte fullt sextio år gammal, i Medellin och begrovs på Cemeterio de San Lorenzo, även kallad Cementerio de los Pobres. Nyheten nådde Nisser i december och från Eskilstuna, där han börjat förberedelserna för utställningen, sökte han få till stånd den minnesruna, som efter många besvärligheter äntligen trycktes halvtannat år senare. I sammanhang med dessa försök donerade han hustruns tapperhetsmedalj från kampen vid Salamina och även tidigare nämnda arkeologiska föremål till Statens Historiska Museum, och han ställde också i utsikt att skänka museet en replik i silver av den statyett han avbildat i en av sina australiensiska skrifter (13): en indian som höll en lerklump i näven, en allegori, som skulle föreställa civilisationens första stund. Repliken gjordes hos A. Salmson i Stockholm och var färdig i september 1873, men var den hamnat har ännu inte kunnat utrönas. Obekant är också var originalet finns. Jag har förgäves sökt spåra det i Melbourne. 1860 lovade Nisser att skänka det till Royal Society of Victoria (13: end. i sep.-uppl.) men där har det inte kunnat anträffas.

Efter sin namnteckning satte han under dessa år någon gång ett »M.E.». 1834 hade det fått betyda den självtagna titeln Mining Engineer. Nu betydde det Medical Electrician. I Sverige hade Nisser i tre fall, obekant under vilka omständigheter, fått »visa Electricitetens Underbara verkan, NB då den användes på rätta sättet, medelst vatten af tillbörlig värmegrad» (brev t. H. Wieselgren 1873 29/6, KB). Han säger att han »var bland de få som practiskt bevisade nyttan af Fluidum-electricum» och är kritisk mot det motstånd han funnit: »vi äro senfärdiga att antaga s. k. nymodiga Kurmetoder — och tid fordras för att öfvervinna 'allmänna' ide[e]rna om Electricitetens gagn, inom de s. k. framstående Esculaperne, såväl här som i andra länder!» (anf. brev). Det finns ingen anledning betvivla, att han kunde visa upp några lyckade kurer. Den elektriska strömmen har en suggestiv effekt, som är av värde särskilt vid neuroser och som i vissa fall kan åstadkomma underverk. Nisser hade nog en del förutsättningar för att utnyttja denna och med framgång ge vad

som av nutidens läkare uppfattas som suggestionsbehandling. Att han som var tekniskt inriktad försökte sig på elektroterapi, på modet vid denna tid, är inte svårt att förstå. Det förtjänar måhända nämnas, att Berzelius, som Nisser känt och högt beundrat, i sin ungdom var »gnisterdoktor» vid Medevi brunn och sedermera i sin gradualavhandling behandlat »De electricitatis galvanicae cel. Volta excitae in corpora organica effectu» (1801). Den bör Nisser ha känt åtminstone genom Sefström. Att han »var bland de få som practiskt bevisade nyttan af Fluidum-electricum» är emellertid ett orimligt påstående. Det fanns redan vid den tiden talrika bevis.

Detta är det sista f.n. kända exemplet på hans livslånga, ihärdiga medicinska intresse. Allt mer tog utställningen hans krafter i anspråk.

Förberedelserna krävde resor, och den gamle mannen började på senhösten uppsöka även andra orter än Stockholm och Göteborg samt Eskilstuna, där han gång efter annan hållit till hos ungdomsvännen Theofron Munktel. Han besökte Norrköping, där konsul A. J. Thunström särskilt hjälpte honom, och efter mellanspel i Stockholm fortsatte han med båt till Kalmar och skjuts till Karlskrona och fängslades där särskilt av Galvaniserings AB (kapten H. Starck), landets första och enda och Europas tredje anläggning i sitt slag. Takplåten därifrån kunde enligt expertisen hålla i ett sekel. Han fick prov av hattar och exportöl och av produkter från Lyckeby järnverk. Han besökte Borås, Huskvarna (vapenfabriken), Torshälla och Sälboda bruk. I övrigt arbetade han per korrespondens. Förberedelserna så långt finns delvis beskrivna i tryck (28, 29). De fasta punkterna i företaget var, förutom Pereira, konsul Fröding och S. A. Hedlund, vilken blev något av en vän. Mot slutet av 1873 lät Nisser för utställningens konsignatörer litografera en karta över Colombias kust och segelbara floder (27), en kopia av samma slag som medföljde hans skrift 1834 (2). Den levererades på nyåret 1874. Hösten 1873 lät också Fröding & Co. trycka en broschyr om den blivande utställningen, vari angavs att föremålen skulle sändas till firman den 15—25 april följande år och att »frakten till Göteborg och omkostnaderna der garanteras i hvarje fall». Nettoprovenyet av försäljningen (i Bogotá) efter utställningens slut skulle ställas till avsändarnas förfogande.

Den 12 februari 1874, berättar Upsala-Posten, besökte Nisser (som nu fått den fiktiva titeln doktor, som han sedan skulle komma att behålla) den på Uppsala Gille anordnade »Utställningen af husslöjds-

och industrialster» (24/1—14/2), som anordnats av hushållningssällskapet och stadens fabriks- och hantverksförening och som fått sin rangställning fastslagen genom besök av Oscar II. »Född svensk inlät sig hr N. i samtal med flere af hrr utställare», heter det i tidningen, som uppmanar de goda uppsalaborna att delta i exportdriven. Gahns kemisk-tekniska fabrik och Feiths konditori hörde till dem som lystrade och fick småningom silvermedaljer. Om Colombia berättade Nisser för tidningen att »ännu tillverkningen af äfwen de simplaste industrialster saknas» — längre hade utvecklingen inte kommit. På våren 1874 reste han till Malmö, Halmstad och Göteborg. Det är ovisst om han den 12 maj var med vid ceremonierna på 100-årsdagen av Samuel Owens födelse, då minnesvården på Norra kyrkogården och minnestavlan på Kungl. Myntet avtäcktes och alla fartyg vid Stockholms kajer flaggade. Den 11 juli avgick huvudparten av utställningsföremålen från Göteborg över Hamburg till Bogotá, 121 kollin utom järn och stål. Resten följde i oktober. Alla transporter m.m. bekostades av Pereira. Än en tid måste Nisser, som alltmer led av en leversjukdom, flacka landet kring för att driva på konsignatörerna och då och då måste han inta sängen. Liksom förr ibland sökte han sig till Theofron Munktell på Forsbacka nära Eskilstuna för att sköta hälsan, innan den långa resan anträdde.

Colombia (1874—75).

I mitten av september reste Nisser från Göteborg över Fredrikshald till Hamburg och därifrån med s/s *Vandalia*, en 1900-tonnare tillhörig Hamburg—Amerika-linjen, via St. Thomas, Curaçao och Colon till Sabanilla, där man ankrade den 1 november. Vilken förändring sen 1834, då man hade kallat 1200-tonnaren »Perth» för »jättelik»! Den 25 september, två dar efter avfärden från Hamburg, förordnades Nisser till svensk-norsk honorärkonsul vid det samtidigt upprättade konsulatet i Bogotá med distrikt omfattande Colombias förenade stater (inkl. Panama). Nisser, som nu även officiellt tituleras doktor, hade före avresan haft audiens för Oscar II och diskuterat både utställningen och en blyglansförekomst på St. Barthelemy, väl också konsulatet. Utnämningen var väl närmast en uppmuntran för utställningen och ett stöd. Särskilt betungande blev inte tjänsten. Konsulatarkivet är visserligen skingrat men de få skrivelser som väx-lades med Utrikesdepartementet gäller mest sigill och flagga, förslag till vicekonsul i Panama, och så förstås utställningen. När den var

över fick Nisser tjänstledighet för återresa till Sverige. Här tog han avsked, som beviljades den 15 december 1876. Pereira blev hans efterträdare.

Fullmakten nådde honom i december i Bogotá. Dit reste han från Barranquilla först med ångbåt till Honda, red sen mulåsnor och möttes i Facativá av Pereiras speciella diligens.

Lokalfrågan för utställningen skulle först lösas. De 7—8 klostren var upptagna av publika verk och en skola, och Nisser fick beväpna sig med en Jobs tålamod, där han gick och längledes. Det blev till sist två rum i Pereiras egendom i Paiba väster om staden. Bogotá hade föga förändrats sen 1853, då han sist var där, regeringsbyggnaden vid Plaza Bolivar, som förra gången var grundlagd, var bara till en del uppförd, och gatorna var lika smutsiga och stinkande som då.

Den 12 februari 1875 öppnades utställningen med hälsningstal av Nisser (30, 31) och svarstal av republikens president señor Santiago Perez. Även Nicolas Pereira Gamba talade. Enligt Nisser vajade den svensk-norska flaggan för första gången över huvudstaden.

Ceremonin blev på sätt och vis höjdpunkten i Pedro Nissers liv. Det var hans initiativ. Han ensam hade arbetat för konsignationernas insamlande. I årtal hade han frestat sina krafter. Nu hade han kommit till Colombia som konsul. Han hade lyckats.

Visserligen var det ingen »stor» utställning, som Rosa Nisser säger. Den omfattade bara två rum. Via utrikesstatsministern sände Nisser en teckning till Sverige och den återgavs i S. A. Hedlunds anonyma presentation av utställningen i Ny Illustrerad Tidning 1875. Den finns också i Ikarus 1942 (utg. av Tekniska Museet, Stockholm) och i Paullins bok 1951.

Bilden föreställer det största rummets ena hälft. Huvudgruppen har byggts upp kring det svensk-norska riksvapnet i bronserat gjutjärn från Bolinders. Ett exemplar, antagligen replik, finns i Tekniska Museets samlingar. På båda sidorna om vapnet stod kungens och drottningens porträttbyster i parian från Gustafsberg, och framför vapnet hade Berzelii bröstbild placerats. Carl XII och ärkeängeln Gabriel hade förhinder: de hade skadats under transporten från Sverige. Bakom kungaparet var de svensk-norska och colombianska flaggorna draperade och ovanför hängde Mankells panorama över Stockholm 1871 i en björkram. Allt detta var omramat av en tjock konstgjord murgrönsslinga från vas till vas på sidan om kungligheterna.

Demoiselle Hulda Sofia Hebbe i Stockholm svarade för två stora »mästerligt gjorda» och allmänt beundrade buketter av artificiella blommor, till stor del svenska (blåklint, smöblommor, liljekonvaljer). De hade placerats i två större vaser i blått och guld. Och framför Berzelius, dock inte på bilden, stod »en ytterst grann frukt-korg af parian med artificiella äplen, plommon, körs- och andra bär — en pomerans; allt beundrat för det fullkomliga utförandet», heter det i Nissers brev till Hedlund. Gjutjärnsstolar stod i hörnen av rummet. Mellan dem och centralgruppens bord var Huskvarna gevär kopp-lade. På väggarna hängde bilder för skolbruk och fru Jenny Platins akvarell »Paisage de invierno». Fröken A. Plageman i Karlskrona hade bidragit med oljemålningar av blommor och frukter. Det var för Nisser en erinran om den bortgångne kamraten i 1824 års krets.

Vad som egentligen överraskade Pereira och utställningens många sakkunniga besökare från Colombia, Nordamerika, England och Frankrike var främst de provknutar av kallt järn ($1\frac{3}{4}$ tum), som bevisade den svenska varans seghet och homogenitet. De kom från Sälboda bruk och hade tidigare varit på världsutställningen i Wien 1873. De artistiska arbetena i parian och porslin var liksom järn-proverna okända i denna del av Sydamerika. En mindre ringklocka av metall med vacker klang, utförd av F. M. Bergholtz i Stockholm, vann mycket bifall. De finare stålarbetena från Eskilstuna Manu-faktur-AB, med guldteckningar som inte ansågs kunna eftergöras i England, beundrades. Kläden (från Ströms AB), bomull och trikså-varor från Norrköping hörde också till det särskilt uppmärksam-made. El Gazeta Constitucional de Bogotá hade i aprilnumret en lista på de företag som särskilt väckt intresse. Andra listor finns i Nissers brev till Hedlund och i hans tryckta redogörelser (32—35). I tid-ningsartiklarna finns förteckningar på utställningens 80 medaljörer och 4 hedersomnämmanden. Pereira lät för 700 kr. iordningställa silver- och bronsmedaljer, som graverades av A. Salmson i Stock-holm och vars inskriptioner Nisser fick godkända av Vitterhetsaka-demin innan han for (prot. 1874 19/8 § 334). De tycks vara de medal-jer från Colombia, som Rosa Nisser säger att arrangörerna fått. De utdelades jämte diplom och tryckt cirkulär genom konsul Fröding i Göteborg efter den 1 december 1875.

Åtskilliga av artiklarna såldes, men Pereira konstaterade att Nisser, som gjort urvalet, inte var affärsman, och som helhet gjorde Pereira en förlust om 6 917 kr. på sin altruistiska aktion. Nisser nämner

själv (35) de företag och företagare, vilkas artiklar var lättsålda och som även fick nya beställningar:

Eskilstuna Jernmanufaktur AB, Stridsberg & Björck, Torshälla, C. V. Heljestrand, Eskilstuna, Göteborgs Mekaniska Verkstad, Brukspatron Chr. Sahlin sr, Kristinedal (Dalsland), N. P. Linderberg, Landskrona, F. M. Bergholtz, Stockholm, C. A. Hanner, Mora, och Drufvefors AB, Borås.

Innan Nisser lämnade Colombia hyllades han av Pereira i dennes tidning *El Boletim Industrial* och därvid yttrades bl.a. följande om Sverige och svensk industri; det var det Sverige i vars huvudstad — fast Pereira inte nämner det — elva vargar rapporterades stryka omkring samma dag som utställningen i Bogotá öppnades:

»Det gifves i hela vida världen — vi upprepa det för hundra gången — intet land mera framstående än Sverige. I detta land, der man förstått att ordna folkundervisningen med verklig framgång, der jernet förädlas och bearbetas med största fullkomning och noggrannhet i afseende å Bessemertillverkningen, der ångfartyg tillverkas helt och hållet af Bessemerstål, der man sträfvar oförtrutet framåt i all andlig och materiell utveckling; i detta land, som har blott fyra millioner inbyggare och blott två större städer, Stockholm och Göteborg, der dock industri finnes utbredd öfver hela landet, der äfven städer och köpingar med mindre än 2,000 personers befolkning ega sin gasbelysning och der man ej träffar en vallflicka på 10 år, som ej kan läsa och skriva — der är det som vi skola uppsöka våra lärare i slöjd och framför allt praktiske män för behandling af våra järnmalm.» (Övers. av S. A. Hedlund i GHT 1875 3/11.)

Så tillvida var allt gott och väl. Goodwill hade skapats. Men utställningen var likväl mest »en märklig stormsvala», som M. Mörner uttryckt saken (*Hist. Tidskr.* 1961). »Det ligger i framtidens sköte huru vida något större affärslif häraf kan uppstå» skrev S. A. Hedlund i *Handelstidningen* den 3 nov. 1875, »men *det* är vunnet, att en handelsförbindelse . . . nu blifvit verkliga knuten. Det bör kunna vara af nytta för Columbien, hvars ofantliga rikedomar ännu hvila i jordens och bergens sköte, af brist på rörliga kapital, industri och samfärdsmedel, samt för Sverige, hvars *jern* är det guld, som Columbien i första rummet tar för, och hvars näringsalster man der är böjd att föredraga framför både Nordamerikas och Englands, derifrån de förut hemtats.» Export på Sydamerika hade varit före i Jernkontoret den 3 maj 1875 efter en framställning från beskickningen i Paris, som anförde nyheter om förbättrade utsikter genom exporthamnar och exportkontor, men tanken fick vila. Den svenska handeln på Sydamerika nådde först vid sekelskiftet så stor omfattning att man kan tala om ett genombrott. Pedro Nissers roll var flöjtspelarens vid morgonrodnadens portar.

Nisser lämnade Bogotá när utställningen väl var i gång (den 16 februari) och reste till provinsen Antióquia för att hälsa på anförvanter och sätta upp en marmorplatta från Claestorp vid hustruns grav. Också var det guldets, som oemotståndligt drog, trots erforderliga strapatser, Porceflodens guldförande grus. Tidsuppgifterna stämmer dåligt: »Efter 17 dagars resa från Bogotá, med mulåsa och häst», heter det, »anlände jag till Guyabal — .1/2 dagsresa från Tacamocho — d. 19 Mars.» Ännu var metoderna primitiva. För vattenuppfordringen användes ett vattenhjul (24 ft diam.), 4 pumpar (10 tum diam.), 2 handpumpar och därtill 10—12 arbetare, som använde vaskfat för samma ändamål. Nisser gjorde kontrakt om framtida arbeten igen. De skulle finansieras i England och Sverige. I slutet av mars kom han till Medellin, där gamla patienter gladde honom med sin uppmärksamhet, och var vid mitten av juli åter i Bogotá. Han var nu försedd med uppdrag att i Sverige skaffa två smeder till den nya slöjdskolan i Medellin, som undervisade 70 elever och som också tycks ha fått sina smeder genom Jean Bolinder. Den nötta plånbok, som Riksarkivet äger (Ms. 235), är en gåva av Pereira Gamba den 26 juli och betecknar utställningsaffärernas colombianska final.

Sverige (1875—78).

Återresan till Sverige blev sedan fördröjd. Den 19 september reste han med s/s Caledonia från Barranquilla och kom efter uppehåll på Jamaica och i Baltimore till Liverpool den 22 oktober. Handelstidningen saluterar den 3 november hans återkomst till Göteborg. Den 1 december blev han riddare av Vasaorden.

Till tidens sed hörde kollationer med festtal och storsvenska haranger när industriutställningar hållits. Fabrikörerna i Eskilstuna med vännen Munktel i spetsen inledde i november, och skålar dracks för Nisser, Pereira och deras svenska medarbetare. Eskilstuna Tidning kom med ett offentligt tack och var stolt över stadens förbindelse med det avlägsna landet. Tredjedag jul firades han med en middag i Norrköpings stadshus av industriidkarna där. Man talade om att andra industriländer som Belgien och Schweiz bemödat sig om att etablera handelskontor i sådana avlägsna trakter och att Nisser borde vara ett föredöme för Sverige. Den 20 januari 1876 kallade några av Stockholms utställare och industrins vänner till en fest på Hotel Rydberg, där ca 50 personer hyllade honom och Frans Hed-

berg läste en dikt till hans ära — den trycktes anonymt. Den var storsvenskt bombastisk och troskyldig på en gång och har inte på någon punkt något bidrag av värde till hans karakteristik, men särskilt slutet måste ha varit plåster på sårn för den gamle:

»En lefnadsbragd som din så fager
Ej glömmas skall, var viss derpå!
Och landsmäns tack — se der den lager,
Som trygg du hvile ut uppå!»

Före avresan till Colombia 1874 hade han i audiens hos Oscar II sökt få uppdrag att undersöka en blyglansförekomst på St. Barthelémy och därmed få ett resebidrag. Saken var före i skriftväxling med statsministern för utrikes ärendena men förföll. Det projekt han nu, 1876, bearbetade i Sverige angående guldutvinning i Porcefloden, »Antióquias Pactolus», gick samma väg. Han sökte pengar till förbättrade pumpverk, som skulle utvidga fördämningen och öka avkastningen. S. A. Hedlund, som han ställde sitt hopp till, sa den 30 september 1876 vänligen nej. »Den som under 50 långa årtal endast mött felslagna . . . hopp borde ej finna sig modfälld», suckar Nisser efter att dock ha undantagit den obestriddiga framgången i Bogotá. Han konstaterar med en gliring åt bergoljeborrningarna i Dalarna, som börjat 1867 och som ändade i stor besvikelse (»ett dylikt narrspel»), att »orimliga speculationer vinna uppmärksamhet framför på god grund framställde förslag», varför han bör »undergifvet emottaga ytterligare prof på ett oblitt öde». Artikeln om guldet i Svenska Medborgaren (36), som också behandlar Porce, tillkom i samband med försöken att få en biografi om Pereira införd i den tidningen, efter andra försök. I sammanhang med förhandlingarna om Pereiras biografi hade han anmodats låta fotografera sig, och så tillkom det enda kända fotoporträttet av honom från Sverige-tiden. Året efter ritade Georg von Rosen, Adolf Eugène von Rosens son, det kända porträtt, som Erik Wettergren (1919), Bolinder (1926), Rosa Nisser (1939), Swärd (1949), Paullin (1951), Jaramillo (1960) och Wassén (1961) avbildat.

Från året 1877 vet man i övrigt mest, att han tidtals var sjuk och att han skrev några uppsatser, bl.a. om sitt misslyckade försök att förvärva prov av meteorjärnet vid Cranbourne utanför Melbourne 1860 (38). Det är en anspråkslös historia om hur han blev förekom-

men av ingenjör A. T. Abel, som han tidigare samarbetat med och som han råkat informera. Han ger äran åt den som äras bör och tecknar avslutningsvis ned en etnologisk tradition han fått av värdshusvärden i grannskapet: i gamla tider brukade australnegrer samlas på platsen, ha sångare utplacerade kring meteoren medan deras anförare satt på blocket och slog takten med en annan sten. Nissers lilla skrift har aldrig kommit med i litteraturen om de kända och särskilt på 1800-talet omdebatterade Cranbourne-blocken varifrån mineralet edmondsonit beskrevs och av vilka exemplar finns i British Museum och i National Museum, Melbourne. Den visar egentligen hur svårt det varit för en ensam man att utan resurser uträtta något i ett främmande land, där andra intressegrupper opererade. Skriften trycktes i Geologiska Föreningens i Stockholm Förhandlingar och tillkom det år A. E. Nordenskiöld var ordförande i denna förening, som Nisser inte tillhörde. Kanske hade Nordenskiöld inspirerat. Gemensamma meteorjärnsintressen hade de haft åtminstone en gång tidigare. På nyåret 1872 hade Nisser första gången tagit kontakt med Nordenskiöld för att rapportera och diskutera om varjehanda. Han hade bl.a. på väg till Stockholm ännu en mineralsamling åt Riksmuseet och polerskiffern från Samaná (jfr ovan) hoppades han eventuellt kunna utnyttja kommersiellt. Han glömde en del och skrev därför dagen efter (den 4 januari) ett brev med bl.a. en viktig iakttagelse från Riksmuseet:

»Vi[d] beseendet af en større stuff af 'Grönländska meteoriterne' blef jag öfverraskad att finna en nog intime blandning af *basalt* med meteorjernet — ! — Att denna basalt-art är af den man träffar vid Fingals-grottan, tycktes tämligen gifvet . . . Då jag emedlertid fann den med meteoriten införlifvade 'prismatiske' *basalten*, kom en flygtig tanke med sitt *frågetecken* —: månne det på Grönland funna främmande förhållandet, mellan de tvenne olika ämnena, må ge anledning att rubba den hittills rådande teorien om meteorjernet ursprung? — . . . H! Professorns tanke skall med nöje erfaras.»

För Nordenskiöld, som 1870 funnit blocket vid Ovifak på Discoön och s.å. i en av akademins publikationer tolkat det som meteorjärn och som mindes det ståhej, som just på den grunden förekommit vid blockets hemtransport, var Nissers iakttagelse helt visst inoppor-tun. Det är sen, så vitt bekant, tyst om saken. Den var en parallell till Rinks iakttagelse om en icke metallisk massa som »havde nogen lighed med Trap» på ett annat stycke järn från Grönland, men det kände Nisser inte till. Striden om ovifakjärnets kosmiska eller telluriska ursprung gick vidare, tills frågan 1941 slutgiltigt avgjordes i

den riktning, som Nissers försiktigt framförda iakttagelse pekade i: järnet var telluriskt och hade uppstått genom kontaktmetamorfos av ett stort block nickelhaltig magnetkis i smält, kolhaltig basalt som genom sin höga temperatur och kolet kommit magnetkisens FeS att dissocieras och ge naturligt nickelhaltigt råjärn [H. Löfquist och C. Benedicks i KVA Handl. (3) 19 (31)].

Kanske vistades Nisser någon del av året 1877 hos brodern William på Lövåsen i Stora Skedvi, där han enligt släkttraditionen var sjuk och kinkig och insisterade på att själv få tillreda mat på colombianskt vis, bl.a. genom att rycka huvudet av levande fågel. I denna miljö var han oåterkalleligen en främling och det har knappast blivit lättare, då han, den medellöse, 1877 fick uppleva hur bröderna tävlade med Oscar II med en donation av 30 000 kr. till Uppsala universitet och hur brodern, som med ett snett leende betraktade Pedros luftiga projekt, fortsatte att bygga upp sin mångmiljonförmögenhet — de hade ju startat från samma grund. Elsbeth Funchs fantasifulla skildring av en julmiddag hos överstelöjtnanten har, som inledningsvis nämnts, enligt släkttraditioner ett visst verklighetsunderlag och har eventuellt ägt rum 1877.

Nyåret 1878 mottog S. A. Hedlund ännu ett projekt: nu ville gamle Pedro göra en zoologisk expedition till Colombia. Två av dennes känningar i Antióquia höll redan på att enligt instruktioner preparera större och mindre skogsdjur, och en levande kondor ställdes i utsikt. Resan skulle företas tillsammans med en nyförvärvad bekant, löjtnant Herman Sandeberg, som somrarna 1876 och 1877 samlat vid Norra Ishavet och donerat till Riksmuseet. Kostnaderna skulle bli 7 056 rdr. för 2 personer, resa till Antióquia och fem månaders vistelse där. Även detta sista luftslott förflyktigades. Sandeberg återvände på sommaren till Ishavet och Nisser redan i februari till Colombia. För resan fick han låna några mindre belopp av Adolf Eugène von Rosen och S. A. Hedlund.

Den sista resan.

Det blev hans sista resa. I Southampton tog han en av Royal Mail Steam Packet Co:s fartyg, s/s Don, till Sabanilla. Kanske hade han tänkt som K. V. A. Strandberg i dikten »Södermanland», om än målet var ett annat: Colombia, guldlandet, som sett så många av hans förhoppningar födas och dö och där hans fru och barn vilade:

»Faller kvällens skugga lång
och min led förmörkar —

— — —

att till slut dit vända om,
det är allt jag önskar.»

På vägen angrep honom hans gamla leveråkomma så illa, att han den 19 mars måste debarkera i Kingston på Jamaica och söka läkervård på stadens Public Hospital. Den 28 mars fick han sin sista vilja nedtecknad inför Notarius Publicus: svensk-norske konsuln Richard Hitchins skulle efter hans bortgång sända hans gångkläder till Adolf von Rosen och återstoden, efter avdrag av omkostnader och resterande skulder, till dr Pascario Uribe i Medellin, som blev arvtagare till kvarlåtenskapen i Colombia och testamentsexekutor enligt särskilda anvisningar. Alla tidigare testamenten återkallades. Den 27 april flyttades han till ett privat hem. Två läkare, sköterskor och vänner vårdade honom men förgäves.

Dagen innan han dog skrev han ett brev till sin bror Samuel, som varit hans stöd och vars halvsekelgamla fordran han aldrig förmått reglera. Det brevet, nu tyvärr förkommet, orkade han inte under-teckna. Den 3 juni slutade han sina dagar och jordades på engelska församlingens begravningsplats. Vinden vaktar den namnlösa graven.

KÄLLOR

Utom till nedannämnda institutioners chefer och tjänstemän och till ägare av anförda privatarkiv går mitt tack till följande för upplysningar av skilda slag: Fil. dr T. Althin, Stockholm; dr K. Birket-Smith, Nationalmuseet, Köpenhamn; dr Carlotta Bustos L., Biblioteca Nacional, Bogotá; dr J. A. Feely, Chief Librarian, State Library of Victoria, och dr E. D. Gill, Hon. Secretary, Royal Society of Victoria, båda i Melbourne; professor Luis de Greiff Bravo, Medellín; Miss Phyllis Mander Jones, Mitchell Librarian, och Mrs Marjorie Hancock, Deputy Mitchell Librarian, Sydney; ambassadör C. Leijon och ambassadsekreterare G. Magnusson, Bogotá; intendent L. Nisser, Hallstammar; dr Luis Ospina Vasquez, Bogotá; dr H. Zapata Cuencar, Medellín; och dr S. Aakjær, Rigsarkivet, Köpenhamn. Intendent Nisser har också tillmötesgått min önskan om ett foto av Maria Nissers gravsten. För fotografering på Tekniska Museet ha föremål ställts till förfogande av godsägare C. Nissers sterbhus, Broby, Björkvik, och fru I. Martin, Ängelholm.

Utrymmet medger inte att genomgående specificera källorna. Materialet kommer i sinom tid att deponeras i Kungl. Biblioteket i Stockholm. Av tryckta källor må endast nämnas, att matriklarna från skolgången i Gävle finns bara i Gefleborgs Läns Wecko-Blad 1812—13, att några uppgifter om Owens verk kommer från F. W. v. Schuberts Resa (1823), fartygsdispositioner 1824 från Stockholms Börs-Tidning s.å. och att Wåh-lins brev till Faxe tryckts i Personhistorisk Tidskrift 1927. Om Nissers guidning 1838 berättar Gosselman i Nya Dagligt Allehanda s. å. 17/7. Maria Nissers fullständiga

namn och medaljmeriter finns bl.a. i Codificación Nacional, 9, Bogotá 1927, och citatet om s/s Great Britain i Örebro Tidning 1843 30/9. För Maria Nissers härkomst redogör G. Arango Mejia i Genealogías de Antioquia, 1942, och J. Ospina i Diccionario Biografico y Bibliografico de Colombia, 20. En del av uppgifterna om familjen de Greiff har hämtats ur Luis de Greiff Bravo, Documentos biográficos relativos a Carlos S. de Greiff y sus hijos, Medellín 1955. Många källor framgå direkt av texten. Ötryckta är följande:

Gävle: Sjömanshusets arkiv (Jour., 8; Matr., 5);

Göteborg: Stadsbiblioteket=GSB (A. A. Fröding, P. Nisser (inkl. självbiografier), N. & R. S. Pereira Gamba o. A. E. v. Rosen t. S. A. Hedlund; S. Owens självbiogr., 6562);

Härnösand: Landsarkivet (Gävle kyrkoark.: Hfl. 1811—17);

Köpenhamn: Rigsarkivet (Udenrigsminist. ark.: Jour. a. 2479);

Linköping: Stifts- o. Landsbiblioteket (S. M. Nisser o. G. Trolle-Bonde t. J. Lindblom, Br. 29: 20);

London: Ulrika Eleonora svenska församlings arkiv (Föd.- o. dopbok 1799);

Lund: Universitetsbiblioteket=LUB (P. Nisser t. C. A. Agardh o. E. Tegnér);

Stockholm:

1) Jernkontorets arkiv=Jernk (Prot. 1834, 1835, 1838, 1875; Registr. 1833, 1834, 1838; Avhandl.; Jour. ö. Kreditivfonden 1838);

2) Kammararkivet (Befordr.-akter: 1822: 247);

3) Krigsarkivet=KrA (Krigsskol. registr. 1803—16; Generalmönsterrullor: Jönköpings reg.);

4) Kungl. Biblioteket=KB (Autograf-saml.: C. U. v. Hauswolff t. S. Lorch, P. Nisser t. N. N. Lund; P. Nisser t. H. Wieselgren, Ep W 20; S. Nissers tillf.dikter, Ms V s. 143);

5) Nationalmuseum (Sv. Portr. Ark.: Portr. av P. Nisser c. 1824);

6) Riksarkivet = RA, Huvudavd. (Statsrådsprot. 1834, 1874, 1876; Kabinetts för utr. brevväxl. ark.: Konk. 1841: 4 & 5, 1843: 3 & 4, inkl. Adlercreutz' apostille, 1845: 4, 1846: 3, 1874: 4, 1878: 4; Do.: Skr. t. utrikes[stats]minist. fr. konsul 1875: 4, 1876: 4, 1878: 4; Do.: Do. fr. ensk., 6 (1832—35)—9 (1849—59), 14 (1877—80); Do.: Skr. fr. sarsk. beskickn:r, 29 (Gosselman); Allm. verk t. K. M:t, 139

(1815); Kommerskoll. t. K. M:t 1834; Sammansatta kolleg. t. K. M:t, 20 a (1772 12/8); Diplomatica: Colombia, 1862—80; Anglica: Hand. rör. P. O. v. Asp: Depescher 1799 o. Str. handl. 1796—99; Do.: Handl. rör. J. Silfverhjelm: Depescher 1799 o. Brev t. J. S. 1799; Muscovitica: Depescher fr. L. Manderström 1838—39; Sv. beskickn. i Petersburg ark.: Ink. skr. 1839: I; Sv. gen.konsulat. i London ark.: Ink. skr. 644 (1833)—685 (1843); Biographica: Nisser; Ericssbergs-saml.: Hauswolffiana; Hermelinska saml.: E 4202 (G. Broling t. S. G. Hermelin 1799); A. E. v. Rosens saml.: E 5162 (konc. o. kop. 1844—58), 5163 (Sandeberg), 5168 (Brev 1847) o. 5173 (Do. 1853); P. Nissers dagbok 1824—26, Ms 235.

7) Do., Östermalmsavd. Kommerskoll. ark.: Huvudark., Handelsdiv., Handelsprot. 1772, A I b 1: 10; Do.: Konk., Huvudser. 1834; Do.: Skr. fr. K. M:t 1834; Do.: Skr. fr. konsul, Caracas 1844—45, Kingston 1878, London 1824, 1834; Do., Fri-brevsdiar. o. -handl. 1815, 1824, 1834; Passdiar. 1815, 1824, 1834);

8) Stadsarkivet (Bouppt.: G. Broling 1838, S. M. Broling 1854, P. Nisser 1879; Godenius-Odelbergska saml., S. Godenius, I; Hamnstyr. ark., Hamnkont. D I a: 1; Mantalsuppg. fr. Adolf Fredriks fg 1870—80; Nicolai fg ark.: Infl. 1814—17, B I a: 5 o. Hfl. 1819—21, A I: 15; Tolagshandl. (Sthlms stads verif.) 1824 o. 1834; Ulrica Eleonora (= Kungholms) fg ark.: Infl. 1817, B I: 2, Hfl. 1815—18, A I: 13, 15 o. 16);

9) Tekniska Museets arkiv (Carl Sah-lins bergshist. saml., 2203 b; Grips-holms Fabrikers ark.);

10) Kungl. Vetenskapsakademiens arkiv

- o. bibliotek = KVA (Prot. 1827, 1833, 1842, 1847, 1853, 1858, 1860; P. Nisser t. J. J. Berzelius, A. E. Nordenskiöld o. C. J. Sundevall; Ded.ex. av vissa Nissers skrifter);
- 11) Kungl. Vitterhets Historie o. Antikvitets akademins bibliotek = KVHAA (Prot. 1834, 1873, 1874; P. Nisser t. H. Hildebrand 1873);
- Uppsala:
- 1) Landsarkivet (Husby kyrkoark.: Hfl. 1812—17; Jäders bruks ark.: Brevkopiebok, 326, Expeditions-jour., 188, Kapitalböcker 1834—49, Kassabok 1834);
- 2) Universitetsbiblioteket = UUB (Ihreska saml.: Osort. skr. t. A. Ihre, 515 a—g; A. Stierneld t. C. E. Gylensköld 1818 7/7 (om Goldsmith); O. Waldes kartotek rör. sv. mss.);
- Vadstena: Landsarkivet (Finspångs ark.: Avräkn. böcker 1820—24; Risinge kyrkoark.: Hfl. 1820—24, A I 8: a);
- Vingåker: V. Vingåkers kyrkoarkiv (Hfl., A I 6: b, A I 7: d; Sockenstämmoprot., K I a: 3);
- Rector J. Feuk, Carlsnäs, Vrigstad (C. S. v. Greiff, Louise v. Greiff o. Ch. Tottie t. V. Faxé);
- Förste intendent C. Hernmarck, Djurs-holm (V. Faxé t. C. S. v. Greiff 1828—29, J. L. B. v. Greiff t. M. L. & C. U. v. Hauswolff, C. U. v. Hauswolff t. M. L. v. Hauswolff, f. v. Greiff; avskr. av L. v. Greiff t. V. Faxé o. N. N., C. S. v. Greiff t. Fr. Adlercreutz 1845, J. O. v. Hauswolff t. V. Faxé 1825, R. Hitchens t. S. C. Nisser 1878, C. O. Zethelius t. Fr. Adlercreutz 1839; Kontr. mell. P. Nisser, C. S. v. Greiff & J. Russell 1826 19/10 ang. Quebrada de la Savaleta (Porce); Portr. av Maria Nisser (neg.));
- Fru Märta Nisser, Rottneby, Korsnäs (P. Nisser t. G. Broling (avskr.), S. C. o. W. Nisser; Arvskifte efter S. M. Broling 1854; Ded.ex. av vissa Nissers skrifter);
- Professor O. H. Selling, Djursholm (E. B. Ekholm, f. Brunnmark t. W. Nisser 1846 15/4; Två portr. av P. Nisser).

PEDRO NISSERS TRYCKTA SKRIFTER

1833

1. View of a Proposed Alluvial Gold-work, on the Indian Principle, of Clearing and Washing; situate[d] at the River Anorí, in the Province of Antioquia, New Granada. — Stockholm (P. A. Norstedt & Sons, Printers). [Anon.] Fol., (3) s., f. (1) — (2). Enda kända ex.: RA, Sv. Gen.kons. i London ark., 644.

1834

2. Sketch of the Different Mining and Mechanical Operations employed in some of the South American Gold-works as well ancient as modern. With maps, showing the route from the Atlantic, and the relative situation of the different mineral deposits &c. particularly those of the Province

of Antioquia in New Granada. — Stockholm (P. A. Norstedt & Sons). 8:o, 59, (3) s., 4 pl. KB, KVA (A, B), JernK, GSB, LUB, UUB, KarlstSLB, Brit. Mus. Ldn, etc.

1847

3. Guldförande bildningar i Syd-Amerika. — Öfvers. K. Vet.-Akad. Förhandl. 4 (8): 240—245. Stockholm.

1858

4. [Carta a] Sr. Dr. R. M. Jiraldó, Presidente de la Asociacion Antioqueña para la Elaboracion de Minas de Oro en Australia, Melbourne febrero 14, de 1858. — Pueblo de Medellín 1858. Medellín.

1859

5. To the Editor of the »Colonial Mining Journal». — Col. Min. Jour., Rail-

- way a. Share Gaz. 1 (5): 66—67. Melbourne.
6. On the Geological distribution of Gold, with special reference to some Auriferous Rocks in South America. — Trans. Philos. Inst. Vic. 4 (1): 15—40. Melbourne.
Äv. sep., 1—26; KB, KVA.
 7. On the Gold Mines of South America. (To the Editor of the Colonial Mining Journal.) — Col. Min. Jour., Railway a. Share Gaz. 1 (8): 115. Melbourne.
 8. Distinction and Characteristics of Auriferous Sources, in [of] South America, [I]—VIII (VIII: se 1860). — Ibid. 1 (8): 115—117, f. [I]—II; 1 (9): 136—137, f. (1); 1 (11, Suppl.): 187—188, f. (1); 2 (1, Suppl.): 18, f. (1); 2 (2): 29—30, f. (1); 2 (3): 48, f. (1); 2 (4): 68, f. (1).
 9. On some Domesticated Animals of South America which would be useful in Victoria. — Trans. Philos. Inst. Vic. 4 (1): 65—69.
Äv. sep.: se 10.
 10. On the First Technical Use of Gold by the Aborigines of South America, with a description of the Indian Tombs. — Ibid. 4 (1): 69—75, 1 pl. (m. »Tab. I—V«).
Äv. sep., tills. m. föreg., 1—8, resp. 1—7, i samma omsl.: »The First Technical Use . . . »; KVA, Nat.mus. Kb-hvn.
 11. Silver in Gold Countries. To the Editor of the Colonial Mining Journal [sign. P. N.] — Col. Min. Jour., Railway a. Share Gaz. 2 (1): 4, f. (1).
 14. Observations on Quartz-Crushing and Amalgamating Operations, illustrated by the annexed engraving. — Col. Min. Jour., Railway a. Share Gaz. 2 (12): 196—197, f. (1).
 15. On Quartz-Crushing. — Ibid. 3 (3): 35.
 16. A New Mineral Discovered in Victoria. To the Editor of the Colonial Mining Journal. — Ibid. 3 (4): 51.
 17. The Bluestone of Victoria. — Ibid. 3 (4): 51—52.

1861

18. [What is a square and a parallelogram?] To the Editor of the Colonial Mining Journal. — Ibid. 3 (5): 83.
19. Supposed Origin of the Native Metals Existing with the Detritus of the Pleistocene Epoch. — Ibid. 3 (7): 99—100.
20. Comparison between the Gold in the Rock and the Fluvial Gold, including the mineral and metallic compounds found with the gold from these deposits. — Ibid. 3 (8): 115.
21. Brief Observations on Gold-Bearing Districts in General, with a Few Remarks on Water Supply and Sludge in Victoria. — Ibid. 3 (10): 147.
22. Clunes Quartz and Gold Saving Appliances. (To the Editor of the Colonial Mining Journal.) — Ibid. 3 (10): 147.
23. The Miners of Victoria. — Ibid. 3 (12): 179.

1865

- 1860
12. Distinction and Characteristics of Auriferous Sources of South America. VIII (I—VII: se 1859). — Ibid. 2 (5): 84—85, f. 1 (1).
 13. On the Elementary Substances Originating and Promoting Civilisation throughout the World. — Trans. Philos. Inst. Vic. 4 (2), Proc.: XXV—L, f. (1).
Äv. sep., (2), 1—17, f. (1); KB (A, B), KVHAA, GbgSB (i: Brev t. S. A. Hedlund: Nisser), Nat.mus. Kb-hvn, Brit. Mus. Ldn, etc.
 24. A composition for blasting and other purposes. — Commonwealth of Australia, Dept of Patents, Ref. No. V 837. Melbourne.
 25. Composition to be used as an explosive power for ordnance and fire-arms, and other purposes. — Ibid., V 838.
 26. The Patent Gunpowder, invented by Pedro Nisser, M. E., registered in Melbourne in July, 1865. — Melbourne (Blundell and Ford, Printer).
Lit. 8:0, 1—14, 1 vign., tr. omsl.: »The Patent Gunpowder», på blått resp. gult papper; KB o. priv.

1873

27. [Karta över] Kusten och Segelbara Floder af Republiken Columbia. 1873. Transp. por Pedro Nisser. — Litografi av Schlachter & Seedorff, Stockholm [1873].
Fol.; KrA (Rikets Allm. Kartverks dep.), KVA.

1874

28. Utställning af svenska manufaktur- och industrialster i Bogotá, hufvudstaden af federerade republiken Columbia, 1874. — Nya Dagl. Alleh. 30/1 1874. Stockholm.
Omtr.: se 29.
29. Svenska utställningen i Bogotá. — Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidn. 6/2 1874. Göteborg.
Anon. omtr. av 28, m. »Red:s af N.D.A.» ramtext.

1875

30. [Palabra al Presidente de la Union:] Exhibicion de objetos de Suecia. — El Bol. Industrial (N.S.) 20 (225): (3)—(4). Bogotá, Col. (13/2).
Ex. i RA, Diplomatica, Colombia, Skr. fr. sv. kons., 1875. Övers.: se 31.
31. [Tal vid svenska utställningen i Bogotá 1875.] — I: [Hedlund, S. A.,] Sverige på industriutställningen i Bogotá. — Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidn. 22/4 1875.
Övers. av 30.

32. Svenska Utställningen i Bogotá. — Ibid. 5/11 1875.
Omtr.: se 33.

33. Svenska utställningen i Bogotá. — Nya Dagl. Alleh. 1875 (262): (3)—(4). Stockholm (11/11).
Omtr. av 32. Tillägg: se 34.

34. Till redaktionen af Nya Dagligt Allehanda. — Ibid. (263): (3). (12/11).
Tillägg till 33.

35. Utställningen i Bogotá. — Ibid. (280): (3). (2/12.)

1876

36. Guldet i dess naturliga tillstånd. För Svenska Medborgaren. — Svenska Medborgaren 6 (95): (3); (96): (4). Stockholm (2, resp. 6/12).

1877

37. I Syd-Amerika. Anteckningar. — Svenska Familj-Jour. 16 (2): 38—42, 44, f. (1)—(3). Stockholm.
Colombia o. Peru: Ica Dept., Chinchaoarna.

38. Några ord till minne af fyndet af jernmeteoriterna vid Cranbourne [Victoria, Australien]. — Geol. Fören. i Stockholm Förh. 3 (10) = (38): 277—282. Stockholm.
Även sep., 1—5 (=förändr. sidindeln.), utan omsl.

39. [Kopparmalm i fristående grupp, Peak Downs, Queensland.] — I: [Anonymus,] En geologisk sällsynthet. — Svenska Familj-Jour. 16 (5): 141—142, f. (1) (=skiss av P. Nisser).

